

VLASTIVEDNÝ SPRAVODAJ

Tekovského múzea v Leviciach č. 10, 1982

OBSAH:

- PhDr. Magdaléna Paríková:** Tradičné formy transportu a dopravy v Tešmaku
s. 3-10
- Marta Komorovská:** Črpáky v Tekovskom múzeu v Leviciach
s. 10-13
- PhDr. Izabela Danterová – Tóthová:** Svadobné zvyky a obrady v Mochovciach
s. 13-21
- PhDr. Katarína Rényiová:** Tradičné zimné výročné zvykoslovie vo Veľkom Ďúre
s. 21-27
- Katarína Gellenová:** Poverové rozprávky z okolia Levíc
s. 27-29
- Hana Vydrová:** Pukanská keramika (regionálna bibliografia)
s. 30-36
- Hana Vydrová:** Kamenné obydlia v Brhlovciach
(regionálna bibliografia)
s. 37-39
- SPRÁVY** s. 39-40

Tradičné formy transportu a dopravy v Tešmaku

(Na základe materiálu z konca 19. a zač. 20. storočia)

PhDr. MAGDALÉNA PARÍKOVÁ, Kabinet etnológie FFUK, Bratislava

Jeden z úsekov etnografického štúdia ľudovej kultúry na Slovensku predstavuje problematika tradičných spôsobov a prostriedkov transportu a dopravy. S jednotlivými formami transportu a dopravy, od najjednoduchších až k vyspelejším, sa stretávame jednak pri výskume tradičných foriem poľnohospodárstva, s ktorými najužšie súvisí, jednak v súvislosti s ďalšími oblasťami ľudovej kultúry.

V slovenskej etnografickej literatúre sa štúdiu uvedených javov venovala pozornosť v prácach syntetizujúceho charakteru,(1) ako aj v parciálnych príspevkoch,(2) ktoré tieto javy sledovali buď na širšie vymedzenom teritóriu, alebo len v rámci jednotlivých vybraných lokalít. Niektoré formy tradičných spôsobov transportu a dopravy — ako aj záprahu, ktorý s týmto úsekom súvisí — boli začlenené do pripravovaného Etnografického atlasu Slovenska.(3) Na základe etnokartografickej metódy má zozbieraný materiál charakterizovať funkciu, typológiu a rozšírenie tradičných spôsobov a prostriedkov transportu na území Slovenska.

V našom príspevku sa zameriame na problematiku transportu a dopravy na základe terénnych výskumov v obci Tešmak, ktorá patrí k južnej časti bývalej Hontianskej stolice. Táto lokalita bola vybraná na výskum uvedených javov napriek tomu, že tradičných foriem tohto úseku sa tu zachovalo málo. Pri opise jednotlivých foriem sa usilujeme vysvetliť aj príčiny ich pretrvávania a okolnosti ich zániku. Zvláštny dôraz kladíme na opis javov, ktoré sú pre túto obec charakteristické.

Výskum tradičných foriem transportu a dopravy v rámci jednej lokality má svoje klady, ale aj isté úskalia metodologického charakteru. Sledovanie týchto javov v jednej obci síce nemožňuje širšie porovnávanie, no poskytuje možnosť jednak hlbšie preniknúť do minulosti, jednak lepšie objasniť jednotlivé jestvujúce formy transportu a dopravy v kontexte so všetkými faktormi, ktoré ich determinovali. Máme tu na mysli najmä prírodné, hospodárske a sociálne podmienky príslušnej lokality.

Tešmak leží pod juhozápadnými výbežkami Krupinskej vrchoviny. Obcou preteká rieka Ipeľ, ktorá tvorí štátnu hranicu s MLR. Administratívne patrí v súčasnosti k okresu Levice. Z hľadiska sídelného typu predstavuje obec ulicovú zástavbu. Hospodárske objekty, maštale, uskladňovacie priestory na krmoviny a poľnohospodárske produkty sú súčasťou usadlostí; ani v minulosti sa nenachádzali v extraviláne obce. Chotár obce (370 ha ornej pôdy, 300 ha lesy a pasienky) sa rozkladá prevažne na rovinnatom teréne s miernymi kopcovitými výbežkami, kde sú položené vlnice a lesný porast. Dve tretiny ornej pôdy, lúk a pasienkov sa rozprestierajú na rovine. Od najbližšieho mesta, Šiah,

je obec vzdialená 5 km. Bezprostredná blízkosť mesta znamenala značný vplyv na formovanie ľudovej kultúry v obci. V období pred zavedením autobusových a železničných spojov bola obec spojená s mestom a okolitými obcami prostriedkami tradičnej dopravy. Dopravu obyvateľov do mesta na nákupy, trhy, jarmoky a pri iných príležitostiach zabezpečovali vozy, v zimnom období niekedy aj sane.

Na rozdiel od hornej časti bývalej Hontianskej stolice s prevládajúcim slovenským etnikom patrí obec Tešmak k južným pohraničným obciam, kde žije obyvateľstvo maďarskej národnosti. U obyvateľov staršej a strednej generácie je maďarčina i v súčasnosti hlavným dorozumievacím jazykom. Z tejto skutočnosti plynie možnosť zhromaždiť údaje k interetnickému štúdiu ľudovej kultúry Slovákov a Maďarov v oblasti Hontu. Podľa posledného sčítania ľudu v roku 1973 má obec 820 obyvateľov. Etnické zloženie sa ani po roku 1945 podstatnejšie nezmenilo, i keď v období repatriácie (1946—47) sa do Tešmaku presídlilo tridsať rodín slovenského pôvodu z okolia Vacova, Pencu (MLR). Táto skutočnosť však nepoznamenala charakter ľudovej kultúry z hľadiska záujmu o nami sledované javy. V období vystahovalectva (pred II. svetovou vojnou) nedochádzalo k hromadnému odchodu obyvateľstva do zahraničia. Len päť rodín opustilo v tomto čase obec (USA). Obyvatelia nachádzali dostatok pracovných možností priamo v obci. Po ukončení poľnohospodárskych prác na vlastnom gazdovstve príležitostne odchádzali majetkovo slabšie situovaní obyvatelia (najčastejšie mladí) do susedných obcí (Preseľany, Hrkovce, Šahy) na žatevné práce, prevažne na mlatbu. Pracovali za naturálnu odmenu.

Južná časť Hontu patrí k oblastiam, kde prírodné podmienky umožňovali pestovanie obilnín. Hlavným zamestnaním obyvateľov Tešmaku bolo poľnohospodárstvo s dôrazom na produkciu pšenice, jačmeňa, raži, kukurice, cukrovej repy a zemiakov, a v období najmä pred II. svetovou vojnou na produkciu technických plodín (slnečnica, mak, repka olejnatá). Okrem toho sa zameriavali na vinohradníctvo, ktoré bolo rozšírené aj v ostatných častiach tohoto regiónu. Pestovanie ovocia a zeleniny predstavovalo rovnako dôležitú zložku, najmä vzhľadom na predaj týchto produktov na trhoch (Šahy, Zvolen, Krupina, Banská Štiavnica).

Kolektivizácia poľnohospodárstva sa uskutočnila v roku 1952 založením mechanizačnej stanice. V roku 1958 založili Jednotné roľnícke družstvo. V súčasnosti súkromne hospodária obyvatelia na záhumienkoch o rozlohe okolo 10 — 20 á so zameraním na pestovanie viniča, ovocia a zeleniny pre vlastnú potrebu a na predaj (trhy v Šahách a vo Zvolene.)

S poľnohospodárstvom priamo súvisí aj chov dobytka. Využívanie ťažných zvierat bolo pri poľnohospodárskych prácach (orba, mlatba, zväžanie úrody), ďalej sa dobytok využíval na produkciu hnoja, mlieka, mäsa na povoznícke práce.

Značne rozvinutý bol chov koní. Niektorí obyvatelia zaoberali sa chovom dobytka a koní aj na odpredaj. Známe boli v minulosti dobytčie jarmoky v Šahách a Ipeľskom Predmostí. S koňmi odchádzali až na Pohronie.

V predsocialistickom období bolo značne rozvinuté aj zárobkové povozníctvo, ktoré malo však len doplnkový charakter zamestnania. K tradičným furmanským prácam patrilo odvoz obilia do výkupu v Šahách, doprava obilia do mlynov, zväžanie úrody v čase žatvy, doprava pri zbere ďalších poľnohospodárskych produktov a napokon pri ťažbe dreva. Hlavnými dopravnými prostriedkami furmanov boli vozy, v menšej miere sane.

Vzhľadom na agrárny charakter tejto obce, kde roľníctvo tvorilo hlavný zdroj obživy, iné druhy zamestnania majú len doplnkový ráz. Pomerne ma-

lá rozloha lesov, v minulosti patriaca urbánskemu spolku, poskytovala pracovnú príležitosť len istej časti obyvateľstva. Tesári, stolári, obuvníci, kováči pracovali len povedľa hlavného zamestnania ako náaturisti. Jediným špecializovaným odvetvím výroby v obci bolo košíkárstvo a zhotovovanie rôznych prútených a slamených výrobkov pre potreby domáceho obyvateľstva i na odpredaj. Tradícia takto orientovanej domáckej výroby sa uchovala do súčasnosti.

Ak sme sa zmienili o niektorých údajoch, ktoré obec charakterizujú, sledovali sme tým správne osvetlenie problematiky transportu a dopravy v kontexte s prírodnými, hospodárskymi a sociálnymi podmienkami.

Pri opise jednotlivých javov budeme mať na zreteli ich funkciu v jednotlivých odvetviach hospodárskej a výrobnjej oblasti. Obmedzovanie sa na typologické opisy jednotlivých nástrojov a pracovných postupov, bez zohľadnenia ich funkcie v pracovnom procese by bolo jednostranné a v rozpore s metodologickými postupmi súčasnej etnografie.

Košikárske výrobky, Tešmak, foto M. Pariková

1. Transportné prostriedky — spôsoby transportu ľudskou silou

Materiál z terénneho výskumu v Tešmaku ukazuje, že pri prenášaní bremien ľudskou silou sa používali viaceré spôsoby a transportné prostriedky pri rôznych príležitostiach. Nástroje používané pri transporte zodpovedá prírodnému charakteru obce.

Najmarkantnejšie sa táto okolnosť odráža najmä v súvislosti s poľnohospodárstvom. Na rozdiel od horských regiónov Slovenska sme v tejto obci zaznamenali zriedkavejšie spôsoby transportu ľudskou silou. Prevažná časť chotára rozprestierajúca sa na rovine, umožňovala využívanie prevažne koľesových dopravných prostriedkov.

Druh prenášaných predmetov a produktov tiež

ovplyvňoval funkciu a mnohosť jednotlivých transportných prostriedkov, ktoré sa používali najmä v poľnohospodárstve, vinohradníctve, pri maštalnom chove dobytka, ďalej v súvislosti s transportom potravín a nosením tovaru na trhy.

Do kategórie transportných prostriedkov, na základe materiálu z terénneho výskumu, zaraďujeme textilie — plachta, obrus; traky; koše; drevené a hlinené nádoby a nosidlá. Okrem ich rozšírenia, formy, funkcie, terminológie sme si všimli aj spôsob, akým sa pomocou nich prenášalo: v rukách, na pleci, na chrbáte a ďalšie.

Textilie

Plachta a obrus patria k najrozšírenejším transportným prostriedkom vo viacerých regiónoch Slovenska. V tejto obci spĺňala plachta funkciu pri prenášaní jednáka v rámci obce, jednáka pri transporte menších bremien mimo nej. Jednotlivé náklady sa ukladali priamo do plachty. V inom prípade — ako pomocný prostriedok — slúžila na prenášanie košov. Plachta („ponyus“, „ponyvá“) bola zhotovená z domáceho, hrubšie tkaného plátina, štvorcového tvaru o rozmeroch obyčajne 1x1 m. Na rohoch boli upevnené 1 — 1,5 m dlhé traky („madzag“), ušité z plátina, alebo upletené z hrubších povrázkov. Pomocou dvoch trakov sa uväzovala na chrbát, ďalšími trakmi sa upevnil náklad. Najčastejšie sa používala pri kŕmení dobytka, na seno, pri zbere niektorých poľnohospodárskych produktov, prenášali v nej menšie množstvo trávy a pod. Zriedkavejšie sme zaznamenali jej funkciu pri nosení potravín, napríklad v čase poľných prác. Rôzne formy plachty na prenášanie detí, ktoré sú známe v iných oblastiach Slovenska, sa v obci nevyskytujú. Rovnako nie je tak frekventovaným transportným prostriedkom v lúčnom hospodárení v súvislosti s pestovaním krmovín. Súvisí to s prírodnými podmienkami v obci. Pre dopravné prostriedky ľahko prístupné polia nevyžadovali používanie plachty. Okrem spomenutých funkcií v transporte sa využívala aj pri sejbe obilnín.

Ďalším transportným prostriedkom zhotoveným z textílií je obrus („abrosz“). Na rozdiel od plachty je typický najmä pri prenášaní potravín, nákupev a tovaru na trhy. Materiál na obrusy bol jemnejší (biele doma tkané plátina), často s vyšivávaným alebo vytkávaným vzorom. Bremenno nosili uviazané na chrbáte podobne ako v plachte. Takto prenášaný náklad v plachte alebo obruse sa nazýva „batyu“. Ľahšie bremená nosili voľne v rukách. V ozdobných obrusoch prinášali kmotry šestonedielke stravu, inokedy pri svadbe či krste uložené zákusky v košíkoch. Pri letných poľných prácach obrus sa využíval pri transporte potravín.

Nosenie nákladov v plachte a obruse sme zaznamenali len u žien, čo konštatujeme pri sledovaní tejto otázky na celom území Slovenska. V minulosti predstavovali oba transportné prostriedky často používané náradie pri prenášaní. V dôsledku zmenených hospodársko-ekonomických podmienok v obci postupne zanikali. Pretrvávanie obrusa v súčasnom transporte možno vysvetliť skutočnosťou, že obyvatelia sa doposiaľ venujú pestovaniu ovocia a zeleniny so zameraním aj na odpredaj. Popri nových transportných prostriedkoch obrus

sa ukazuje stále ako nepostrádateľný a viacfunkčný prostriedok pri prenášaní.

Z domáceho hrubšieho plátina sa zhotovovala aj kapsa („tarisznya“), ktorá bola v minulosti charakteristickým transportným prostriedkom u mužov. Slúžila na nosenie jedlá pri poľných a lesných prácach. Predstavovala aj jednu zo súčastí tradičnej výstroje pastierov dobytka. Okrem plátiných sme zaznamenali aj kožené, pastierske kapsy, často bohato zdobené, ktoré boli výrazom stavovskej príslušnosti.

Traky

Ako sme už uviedli, funkciu transportného prostriedku pri viacerých príležitostiach spĺňal trak („kötél“). V transporte sa používal jednáka na menšie množstvo dreva uviazané na chrbáte, jednáka aj ako pomocný transportný prostriedok, čím máme na mysli jeho funkciu napríklad pri prenášaní košov a vriec. Zhotovoval sa z hrubších povrázkov alebo plátina v dĺžke asi 2 m. Rozšírenie traku je známe aj v iných, najmä hoských oblastiach Slovenska a patrí k archaickým javom ľudového transportu.

Koše

Aj keď jednotlivé transportné prostriedky sú rozšírené na celom území Slovenska, predsa v dôsledku špecifických podmienok tej-ktorej oblasti môžeme konštatovať u niektorých častejši alebo zriedkavejší výskyt, ako aj rozdielnu funkciu. Vychádzajúc z výskumu tejto problematiky v Tešmaku, kôš sa javí ako dominantný transportný prostriedok, ktorého používanie pretrváva až do súčasnosti; patrí k základnému inventáru hospodárskeho

Žena s chrbtovým košom z lúpaného prútia, Tešmak

foto: M. Paríková

vybavenia domácností. Na okolí sa nachádzal vhodný materiál na výrobu košov. Zhotovovali ich z lúpaného, nelúpaného a štiepaného prútia. Košíkárstvom, ako odvetvím domáckej výroby, sa pones dnes zaoberajú priamo v obci.

Pri výskume nás zaujala otázka terminológie týchto transportných prostriedkov. Názvy niektorých druhov košov vyplývajú buď z ich tvaru („*kerök kosár*“ — okrúhly košík), z funkcie ktorú spĺňajú („*szénakosár*“ — kôš na seno, „*szecsksás kosár*“ — kôš na sečku), alebo ich názov je odvodený od spôsobu akým sa prenáša („*hátikosár*“ — chrbtový kôš).

Veľké prútené koše opatrené rúčkou („*szénakosár*“, „*kas*“) používali na kŕmenie dobytka pri maštalnom chove. Prenášali ich voľne v ruke, inokedy pomocou povrazu („*kötél*“), na ramene alebo zavesené na palici, prípadne na vidliach. Podobné koše („*szecsksás kosár*“) používali aj na iné druhy krmovín potrebné v hospodárstve.

Mnohostranné využitie mali aj nižšie koše oválneho tvaru („*filkosár*“), značne rozšírené vo viacerých oblastiach Slovenska (feffas, opálka, filkaš). Upradnostňovali ich najmä v čase zberu zemiakov, cukrovej repy alebo iných produktov. Prenášali v nich nazbierané plodiny do kôp, prípadne priamo na vozy. Vzhľadom na ich rôznorodú funkciu neboli rovnako veľké, pričom ich tvar sa vždy zachovával. Okrem spomenutých prác sa využívali aj v domácnosti.

Koše opatrené dvoma trakmi, ktoré sa nosili na chrbáte („*hátikas*“, „*tót kosár*“) patrili tiež k frekventovaným prostriedkom v tejto obci. Z názvu koša, ako aj na základe informácií obyvateľov, možno usudzovať, že jeho používanie preniklo zo slovenskej časti Hontu. Túto otázku je však potrebné overiť inými výskumami. Chrbtové koše kupovali na jarmokoch a neskôr aj začali zhotovovať v obci. Práve oblasť Hontu predstavuje jedno zo známych centier košíkárskej výroby.

Okrem tohto koša, na podobné účely sa až do súčasnosti používajú oválne koše najrozličnejších veľkostí s jednou rúčkou („*piaci kosár*“). Ich funkcia nie je špecifikovaná len na určité príležitosti. Slúžili pre každodennú potrebu na nosenie zeleniny, ovocia, rozličných menších bremien, pracovných nástrojov a pod. Na väčšie vzdialenosti ukladajú náklad s košmi do obrusa na spôsob batohu („*batyu*“). Iný spôsob nosenia je buď voľne v rukách alebo zavesený na predlaktí.

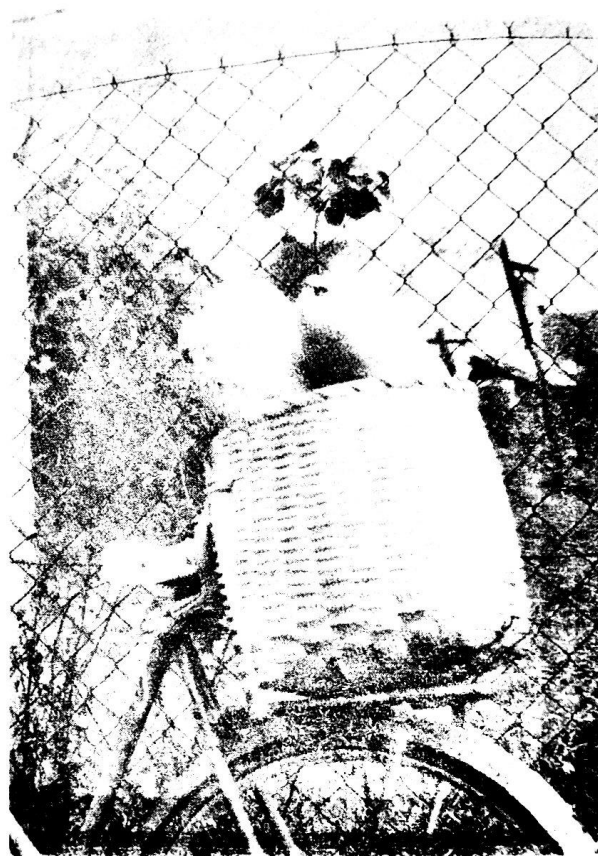
Ozdobnejšie, rastlinným ornamentom, omaľované košíky („*komakosár*“) sa viažu k prenášaniam potravín pri krste, nosení stravy šestonedielke, svadbe, iných slávnostných príležitostiach. V minulosti boli známe v tejto súvislosti košíky hranatého tvaru, s jednou rúčkou na oboch stranách s vekom. Tieto ešte používajú v okolitých obciach (Plášťovce, Túrovce).

Z uvedeného materiálu vyplýva mnohostranná funkcia koša, ktorý vzhľadom na iné prostriedky transportu v obci, zaujíma prvoradé miesto. Na rozdiel od plachty a obrusa, ktoré sa ukazujú ako charakteristické transportné prostriedky len pre ženy, pomocou košov prenášali náklady aj muži. Rozdiely sú len v spôsobe nosenia, ktoré snáď ovplyvnila aj váha a druh nákladu. Muži prenášajú

v košoch len na chrbáte pomocou traku, palice alebo iných pomocných nástrojov (napr. vidly); oproti tomu ženy aj v rukách alebo v textíliách (plachta, obrus), zriedkavejšie aj povrazom.

Nádoby

V súvislosti s nosením jedla sú zo slovenského etnografického materiálu známe viaceré tradičné spôsoby. Okrem už uvedených košov, obrusa, kapsy sme tu zaznamenali len nádoby používané na mlieko a vodu [v minulosti to boli hlinené krčahy na vodu — „*korsó*“ a mlieko — „*köcsög*“]. Nakoľko tieto tradičné transportné prostriedky zanikli už veľmi dávno, ich funkciu prevzali bežne používané nádoby (najmä továrensky vyrábané kantáre na tuhú stravu).

Chrbtový kôš zo štiepaného prútia. Tešmak

foto: M. Paríková

V období pred zavedením vodovodov boli vahadlové a kolesové studne jedinými zdrojmi vody v obci. Vodu nosili v hlinených krčahoch, väčšie množstvo pre potreby v domácnosti a pre napájanie dobytka v drevených konvách („*kanna*“) alebo vedrách („*vödör*“). Neskôr tieto vystriedali plechové vedrá, továrenskej výroby. Studne boli pomerne husto rozmiestnené v obci, nemuseli nosiť vodu na väčšie vzdialenosti, z čoho vyplýva snáď aj skutočnosť, že pri prenášaní nepoužívali žiadne pomocné nástroje, ako napríklad nosidlá, váhy alebo iné. Oveľa obtiažnejšie bolo zásobovanie vodou vo vinohradoch, kde neboli žiadne studne, najmä na postrekovanie viniča. Obyvatelia boli odkázaní dovážať vodu na vozoch vo veľkých sudoch („*hordó*“), ktoré naplňali pri okolitých prame-

ňoch, dokonca dovážali vodu až z obce. Iným spôsobom zásobovania bolo zachytávanie dažďovej vody do pripravených nádob.

Osobitnú skupinu ďalej tvoria transportné prostriedky používané pri vinohradníckych prácach, a to najmä pri hnojení viníc, zbere hrozna a už opísaných spôsoboch v súvislosti so zásobovaním vodou. Umelé hnojivá prenikli až v štyridsiatych rokoch dvadsiateho storočia. V snahe o dosiahnutie dobrej úrody, venovali hnojeniu viníc veľkú pozornosť. Na jeseň zvykli rozvážať maštalný hnoj na miesta prístupné vozom, odkiaľ na vyššie položené miesta vynášali hnoj na chrbáte. Pre tento účel používali buď veľké prútené koše za pomoci traku, alebo drevené nádoby podobného tvaru ako putne na hrozno. Tieto práce vykonávali rovnako muži i ženy. Iným spôsobom zaužívaným v obci je nose-

nie hnoja pomocou drevených nosidiel („*sarag-lyá*“). Tento transportný prostriedok sme zaznamenali aj vo funkcii náradia pri vynášaní hnoja z maštale na hnojisko, ako aj pomocný prostriedok pri stavbe domu (napríklad na kameň, piesok).

V období oberačiek kládli hrozno do drevených putní a stadiaľ presýpali buď do väčších sudov alebo do voza, v ktorom bola prestretá veľká plachta. Hrozno prešovali v pivniciach rozmiestnených po vinohradoch; neskôr po II. svetovej vojne, keď boli takmer všetky pivnice zničené, odvážali hrozno na spracovávanie do obce.

Uvedená tabuľka znázorňuje systém transportu v obci z hľadiska vyskytujúcich sa prostriedkov, ich funkcie, spôsobu nosenia, ako aj podielu žien a mužov pri prenášaní.

transportný prostriedok	funkcia	používali		spôsob akým sa nosili
		muži	ženy	
plachta	poľnohosp. produkty, potraviny, iné príležitosti	—	+	na chrbáte
obrus	potraviny, koše, iné príležitosti	—	+	na chrbáte, v rukách
koše	seno, krmivá, potraviny, nákupy, poľnohosp. produkty, iné príležitosti	+	+	na chrbáte, v rukách, v plachte, pomocou traku, palice
tanistra	potraviny	+	—	na ramene
nosidlá	na hnoj, iné bremená	+	+	v rukách dve osoby
putne	na zber hrozna, vynášanie hnoja	+	+	na chrbáte
trak	ako pomocný prostriedok pri rozličných príležitostiach	+	+	na chrbáte
krčahy	na mlieko, vodu	—	+	v rukách, pomocou obrusa na chrbáte
kanvy	na vodu	+	+	v rukách

2. Dopravné prostriedky

Podľa etnografickej systematiky rozdeľujeme dopravné prostriedky na vláčivé, kolesové a vodnú dopravu. Toto rozčlenenie rešpektuje spôsob, akým sa dopravné prostriedky pohybujú. Do prvej skupiny zaraďujeme tie, ktoré sa pohybujú klzaním — letné a zimné sane, smyky, vlačuchy; druhá skupina zahŕňa dvojkoľosové a štvorkolesové vozy. V našom príspevku nevenujeme pozornosť problematike vodnej dopravy, nakoľko nezohrávala úlohu v systéme dopravy tejto obce. Pri terénnom výskume v Tešmaku sme mali na zreteli prvé dve skupiny, aj keď používanie jednotlivých prostriedkov nevypadá rovnakú intenzitu. Vzhľadom na charakter terénu, t. j. na prírodné podmienky, ktoré umožňovali uplatnenie prevažne kolesovej dopravy, možno tieto prostriedky v obci považovať za prevládajúce. Preto sa najskôr zmienime o dvojkoľosových a štvorkolesových vozoch.

Na prepravu menších a ľahších nákladov používali dvojkoľosový voz („*taliga*“), ktorý patrí medzi archaické dopravné prostriedky a je rozšírený vo

viacerých regiónoch Slovenska (kára, teliška, teliha). Na rozdiel od iných známych variantov, keď dvojkoľosový voz tvorí predná časť štvorkolesového voza, má vlastnú konštrukciu. Základ tvorí pevná os („*tengöly*“), na ktorej sú upevnené dve kolesá. Vrchná časť je prispôbená na ukladanie nákladov. Dno skladovacieho priestoru je zhotovené z dosák, vrchnú časť tvoria drabiny z latiek, alebo plné bočnice. Do osi sú zapustené dve ojíčka („*rúd*“), ktoré neboli spojené. Na rozdiel od konštrukcie štvorkolesového voza chýbajú po stranách levče na podpieranie bočníc. Pri prepravovaní niektorých nákladov používali ako prídavné zariadenie vypletanú prútenú košinu. V osobnej doprave sme funkciu dvojkoľosového vozidla zaznamenali len sporadicky. Dvojkoľosová kára zabezpečovala dopravu menšieho množstva krmovín, vriec s osivom, palivového dreva a iných nákladov. Tento dopravný prostriedok používali prevažne sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva. Priahali do nich jeden kus dobytky, najčastejšie kravy a ojedinele oslov. Na kratšie vzdialenosti, najmä v rámci obce nepoužívali záprah; pohybovali sa ľudskou silou. V tri-

dsiatych rokoch tohoto storočia doprava pomocou dvojkolesového voza zaniká.

Prvoradé miesto v systéme tradičnej dopravy v obci zaujíma štvorkolesový voz, ktorý zabezpečoval prepravu prevažnej väčšiny nákladov. Využíval sa na odvoz hnoja a pracovných nástrojov pri príprave pôdy v jarnom období, pri zbere úrody, krmiva a podobne. Okrem jeho funkcie v poľnohospodárstve používal sa v obchode, pri lesných prácach, povozníctve a v období pred vybudovaním autobusovej a železničnej siete ako prostriedok osobnej dopravy.

V predsociálnom období tvorilo povozníctvo — popri poľnohospodárstve — jednu z foriem zárobkovej činnosti obyvateľov, najmä ak berieme do úvahy skutočnosť, že na okolí v tom čase nejestvovali iné zárobkové možnosti. Keďže povozníctvo úzko súvisí s problematikou tradičnej dopravy, venujeme mu pozornosť aj na tomto mieste.

Pri doprave v obci sa používali tieto vozy: doštený voz („*trágyahordó szekér*“) — na vyvážanie hnoja, orného náradia (pluhu, brány), osiva, metrového dreva, vo vinohradoch a iných príležitostiach; ďalej drabinový voz („*lőcsös kocsi*“, „*szekér*“) — v čase zberu poľnohospodárskych produktov (obilie, slama, seno, krmoviny a iné) a ťažší furmanský voz („*fuharos szekér*“) — na dopravu dreva a v povozníckych prácach. V osobnej doprave to boli menšie vozy s drabinami, ktoré sa nazývajú „*vendégkocsi*“. Pri slávnostných príležitostiach ako svadby, odchod na jarmoky, doprava farára z mesta, zvykli používať vozy zhotovené v meste len pre tieto účely. Boli to tzv. paradné koče („*hintó*“). Takéto vlastnili len štyria - piati obyvatelia, ktorých povolávali vozíť podľa potreby.

Konštrukcia uvedených typov vozov sa odlišovala podľa funkcie prepravovaných nákladov úpravou vrchnej časti. Základná časť, tzv. holý voz, bola u všetkých rovnaká. Štvorkolesový voz pozostáva z dvoch základných celkov — prednej a zadnej časti —, ktoré sú spojené rázvorou („*nyújtó*“). Dĺžka voza sa podľa potreby regulovala skrátením („*rövidnyújtó*“) alebo predĺžením („*hosszúnyújtó*“) rázvoru, vzhľadom na to, akú funkciu voz spĺňal. Doštené vozy boli kratšie, u drabinových spravidla rázvoru predĺžili. Predná časť voza pozostávala z troch častí. Os („*tengöly*“), na ktorej spočívali kolesá, zo strednej časti („*vánkus*“) a na vrchu bol pohyblivý oplen („*eplén*“), ktorý umožňoval otáčanie voza. Oje („*kocsirúd*“) bolo upevnené medzi osou a strednou časťou. Rázsochovite rozšírená časť oja sa nazýva „*villa*“. Na rozdiel od predku voza, mal zadný voz pevný oplen. Ostatné časti boli rovnaké. Krátke alebo vysoké klanice boli zapustené do oplenu.

Základné časti kolesa tvorili bahrá („*talp*“), do ktorých sú zapustené spice („*küllő*“). Koleso pozostávalo zo šiestich bahier. V každom boli dve spice. Hlava kolesa („*kerékfej*“) bola k osi upevnená pomocou železného kolíka („*pohár*“). Na vonkajšej strane kolesa je kovante („*ráj*“). Predná časť voza mala menšie kolesá, vzadu boli väčšie.

Ako z uvedeného opisu vyplýva, konštrukcia tzv. holého voza sa neodlišuje od údajov z iných oblastí Slovenska.

Úpravou holého voza, pridávaním drabín, bočníc

a košiny sa jeho funkcia podľa druhu dopravovaných nákladov menila.

Na jar, ako aj v zimnom období, vyvážali hnoj na polia a do vinohradov na kratšom voze doštenom („*rövidszekér*“, „*trágyahordó szekér*“). Na základnú časť pridávali 2,5 m dlhé bočnice z dosák. Taktó upravený voz slúžil aj na dopravu orného náradia (pluh, brány) a osiva. Okrem využitia pri poľnohospodárskych prácach, spĺňal tento druh voza aj funkciu pri doprave metrového dreva, vození kamenia a piesku potrebného na stavbu domov. Dlhší drabinový voz („*hosszúszekér*“, „*lőcsös kocsi*“) je najčastejšie využívaným dopravným prostriedkom v období kosby krmovín, žatvy, mlátenia a zberu pestovaných plodín. Vrchnú časť voza tvoria 3 m dlhé drabiny („*szekér oldal*“), upevnené na oboch stranách voza levčami. V zadnej časti je nákladný priestor uzavretý kratšou drabinou („*saraglya*“), ktorá zabraňuje vypadávaniu nákladu. Bočnice, ako aj šragľa sú zhotovené zo žrdok, neskôr ich nahradzuje drôt vypletaný medzi dvoma rovnobežnými latkami. Na stranách umiestnené bočnice zvykli po naložení voza upevňovať reťazou („*lác*“). Pri doprave sena, snopov, slamy zabezpečovali náklad povúzom („*csatlórúd*“, „*nyomórúd*“) stiahnutým reťazou.

K iným prídavným časťami vozov patria prútené vypletané bočnice („*leszka*“), ktoré vkladali do drabinového voza, ďalej košina s dnom („*kocsikas*“), pozostávajúca z jedného kusa. Používanie vozovej plachty na prikrývanie nákladov nie je známe. Plachty ukladali len na dno voza pri doprave obilných snopov, aby sa nestrácalo zrno.

Spôsobu nakladania snopov na voz venovali osobitnú pozornosť. Zaužívané bolo ukladanie snopov klasmí smerom do vnútra voza, aby vytrúsené zrno ostalo v plachte („*ponyva*“). Do jednej fúry naložili sedem až desať krížov obilia (jeden kríž obsahoval 11 snopov).

Pri doprave dreva používali jednak už opísaný holý voz, pričom dĺžku prispôbovali posúvaním rázvoru rozmerom dreva, alebo smykom, t. j. upevnením dlhých kmeňov stromov len na prednú časť voza pomocou reťazí. Uvedený spôsob však zanikol v období po úprave hlavných komunikácií a praktizovali ho len na lesných alebo poľných cestách. Podobným spôsobom približovali drevo bez použitia voza. O postroj, resp. váhu („*kisefa*“), do ktorej bol zapriahnutý kôň, upevnili reťazami dva až tri kmene stromov, ktoré sťahovali smykom. Tento spôsob dopravy dreva nie je pre obec charakteristický. Používali ho zriedka, nakoľko terénne podmienky si to nevyžadovali na rozdiel od iných horských oblastí Slovenska.

Ako sme uviedli, u niektorých obyvateľov tvorilo furmanstvo jednu z foriem zárobkovej činnosti. Nezameriavali sa len na povoznícke práce, a to prevažne v období po ukončení poľnohospodárskych prác a uskladnenia úrody. Furmanstvu sa venovali najmä v období I. ČSR v súvislosti s dopravou dreva z lesov, vozili obilie do mlynov. Najčastejšie vypomáhali bohatým gazdom pri doprave obilia. Rozšírené bolo povozníctvo v rámci výpomoci obyvateľom v obci, ktorí nemali záprah. Pri niektorých príležitostiach vozili desiati, pätnásti odrazu. Pracovali za naturálnu odmenu vo forme

obilia. Dopravné prostriedky furmanov sa neodlišovali od bežne používaných opísaných vozov. Aj v zimnom období vozili prevažne na vozoch, sane používali väčšinou len na lesné práce.

V súvislosti s kolesovými dopravnými prostriedkami sa zmienime napokon o osobnej doprave, ktorá v období pred zavedením autobusovej a železničnej siete súvisela s vozmi. Vozy zabezpečovali styk obyvateľstva s mestom a okolitými obcami. Zameranie obyvateľov na odpredaj poľnohospodárskych produktov na trhoch a jarmokoch vo viacerých mestách oblasti Hontu — Zvolen, Šahy, Krupina, Banská Štiavnica — kam v minulosti odchádzali, vyžadovalo rovnako používanie dopravných prostriedkov. Vozy bohato vyzdobené boli v minulosti tiež súčasťou svadobného sprievodu, najmä ak mladý pár pochádzal z dvoch obcí. V svadobných zvykoch sa stretávame s vozmi aj pri prevážaní vena. Pri týchto príležitostiach používali jednak drabinové vozy s vypletanými košíkmi, ako aj tzv. panské parádne vozy („hintó“).

V súčasnosti sledujeme už len sporadicky používanie vozov. Na ich miesto nastúpili prostriedky modernej dopravy. Prostriedky tradičnej dopravy sa v súčasnosti uplatňujú pri obrábaní záhumienok, na ktorých obyvatelia pestujú zeleninu, ovocie a vo vinohradoch.

Ak sme pri opise dopravných prostriedkov kládli dôraz na kolesovú dopravu, chceli sme tak upriamiť pozornosť na tie, ktoré boli pre obec v minulosti charakteristické. Na základe etnografických údajov z Tešmaku do skupiny vláčivých dopravných prostriedkov patria: zimné sane na drevo a vlačuhy na dopravu orného náradia. Na rozdiel od horských oblastí Slovenska konštatujeme v tejto obci absenciu niektorých ďalších dopravných prostriedkov a archaických spôsobov dopravy (napr. doprava sena smykom, letné sane, niektoré ďalšie varianty zimných saní a pod.). Hlavné príčiny absencie týchto javov sú tieto: poloha intravilánu a extravilánu obce, umiestnenie hospodárskych budov, uskladnenie krmovín a spôsob chovu dobytky. V zimnej doprave sa sane používali len pri vození dreva, zriedka v osobnej doprave. Z jednej časti pozostávajúce krátke sane na dopravu dlhého dreva, sa nazývajú „szánkó“. Dlhé kmene stromov uviazali reťazami o oplen saní. Na metrové drevo používali sane z dvoch častí s vlačuhami („grenyó“). Skutočnosť, že sme pri výskume v teréne zaznamenali len názvy celku saní [chýba terminológia častí], ich funkciu, možno vysvetlíť tým, že sa už po dlhšie obdobie v pracovnom procese nepoužívali. Podrobné údaje si informátori už nepamätajú. Orné náradie dopravovali na vozoch. Veľmi zriedka zvykli používať na prepravu pluhu vlačušky („ekeszán“, „ekelov“), ktoré patria k charakteristickým dopravným prostriedkom na orné náradie na Slovensku. Týmto spôsobom však pluh nedopravovali priamo z obce. Najskôr naložili pluh na voz, až vonku v chotári ho pomocou vlačušiek približovali na miesta, kde bol ťažký prístup. Najčastejšie vo vinohradoch, ktoré boli položené vyššie a prístupové komunikácie boli pre voz menej vyhovujúce. V tomto zmysle vlačuhy plnia úlohu pomocného nástroja pri doprave orného náradia.

V súvislosti s opisom tradičných dopravných

prostriedkov sa zmienime aj o ďalších otázkach, ktoré bezprostredne súvisia s touto problematikou. Máme na mysli jednak spôsob výroby dopravných prostriedkov, nadobúdania ich vlastníctva, jeho ochranu, ako aj údržbu a uskladňovanie. Výrobou vozov, saní a ďalších dopravných prostriedkov sa zapodievali väčšinou majiteľia sami. Niektoré časti ako napr. kolesá, kované súčiastky na vozoch, saniach, objednávali u náturistov, ktorí sa venovali ich výrobe. Kovania na voz zhotovovali miestni kováči. Vlastnícke znaky, umiestnené prevažne na oji, vo forme iniciálok majiteľa, tabuliek s menom alebo luých tvarov, označovali vlastníctvo a zabezpečovali ich ochranu. V zimnom období sa venovali oprave vozov a saní, prípadne zjednávali náhradu niektorých častí u náturistov. Voľba materiálu na zhotovenie jednotlivých súčastí bola závislá od vyskytujúcich sa druhov dreva na okolí. Nosné časti voza a saní si vyžadovali ťažšie drevo, z ľahšieho materiálu zhotovovali drabinky a vrchné časti voza. V každom gazdovstve boli obyčajne dva vozy, ktoré úpravou vrchnej časti usposobovali pre dopravu potrebných nákladov. Niektorí majetnejší obyvatelia vlastnili zvyčajne aj zvláštny voz na osobnú dopravu („vendégkocsi“).

Nakoľko používanie vozov sa viaže aj na zimné obdobie, nebolo zvykom rozložené vozy odkladať. Tento spôsob bol zaužívaný len pri uskladňovaní saní na leto. Jednotlivé časti povesili na steny hospodárskych budov, alebo do priestorov voziarní („kocsiszín“), ktoré slúžili na odkladanie dopravných prostriedkov a iného náradia. Konštrukciu voziarní sa nám podarilo rekonštruovať len na základe informácií respondentov, nakoľko sa už do súčasnosti nezachovali. Tieto objekty pozostávajúce z jedného priestoru mali obdĺžnikový pôdorys, na jednej z kratších strán bol vstup uzatvorený veľkými drevenými vrátami. Steny boli postavené z kameňa, strecha mala slamenú krytinu. Voziarne, ktoré slúžili na ochranu vozov pred nepriaznivým počasím, boli umiestnené vo dvore pri hospodárskych objektoch.

Z hľadiska štúdia tradičných spôsobov dopravy predstavuje problematika foriem záprahu jednu zo súčastí tohto úseku. Sú to predovšetkým tradičné formy záprahu pri poľnohospodárskych prácach (orba, bránenie, doprava hnoja) ako aj využívanie ťažných zvierat pri iných dopravných príležitostiach.

Cieľom nášho príspevku bolo podať prehľad o systéme transportu a dopravy v Tešmaku ako aj objasniť sledované javy v kontexte s geograficko-prírodnými, hospodárskymi a sociálnymi podmienkami danej lokality na základe údajov z konca 19. a začiatku 20. storočia. Uvedené časové vymedzenie spôsobilo, že sme sa nezamerali na objasnenie historického vývinu týchto javov, hoci si uvedomujeme, že pri ďalšom štúdiu tradičných foriem transportu a dopravy nemožno toto hľadisko obchádzať. V tomto zmysle poskytuje publikovaný materiál podklady pre nasledujúce štúdium tohto úseku ľudovej kultúry.

Tradičný transport a doprava patrí k tým javom materiálnej kultúry, ktorých rozšírenie sa neobmedzuje len na etnické územie alebo geografický priestor. Často prenikajú tieto javy — najmä v zá-

vislosti od prírodných podmienok — za hranice jedného etnika.

Ako ukazuje materiál, v tejto obci jestvovali formy tradičného transportu a dopravy analogické s inými oblasťami Slovenska. Vývoj a pretrvávanie tých, ktoré sme v tejto obci zaznamenali, determinovali špecifické podmienky obce. Pri štúdiu týchto javov nás okrem sledovania základných etnografických údajov (ich opis, konštrukcia, terminológia, funkcia), zaujali aj príčiny, ktoré určovali charakter systému transportu a dopravy v minulosti a ktoré spôsobovali zánik jednotlivých foriem.

Už pri opise vyskytujúcich sa transportných a dopravných prostriedkov sme niektoré z nich načrtli. K tým, ktoré určovali existenciu nami sledovaných javov v minulosti patria: geograficko-prírodné podmienky, poľnohospodárstvo ako hlavný zdroj obživy obyvateľstva, chov dobytka, doplnkové zamestnania (povožníctvo) ako aj sociálna štruktúra obyvateľstva.

Na proces pomerne skorého zániku tradičných foriem (približne 50. roky 20. storočia) vplývali: najmä zmena hlavného zamestnania spôsobená prechodom od súkromného hospodárenia ku kolektívnym formám, industrializácia oblasti pôvodne agrárneho charakteru, prenikanie unifikovaných továrenských nástrojov do pracovného procesu a napokon aj pomerne malá vzdialenosť od mesta, čo spôsobovalo zmeny nielen na tomto úseku ľudovej kultúry, ale ovplyvňovalo aj celý spôsob života danej lokality.

POZNÁMKY

1. Doprava, In: Československá vlastivěda III. Lidová kultura. Praha 1968, s. 536 — 539.
Povožníctvo. In: Horehronie. Kultúra a spôsob života ľudu. Bratislava 1969, s. 152 — 157.
Baran L., Smyky a saně v zemích českých a na Slovensku. Československá etnografie 1957, ročník V.,

s. 333 — 347.

Bednárik R., Príspevok k problematike prvých dopravných prostriedkov a bývaní. Národopisný zborník SAVU, 1952, roč. XI., s. 275.

Tenže: Systémy ľudového transportu. Časopis MSS 1950, roč. 15, s. 4 — 16.

Mjartan J., Dvojkoľosové vozidlo v ľudovom transporte na Slovensku. SN 1974, s. 409 — 424.

2. Anđel K. — Markuš M., Ľudový transport v strednom Zemplíne. SN 1971, s. 377 — 412.
Baran L., Způsob dopravy při senách na Horehroní. Český lid 1952, roč. 39, s. 85 — 88.
Gunda B., Ľudový transport v Žakarovciach. SN 1955, s. 150 — 210.
Podolák J., Zimná doprava sena z horských lúk na západnej strane Malej Fatry. SN 1962, s. 565 — 574.
Uhríková T., Tradičné spôsoby dopravy dreva na dolnej Orave. SN 1970, s. 672 — 638.
Paríková M., Tradičné spôsoby zimnej dopravy v oblasti hornej Čirochy, Naukovij zbirnik Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku, 9, 1979, II. s. 167 — 187.
3. Etnografický atlas Slovenska. Dotazník I. Diel B. Transport, otázky č. 46 — záprah, 47 — terminológia záprahu, 48 — povely zvieratám v záprahu, 49 — jarmo, 50 — dvojkoľosové vozy, 51 — vláčivé dopravné prostriedky, 52 — spôsoby transportu ľudskou silou, 53 — plachta ako transportný prostriedok.

Zoznam fotografií

1. Chrbtový kôš — „tót kosár“. Tešmak, o. Levice, foto M. Paríková 1976. Archív Kabinetu etnológie FFUK, č. neg. 10051.
2. Košíkárské výrobky. Tešmak, o. Levice, foto: M. Paríková 1976. Archív Kabinetu etnológie FFUK, č. neg. 10040.
3. Chrbtový kôš zo štiepaného prútia. Tešmak, o. Levice, foto M. Paríková 1976. Archív Kabinetu etnológie FFUK, č. neg. 10041.

Črpáky v Tekovskom múzeu v Leviciach

MARTA KOMOROVSKÁ, Historický ústav SNM, Bratislava

Tekovské múzeum v Leviciach bolo založené v roku 1927. K jeho založeniu do značnej miery prispel aj dar Istvána Nécseyho, známeho zberateľa pamiatkových predmetov. Z tejto zbierky sa v múzeu nachádza viacero druhov národopisného materiálu (sofničky, formy na oštiepky, oselníky, palice, hudobné nástroje, medovníkárské formy, lúskač na lieskovce a iné), z nich najväčšiu sériu — 24 ks tvoria črpáky. Aj keď, žiaľ, bližšie údaje o pôvode týchto črpákov nemáme, sú vzácné, nakoľko všetky boli zhotovené v priebehu 19. storočia a pomáhajú pri určovaní datovania črpákov nachádzajúcich sa v múzeách. Niektoré z nich I. Nécsey uverejnil v roku 1900 v časopise A Magyar Nemzeti Múzeum

Néprajzi Osztályának Értésítője.

Jednotlivé typy slovenských črpákov sa navzájom odlišujú konštrukciou. *Liptovský typ* rozšírený v Liptove a na Orave má ucho spojené s nádobkou pomocou žliabku v stene nádoby — zvlaku, do ktorého je ucho zasunuté. Takéto spojenie ucha s nádobkou už nevyžaduje obrúčku, hoci sa aj na nich často nachádza, aby bol črpák pevnejší. V prípade *detvianskeho typu* je ucho hore zavesené na stenu nádoby zúbkom a dolu je pripravené drevenou alebo mosadznou, prípadne medenou obrúčkou. V *gemerskom type* sú steny nádoby a ucho zhotovené z jedného kusa. Takéto črpáky sa nachádzajú v Gemeri a v oblastiach východného Slovenska.

Všetky slovenské črpáky majú dno zvlášť vkladané, aby tekutina nebola v styku s koncovým drevom, ktoré ju nasáva, ale s drevom pozdĺžnym. Predchádza sa tým znehodnoteniu mlieka i nádoby, ktoré by vznikalo rozkladom nasatej tekutiny v dreve.

Okrem konštrukcie sa jednotlivé typy črpákov výrazne odlišujú aj dekorom a celkovým poňatím. Liptovský typ je zvislý, nádobka dolu zúžená. Ucho doštičkovitého charakteru má najčastejšie tvar štylizovanej zoomorfnej hlavy s korunkou (Liptov, Orava) alebo je ukončené závitnicovou hlavicou (Orava).

Detviantsky typ je orientovaný vodorovne, nádobka je nižšia, valcovitá. Ucho je zdobené architektonickými prvkami — vežičkami, stĺpkami, oblúkmi, alebo je ukončené plastikou, najčastejšie s námetom zo života na salaši. Kým architektonické prvky majú prevahu v 19. storočí, v 20. storočí prevládajú figurálne motívy.

Gemerský typ črpáka má zvislý charakter, nádobka je dolu zúžená. Ucho je buď jednoduché s jedným alebo dvoma výrezmi hore zaoblené alebo ukončené vežičkovitými útvarmi, alebo zložitejšie so zoomorfnými motívmi, najčastejšie s motívom psa.

V 20. storočí sa objavujú pod vzájomným vplyvom jednotlivých oblastí a pod vplyvom novátor-ských snáh niektorých rezbárov nové tvary úch.

Pozornosť národopiscov i zberateľov najmä v minulosti najviac upútal typ detviantsky z okolia Banskej Bystrice a Zvolena. Aj v tejto zbierke najväčšiu skupinu — 16 ks — tvorí detviantsky typ. Šesť črpákov je liptovského typu a dva gemerského.

S touto pozoruhodnou zbierkou črpákov z minulého storočia, ktorá sa nachádza v Tekovskom múzeu v Leviciach, chceme oboznámiť najmä pracovníkov múzeí a tak im poskytnúť porovnávací materiál, ktorý bude určite dobrou pomôckou pri spracovávaní črpákov zo starších zbierkových fondov.

* * *

1. Črpák liptovského typu. Nádobka dolu zúžená, na kraji vrúbky. Ucho je okrem zvlaku spojené s nádobkou mosadznou obrúčkou a zúbkom (ako v detviantskom type). Má tvar štylizovanej zoomorfnej hlavy s korunkou, výrez pozdĺžny s hornou stranou v strede vypuklou, na chrbáte jeden výčlenok, v základni tri zuby, nad výrezom vodorovný obdĺžnik s tromi priečkami. Plocha je bohato zdobená rytými a vruborezovými čiarkami a vetvičkami. Rozmery: výška nádoby 12,5 cm, priemer horný 12 cm, priemer dolný 8 cm, výška ucha 19 cm. Liptov, 2. polovica 19. storočia, inv. č. V. B. 1, č. neg. 2588.
2. Črpák detviantskeho typu. Nádobka dolu zúžená, s drevenou obrúčkou. Ucho obdĺžnikové so zrezanými vonkajšími rohmi, ukončené plastikou psa s chvostom vytočeným dohora. Výrez oválny, okolo neho a na chrbáte vruborezové čiary. R.: v. nádoby 10,5 cm, Øh. 11 cm, Ød. 10 cm, v. u. 15,5 cm. Okolie Banskej Bystrice, pol. 19. stor., inv. č. V. B. 3, č. neg. 1880.

3. Črpák liptovského typu. Nádobka dolu zúžená s drevenou obrúčkou, na kraji vrúbky. Ucho doštičkovité tvaru štylizovanej zoomorfnej hlavy s korunkou tvaru hrebeňa, na chrbáte dva úzke špicaté zuby, medzi nimi oblúk. Výrez obdĺžnikovitý s hornou stranou v strede vypuklou. Na ploche vruborezový rastlinný dekor. R.: v. nádoby 11 cm, Øh. 12 cm, Ød. 10 cm, v. u. 18 cm, Liptov, 2. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 5., č. neg. 2621.
4. Podobný ako predchádzajúci, inv. č. V. B. 10, č. neg. 2586.
5. Črpák detviantskeho typu. Nádobka valcovitá s drevenou obrúčkou. Ucho obdĺžnikové s oválnym výrezom ukončené plastikou sediaceho baču, ktorý miesi syr. Po obvode ucha vrúbky. R.: v. nádoby 7,5 cm, Ø 12 cm, v. u. 14 cm. Stredné Slovensko, 1. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 11, č. neg. 1869.
6. Črpák detviantskeho typu. Nádobka dolu zúžená s drevenou obrúčkou. Ucho oválne s dvojitým výrezom: hore v zaoblenej časti ukončenej stromčekovitou vežičkou poloblúkovým výrezom, pod ním pozdĺžny s vodorovnými stranami vypuklými. R.: v. nádoby 10 cm, Øh. 12,5 cm, Ød. 10 cm, v. u. 16,5 cm, Horehronie, 2. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 12, č. neg. 2587.
7. Črpák detviantskeho typu. Nádobka dolu zúžená s drevenou obrúčkou. Ucho s obdĺžnikovým výrezom, hore zaoblené s okienkami (poloblúk predelený zvislou priečkou, pod ním vodorovný obdĺžnik s dvomi priečkami), ukončené vežičkou. Plocha pozdĺž výrezom zaoblená, tvorí stĺpik. Pri výrezoch trojuholníkové a mesiačikové vrúbky. R.: v. nádoby 10 cm, Øh. 11 cm, Ød. 9,5 cm, v. u. 17,5 cm. Stredné Slovensko, pol. 19. stor., inv. č. V. B. 13, č. neg. 1876.
8. Podobný ako č. 6; ukončenie namiesto vežičkou malou plastikou ošipanej. Inv. č. V. B. 14, čís. neg. 1874.
9. Črpák detviantskeho typu. Nádobka dolu zúžená s drevenou obrúčkou. Ucho jednoduché pozdĺžne hore zaoblené s vežičkou, výrez oválny. Stredné Slovensko, okolo pol. 19. stor., inv. č. VI. B. 15, č. neg. 1870.
10. Črpák detviantskeho typu. Nádobka valcovitá s drevenou obrúčkou. Ucho obdĺžnikové s oválnym v strede vodorovne predeleným výrezom, ukončenie plastikou kozy, spodný roh zrezaný. R.: v. nádoby 9,5 cm, Ø 10,3 cm, v. u. 16 cm. Stredné Slovensko, pol. 19. stor., inv. č. V. B. 16, č. neg. 2582.
11. Črpák detviantskeho typu. Nádobka valcovitá s drevenou obrúčkou, ucho v tvare štylizovanej zoomorfnej hlavy s korunkou, s jedným okrúhlym a nad ním poloblúkovým výrezom. Na celej ploche i na chrbáte v nepravidelných radoch vrúbky. R.: v. nádoby 9,5 cm, Ø 12 cm, v. u. 19 cm, Liptov, zač. 19. stor., inv. č. V. B. 17, č. neg. 1879.
12. Črpák detviantskeho typu. Nádobka valcovitá s drevenou obrúčkou. Ucho s obdĺžnikovým výrezom, hore zaoblené s okienkami (poloblúk predelený zvislou priečkou, pod ním vodorovný obdĺžnik s tromi priečkami). Ukončenie hranol-

- čekom. Na kraji vedľa výrezu stĺpik. Pri výrezoch vrúbkové geometrické pásiky. R.: v. nádoby 8, 5 cm, Ø 11 cm, v. u. 15,5 cm, Stredné Slovensko, pol. 19. stor., inv. č. V. B. 18, č. neg.
13. Črpák liptovského typu. Nádobka dolu zúžená s drevenou obrúčkou. Ucho v tvare štylizovanej zoomorfnej hlavy s uškami, na chrbáte tri výčnelky: krajné špicaté, stredný oblúkový. Výrez má tvar vysokej homolky. Na ploche vrubrezový rastlinný dekor. R.: v. nádoby 11 cm, Øh. 12,5 cm, Ød. 6 cm, v. u. 16 cm, Liptov, pol. 19. stor., inv. č. V. B. 19, č. neg. 1878.
14. Črpák detvianskeho typu. Nádobka valcovitá, s drevenou obrúčkou. Ucho s oválnym, vodorovne predeleným výrezom, ukončené neurčitou zoomorfnou hlavou s korunkou a dvojstupňovou vežičkou vedľa hlavy. Pri základni zárez, dolný roh zaoblený. Na chrbáte ucha slabo viditeľné vrúbky. R.: v. nádoby 9,5 cm, Ø 11 cm, v. u. 15 cm, Liptov (?), 1. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 20, č. neg. 1875.
15. Črpák detvianskeho typu. Nádobka valcovitá, s drevenou obrúčkou. Ucho obdĺžnikové s obdĺžnikovým výrezom, ukončené zašpicatým poloblúkom so stočenými koncami. Na ploche vrúbkový dekor. R.: v. nádoby 9,5 cm, Ø 11 cm, v. u. 15 cm. Stredné Slovensko, 1. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 21, č. neg. 1872.
16. Črpák detvianskeho typu. Nádobka dole zúžená s drevenou obrúčkou. Ucho oválne v strede preliačené, s dvomi okrúhlymi výrezmi, medzi ktorými bližšie k nádobke je zvislý poloblúk. V hornej zaoblenej časti poloblúkový výrez. Ukončenie chvostovitým výčlenkom. Na celej ploche ryté a vrubrezové čiary a lístky. R.: v. nádoby 9,2 cm, Øh. 10 cm, Ød. 10,5 cm, v. u. 16 cm. Stredné Slovensko, 2. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 22, č. neg. 2584.
17. Črpák detvianskeho typu. Nádobka dolu zúžená s drevenou obrúčkou. Ucho obdĺžnikové so štyrmi stupňovitými vysokými vežovitými útvarmi (jeden zlomený), výrez oválny v strede vodorovne predelený, nad ním rytý a vrubrezový geometrický dekor. R.: v. nádoby 8 cm, Øh. 12 cm, Ød. 10 cm, v. u. 15,5 cm. Stredné Slovensko, 1. pol. 19. stor., inv. č. VI. B. 23, čís. neg. 1877.
18. Črpák detvianskeho typu. Nádobka dolu zúžená s drevenou obrúčkou. Ucho s obdĺžnikovým výrezom, na kraji stĺpik, hore prechádza smerom od nádoby šikmo do štylizovanej zoomorfnej hlavy. Na ploche vrúbky okrúhlym dlátkom. R.: v. nádoby 10 cm, Øh. 12 cm, Ød. 11 cm, v. u. 16 cm. Stredné Slovensko, 1. pol. 19. stor., inv. č. VI. B. 24, č. neg. 1871.
19. Črpák detvianskeho typu. Nádobka valcovitá s drevenou obrúčkou. Ucho doštičkovité s geometrickým dekorom: tri okrúhle výrezy nad sebou, nad nimi malý poloblúčikový otvor. Ukončené plôškou s vyhlbeninami tak, že v rohoch vznikli štyri výčnelky. Chrbát ucha je tvarovaný do troch oblúkov, v dvoch krajných

Črpáky detvianskeho typu a drevená soľnička, zbierky TM, foto: E. Košúthová

- väčších je dierka. Na hrane pri základni vrúbky. R.: v. nádoby 10,5 cm Ø 11,5 cm, v. u. 12,5 cm. Stredné Slovensko, 1. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 27, č. neg. 1894.
20. Črpák detvianskeho typu. Nádobka dolu zúžená s drevenou obrúčkou. Ucho jednoduché, zaoblené, s oválnym výrezom, ukončené dvomi výstupkami s priehlbínou, pri dne vodorovný výčnelok. R.: v. nádoby 14,5 cm, Øh. 15 cm, Ød. 14 cm, v. u. 15 cm. Slovensko, 1. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 28, č. neg. 2619.
21. Črpák gemerského typu. Nádobka dolu rozšírená. Ucho jednoduché, úzke, bez výrezu, nadol zúžené, siaha do 2/3 od kraja nádoby. R.: v. 11 cm, Øh. 9 cm, Ød. 10 cm, š. u. 1 cm. Slovensko, 19. stor., inv. č. V. B. 29, č. neg. 1893.
22. Črpák gemerského typu. Nádobka dolu zúžená s prstencom napodobňujúcim obrúčku. Ucho s dvojvýrezovým dekorom: dolu dva okrúhle výrezy spojené v jeden piškótového tvaru, nad ním, v hornej zaoblenej časti prevrátený srdcovitý výrez. Ukončenie hranolčekom, spodný roh zrezaný dvoma oblúčikmi. R.: v. nádoby 12 cm; Øh. 11 cm, Ød. 8,5 cm, v. u. 17 cm Horehronie, 2. pol. 19. stor., inv. č. 30, č. neg. 2583.
23. Črpák detvianskeho typu. Nádobka dol. zúžená s mosadznou obrúčkou. Ucho oválne, s oválnym hore mierne rozšíreným výrezom, ukončené plastikou od čr páka odvrátenej sediacej ženy s dlhými, dozadu uviazanými vlasmi, s naznačeným odevom. R.: v. nádoby 9 cm, Øh. 11 cm Ød. 12 cm., v. u. 15 cm. Slovensko, 1. pol. 19. stor., inv. č. V. B. 34, č. neg. 2707.
24. Črpák gemerského typu. Nádobka dolu zúžená s prstencom napodobňujúcim obrúčkou. Ucho jednoduché, úzke, s pozdĺžnym výrezom, hore ukončené zárezmi, ktoré vytvorili štyri zúbky, dolu zárez, na chrbáte geometrický vruborezový a vrúbkový dekor. R.: v. nádoby 11 cm, Øh. 9 cm, Ød. 7 cm, v. u. 12,5 cm. Gemer, 2. pol. 19. stor., inv. č. VI. B. 40, č. neg. 1873.

Svadobné zvyky a obrady v Mochovciach

PhDr. IZABELA DANTEROVÁ — TÓTHOVÁ, Žitnoostrovské múzeum, Dunajská Streda

V období od skončenia II. svetovej vojny, kedy sa na Slovensku začalo budovať nové spoločenské zriadenie, nastali v charakte re a v štruktúre ľudovej kultúry veľké zmeny. Vznikali hlavne pod vplyvom zmien ekonomickej úrovne obyvateľstva, vplyvom plánovitej industrializácie, socialistickej kolektívizácie, urbanizácie vidieka a tiež vplyvom zmien hlavného zamestnania rozhodujúcej časti vidieckeho obyvateľstva. (1) Tieto zmeny sa odzrkadľujú aj vo vývine kultúry národností a národnostných skupín, žijúcich na Slovensku. V súčasnosti v etnografii Slovenska pripisujeme veľký význam skúmania ľudovej kultúry národností i preto, že okrem horeuvedených faktorov, ktoré ovplyvňujú a podmieňujú vývoj ľudovej kultúry, prebieha u nich aj asimilačný proces. Cieľom týchto výskumov je na jednej strane zachytiť formy tradičnej ľudovej kultúry, tej - ktorej národnostnej skupiny, alebo určitého vybratého regiónu; na druhej strane skúmať aj také otázky, akými sú porovnanie súčasnej a tradičnej kultúry ľudu, alebo interetnické vzťahy.

Od roku 1975, postupne až do konca roku 1980 sa uskutočňovali národopisné výskumy v Mochovciach (okr. Levice), počas ktorých sa skúmali rôzne témy. Na týchto výskumoch, ktoré organizovalo Tekovské múzeum v Leviciach, sa zúčastnili okrem etnografiek múzea aj odborné pracovníčky Kabinetu etnológie pri FFUK v Bratislave a poslucháčky Katedry etnografie a folkloristiky FFUK v Bratislave. Z výsledkov tejto tímovej práce, bola doteraz uverejnená štúdia Zity Škovierovej - Svítkovej „Príspevok k tradičnému spoločenskému životu v Mochovciach (2)“. Uvedená štúdia obsahuje aj všeobecné údaje o obci, preto sa nimi nebudem zaoberať. V rámci tejto niekoľkoročnej práce som sa zaoberala skúmaním tradičných rodinných zvykov a ob-

radov a ich súčasným stavom. Mojim cieľom bolo zachytiť do najmenších podrobností priebeh rodinných zvykov, súvisiacich s narodením, svadbou a pohrebom, tak ako ešte žijú v pamäti najstarších obyvateľov. V predkladanej práci sa snažím čo najvernejšie zdokumentovať najbohatšiu oblasť rodinného zvykoslovia — tradičnú svadbu. Opísaná forma svadobných zvykov bola zaužívaná až do II. svetovej vojny, no niektoré zvyklosti sa zachovali až dodnes. Výsledky mojej práce možno porovnať s materiálom o svadobných zvykoch medzi západnými Palócmi, ktoré publikoval János Manga v roku 1942, kde sú aj údaje z Mochoviec. (3) Keďže som svoje výskumy uskutočnila u obyvateľov maďarskej národnosti, miestne nárečové termíny uvádzam v pôvodnom znení a zároveň uvádzam ich slovenský preklad.

Mochovce patria do tej súvislej oblasti evanjelických a kalvínskych obcí južného Slovenska, v ktorých už vyše sto rokov pretrváva jednodetný systém prijatý hlavne z majetkových dôvodov. Táto skutočnosť má dodnes niektoré viditeľné následky; napr.: prestárlosť obyvateľov obce, nízky počet mladých ľudí atď. (4) Nemôžeme však pripísať všetky negatívne komponenty vo vývoji spoločenského a rodinného života ľudu v minulosti len fungovaniu uvedeného systému. Obec je geograficky izolovaná, čo malo značný vplyv na to, že pri uzatváraní manželstva sa uprednostňoval výber manželského partnera z vlastnej obce. Mládenci si zriedkakedy priviedli ženu z iných dedín (napr.: Kalná n/Hr., Horná Seč, Nový Tekov). Ak sa to stalo, tak pri výbere manželky veľmi dbali na sociálne položenie, rodinnú situáciu a komisionálnu príslušnosť vyhladnutej partnerky.

Mladí mali možnosť zoznámiť sa na zábavách, ktoré poriadali pravidelne na určité výročné sviat-

ky, napr.: na Silvestra, cez fašiangy a podobne, alebo aj v období od Turíc do žatvy. (5) Existovalo aj dvorenie mládencov, kedy chodili k dievkam spoločne v určité dni — utorok, štvrtok, v sobotu a v nedeľu. (6) Najprv so spevom prešli po dedine a potom zašli do domu niektorej dievky. Mládenci nerobili medzi sebou rozdiely ani majetkové, ani teritoriálne. Nepustili však medzi seba takého, ktorý ešte neprešiel mládeneckým „*krstom*“. (7) Z. Škovierová spomína vo svojej štúdií aj iný spôsob dvorenia: „Na prelome storočia jestvovala ešte obyčaj, že mládenec, ktorý sa vážne uchádzal o dievčinu, dal jej večer zahrať pod oblokom pieseň — *elementek húzatni*. Za takéto vyhrávanie — *éj-jeli tánc* — sa muselo cigáňom dopredu zaplatiť. Domáci obyčajne vedeli, ktorý mládenec poriada túto „nočnú serenádu“ a keď s ním neboli spokojní, zahnali muzikantov od domu. (8) Výber manželského partnera bol teda často ovplyvnený ešte aj v prvej polovici nášho storočia názorom rodičov. Nebolo zriedkavosťou, hlavne v majetkovo lepšie situovaných rodinách, že sa rodičia dohodli o sobáši svojich detí, keď tieto mali ešte len trinásť — štrnásť rokov. Sprostredkovanie sobáša bolo úlohou žien — *ködmönösasszonyok*, alebo ako uvádza Manga, „... v niektorých prípadoch mohli to byť aj Cigánky...“ (9). Túto činnosť robili dobrovoľne a vždy podľa vôle rodičov, ktorí ich obdarovali malým darom. Dievčatá sa vydávali obyčajne 15—17 ročné, mládenci sa ženili vo svojich 18-tich rokoch, ešte pred vojenčinou. (10)

Vzhľadom na to, že sa sobáše uzatvárali vo veľkej väčšine v rámci dediny, „obzeranie ohniska“ — *helet nézni* —, t. j. návšteva budúceho domova tu nebola všeobecne rozšíreným zvykom, lebo dedinčania sa navzájom poznali. V tom prípade, ak niektorý z mladého páru bol z inej dediny, na „obzeranie ohniska“ išiel druhý partner so svojimi rodičmi, obyčajne vo štvrtok, v sobotu alebo v nedeľu večer.

Pytačky — *kéretés* — a zasnuby — *kézfogó* — sa chápali ako počiatočný úkon svadobných obrádov. Robili sa najčastejšie na jeseň, ale nikdy nie pred oberočkou. Bývali obvykle v sobotu. Uskutočnili sa iba po vzájomnej dohode rodičov a boli spojené s pohostením a prvou výmenou darov. Na pytačky išiel ženich so svojimi rodičmi, krstnými rodičmi a družbom. Manga uvádza ešte ďalšieho účastníka pytačiek: „... bol tam ešte jeden muž z blízkej rodiny vo funkcii druhého starejšieho, tzv. *mamlasz*, ktorý mal za úlohu zabezpečiť dobrú náladu...“ (11). Krstný otec ako starejší — *násznagy* — po príchode do domu pozdravil domácich a oznámil im cieľ návštevy. Základný zmysel zasnub najlepšie vyjadřilo podávanie si rúk mladého páru, po ktorom nasledovalo odovzdanie vo pred pripravených darov. Ženich daroval svojej neveste prsteň — *gyűrűadás*, alebo šatku — *kendőadás*. Je potrebné spomenúť, že výmena prsteňov nemusela byť nevyhnutne na pytačkách, v niektorých prípadoch kúpili prstene až neskôršie. Počas pytačiek sa rodičia dohodli o termíne svadby, o majetkových otázkach a tiež o tom, kto koľko zaplatí, ak dievča či mládenec vráti prsteň alebo šatku — *visszaadja a jegyet*, zruší zasnuby. Po vzájomnej dohode domáci svojich hostí dobre po-

hostili. Hlavným jedlom bolo varené mäso a kapusta.

Po pytačkách v nedeľu ráno išiel mládenec so svojou snúbenicou na faru zahlasiť uzavretie manželstva. Obdobie medzi pytačkami a sobášom sa tu volalo „*jegybenjárás*“ a trvalo obyčajne tri týždne. Vo výnimočných prípadoch mohlo trvať podľa dohody rodičov aj pol roka. Vtedy už mladí spolu pracovali a spolu chodili aj do kostola. Súčasťou sviatočného odevu nevesty v období ohlások — *hirdetés* bol veniec — *koszorú*, ktorý nosila na hlave. Odev ženicha v tomto období nemal žiaden zvláštny znak. Po pytačkách si mladí nakúpili v Leviciach potrebné veci na svadobný odev. Ženichovi kúpili obyčajne čiernu látku na šaty a od nevesty dostal bielu košelu. Nevestu obdarovával ženich čiernou hodvábnou šatkou a voskovými kvetmi — obyčajne konvalinkami, z ktorých potom pripravili pre ňu svadobný veniec.

Termín svadby býval podmienený hlavne hospodárskym faktorom, no rešpektovali sa i cirkevné predpisy. V Mochovciach boli svadby vždy len cez fašiangy a na jeseň po oberočkách.

Tradičné zvyky súvisiace so svadbou, ktorých sled vyplýval z ich vnútorných funkcií, mali vždy tzv. oficiálnu a zábavnú stránku. Tieto sa navzájom preliňali. Celý priebeh svadobných zvykov, ako to možno zistiť aj z predkladaného materiálu, je popretkávaný aj prvkami poverového charakteru. Počas celej svadby mali niektorí jej účastníci určité konkrétne funkcie a úlohy. Okrem nevesty — *menyasszony* a ženicha — *völegény* dôležitými osobami a organizátormi svadby boli starejší — *násznagyok*, ktorí boli krstní otcovia snúbencov. Oni zabávali svadobčanov a zároveň aj zastupovali rodičov, ktorí sa nemohli venovať hosťom. Nevesta i ženich mali každý zvlášť dvoch družbov: hlavného — *nagydorozsba* a pomocného — *kisdorozsba*. Boli to obvykle ženichovi slobodní kamaráti. Ich úlohou bolo najat muzikantov na svadbu, pozývať svadobných hostí, na svadbe roznášať jedlá a zabávať hostí. Okrem toho hlavný družba viedol nevestu do kostola na sobáš. Družičky — *nyoszolyólány*, *koszorúslány* mali svoje nevesta aj ženich. Boli to obvykle najlepšie kamarátky nevesty. Oni pripravili pierka, pomáhali obliekať nevestu atď. Úlohou ženichovej prvej družičky bolo viesť ženicha do kostola na sobáš. Významné miesto medzi svadobnými funkcionármi mala aj zástupkyňa žien — krstná mama — *nyoszolyóasszony*, ktorá pomáhala pri príprave svadobných jedál, hlavne koláčov, pri prenášaní nevestinej výbavy, pri čepčení atď.

Skutočná príprava na svadbu sa začínala prvým pozývaním hostí — *hidosó*. V Mochovciach sa pozývalo na svadbu trikrát. Prvý raz išli rodičia (matka alebo otec) pozývať hneď po pytačkách, čiže dva — tri týždne pred svadbou. Toto pozývanie malo naznačiť pozývaným, aby sa pripravili na svadbu. Po druhý raz pozývali dvaja družbovia (ženichovi a nevestini zvlášť) každý svojich hostí. Bolo to asi 10 dní pred svadbou, v sobotu alebo v nedeľu. Družbovia mali na hrudi pripnuté voskové kvety so stužkou asi 1 m dlhou, ktoré im pripínala prvá družica. (12) Hlavný družba držal v ruke trstenicu — *nádpálca*, ktorej koniec bol tiež ozdo-

bený voskovými kvetmi. Cestou pri pozývaní hostí družbovia spievali rôzne piesne, hlavne s ľúbostnou tematikou. Keďže v Mochovciach bolo zvykom robiť veľké svadby (13), pozývali na ne skoro celú dedinu. Ako starí ľudia vraveli: „Nebolo ohniska, odkiaľ by niekoho nepozvali“ — „*Ahol kürtő volt, mindenková bementek a dorozsbák!*“. Po vstupe do domu pozýval hlavný družba domácich vínšom (príloha č. 1.). Oni zase ponúkli zväčšom obyčajne pečenou husacinou, vínom alebo pálenkou. Ak družbovia nenašli nikoho doma, napísali im na bránu kriedou cieľ svojej návštevy. Tretí raz pozývali hostí družbovia v deň sobáša, ktorý bol v stredu o 11.00 hod., v neskoršom období poobede o 14.00 hod.

V sobotu podvečer, tesne pred svadbou, išiel ženíchov družba pre nevestinu výbavu — *staféring, menyasszonykelengye*, veno — *hozomány*. Výbavu prevážali na vozoch, na ktorých sedeli ženy aj muži, ktorí viedli kone vyzdobené stužkami a kvetmi. Obyčajne na prvom voze bola skriňa — *szekrény*. Na ďalšom druhá skriňa a na treťom posteľ — *menyasszony ágya* a truhla na šaty — *a menyasszony ládája*. Prenášanie nevestinej výbavy bolo veselé, cestou sa spievalo, zabávalo (príloha č. 2). Keď v dome ženícha výbavu odovzdali, ženy často robievali žarty, napr.: dali do postele myšie hniezdo, rozhádzali pekne ustlanú posteľ, atď. Na konci tejto zábavnej udalosti domáci ponúkli hostí mäsom, vínom či pálenkou.

Nevestinu výbavu začali pripravovať dievčatám už skoro po ich narodení. Pri svadbe dostala nevesta dve periny, 4—8 vankúšov, postelné a stolové prádlo, uteráky, šatstvo a ďalšie potrebné veci pre domácnosť. Celá výbava bola zabalená do veľkých obrusov.

Po poslednej ohláske, v predsvadobnú nedeľu popoludní, povolala nevesta svoje kamarátky k sebe na prípravu pierok — *virágesinálás*, pre svadobných hostí. Pierka zhotovovali z pozlátených rozmarínov, papierových listov a kvetov. Hotové pierka ukladali na tácku. Po dokončení tejto práce ich ponúkli domáci koláčmi, zákuskami a vínom. Koláče a zákusky upiekla krstná mama a doniesla ich už v sobotu večer do domu nevesty. (14)

V predsvadobnom týždni prebiehali najintenzívnejšie prípravy na svadbu. V dome ženícha a nevesty sa robila vždy zabíjačka. Čerstvé mäsové výrobky a zabíjačkové jedlá boli dôležitými súčasťami svadobnej hostiny. V tomto čase robievali aj kyslú kapustu. V každej domácnosti, odkiaľ boli pozývaní na svadbu, začali už tiež chystať koláče. Typickými svadobnými koláčmi boli: Koláče bez plnky — *pusztakalácsok*:

Kúcsoskalács — pripravili ho z kysnutého cesta, mal podlhovastý, alebo okrúhly tvar v strede s otvorom. Bol upletený z ôsmich prameňov v podobe venca. Konzumovali ho s pivom, alebo s pálenkou. *Babakalács* — bol z kysnutého cesta, vo forme bábiky. *Menyasszonykalács* — tzv. „nevestin koláč“ bol pripravený z kysnutého cesta obdĺžnikového tvaru veľkosti 100 x 50 x 10 cm. V jeho strede boli postavené malé figúrky nevesty a ženícha z páleného cukru. Tento koláč piekla vždy nevestina krstná mama.

Plnené koláče boli pripravené tiež z kysnutého cesta, plnené rôznymi plnkami. Piekol sa orechovník — *dióskalács*, makovník — *mákoskalács*, tvarohový koláč — *túróskaács*, lekárový koláč — *lekváros hajtvány*. Záviny piekla vždy nevestina a ženíchova krstná mama. Robili závin tvarohový — *túrósretes*, makový — *mákosretes* a orechový — *diósrétes*.

Ako cestoviny sa robievali makové perky — *mákos perkli*.

Začiatkom nášho storočia miesto nevestiného koláča piekli dve torty, tzv. vysokú tortu — *magastorta* a tortu vo forme košíka — *kastorta*. Obidve boli z páleného cukru a orechov. Nevestina krstná mama ich nechala urobiť v cukrárni.

Najväčšie prípravy sa konali v dome krstných rodičov. Začali sa už v sobotu a vrcholili v predsvadobný pondelok. Pri týchto prácach pomáhali krstnej mame jej kamarátky a ženy z príbuzenstva. Upiekli 6 neplnených koláčov, tzv. „nevestin koláč“, 5 závinov (1 makový, 1 orechový a 3 tvarohové) a rôzne plnené koláče. (15) Pripravené koláče a záviny poukladali do veľkých chrbtových košov — *háttyikas* a v pondelok večer odniesli do svadobného domu. Koláčami hostili vo svadobnom dome tých, ktorí na druhý deň prinášali dary. Okrem koláčov a zákuskov darovala krstná mama aj torty (3—5 kusov), živého kohúta a niekoľko sliepok. V utorok, deň pred sobášom, prinášali hostia koláče, z každej rodiny 5—6 kusov, živého kohúta alebo sliepku a svadobný dar do toho domu, kde boli pozvaní. Za dary ich bohato pohostili perkeltom, jaternicou, kyslou kapustou a pálenkou. Pri odchode im dali malú výslužku zo zákuskov a koláčov. Ženy z blízkej rodiny tam ostávali dlhšie a pomáhali pri čistení hydiny.

V stredu, v deň sobáša sa chystali už od rána na svadobnú hostinu, ktorá bývala najčastejšie v izbe. Ak bolo viac pozvaných, postavil sa pre nich na dvore veľký stánok, obyčajne zo zelených listnatých vetiev. „Pomocničky na varenie si zvolávala svadobná mať aj 2 týždne vopred, v ktorýkoľvek deň. Za pomoc sa im neplatilo. Dostali výslužku a svadobná mať im pri podobnej príležitosti tiež pomohla (*az úgy kölcsönös volt*). Kuchárkami bývali na svadbe bližšie i vzdialenejšie príbuzné...“ (16).

Pred sobášom išli družbovia pre muzikantov. (17) Niesli im koláč — *kúcsoskalács* s pálenkou. Skupina muzikantov sa skladala z ôsmich hudobníkov: primáš — *primás*, pomocný primáš — *segédprimás*, dvaja kontráši — *kontrás*, cimbalista — *cimbalmos*, veľký basista — *nagybögös*, malý basista — *kisbögös* a klarinetista — *klarinetos*. Takto zostavená skupina sa rozdvajila, jedna časť išla do ženíchovho domu, druhá do domu nevesty.

Nevesta sa začala už od rána strojiť do svadobných šiat. Pomáhali jej družice a krstná mama. Mala na sebe dlhú čiernu sukňu a čiernu blúzu, dlhý biely závoj a na hlave veniec z umelých kvetov — konvaliniek. Biele svadobné šaty sa tu začali nosiť až po I. svetovej vojne. (18) Pri obliekaní nevesty dávali dobrý pozor aj na zachovanie drobných poverových úkonov ako napr.: aby mala závoj vždy vpredu, lebo by jej niekto mohol z neho

kúsok odstrihnúť a nevesta by bola celý život nešťastná. (19) Ženich mal oblečené čierne šaty, čierne čižmy, čierny okruhý klobúk a na hrudi mal pripnuté pierko z kvetov.

Po trefom pozvaní sa začali schádzať do svadobného domu hostia. Privítala ich prvá družica dlhým vinšom (príloha č. 3) a popripínala im na kabáty pierka — *virágfeladás*, za čo jej museli zaplatiť. Po rozdání pierok poďakovala každému za peniaze vo vinši (príloha č. 4), ktorým sa obracala ku starejšiemu. Potom nasledovalo pohostenie hostí. Medzitým prišiel hlavný ženichov družba vypýtať nevestu — *menyasszonykikérés* a súčasne oznámiť, že je čas odchodu na sobáš (príloha č. 5). Pri vypýtání nevesty na sobáš bolo zvykom, že družbovia nevesty a ženicha súťažili vo vinšoch, kto lepšie vtipnejšie vyjadrí svoje myšlienky (príloha č. 6). Po odchode ženichovho družbu sa nevesta prostredníctvom starejšieho, alebo hlavného družbu odobrala od rodičov, príbuzných, kamarátiek a susedov. (20)

Do kostola na sobáš išla zvlášť nevestina a zvlášť ženichova svadobná družina. Na čele svadobného sprievodu išli v prvej skupine nevesta s hlavným družbom, v druhej ženich s prvou družicou. Svadobčania spievali celou cestou do kostola (príloha č. 7) a ponúkali okolo stojacích ľudí koláčmi, pálenkou a vínom. Aj pre zvonára niesli koláče, víno a pálenku. Pred kostolom sa muzikanti, idúci na konci obidvoch sprievodov spojili a zabávali ľudí, ktorí často aj tancovali po uliciach.

Počas sobáša ženy z blízkej rodiny zatvorili v dome nevesty pod otvoreným komínom zámok, ktorý potom hodili do studne, aby sa mladí nikdy nerozvedli. (21)

Po sobáši sa vrátili nevesta i ženich so svojou svadobnou družinou domov, kde ich čakali s obedom. Podávali slapačiu polievku, varené mäso a perkelt, niekedy aj vyprážené mäso. Za stolom na čestnom mieste sedela nevesta s prvou družicou a so svojim starejším. Jedlá roznášali družbovia, ktorí pred každým chodom predniesli veršovaný príhovor žartovného obsahu (príloha č. 8). Starejší pozdravil vinšom svadobných hostí (príloha č. 9).

Po obede prišli zo ženichovho domu pre nevestu. Prvý a druhý raz prišiel ženichov hlavný družba sám, no bránu našiel zatvorenú. Nechceli ho vpustiť dnu, kým neodpovedal správne na otázky — hádanky starejšieho (príloha č. 10). Keďže sám nevedel rozlúštiť hádanky, po tretí raz prišla pre nevestu skupina svadobčanov na čele so ženichom a jeho starejším. Ženy tejto skupiny si priniesli z domu pokrievky na hrnce, varechy a hrkotali nimi cestou do domu nevesty. Po príchode k domu nevesty správne zodpovedali otázky a domáci im otvorili bránu. Nevestina prvá družica aj im popripínala pierka. Medzi ženichovými hosťami boli ženy — *kasosasszonyok*, ktoré niesli na chrbtach koše s koláčmi, pálenkou a vínom: ukazovali, čo všetko dobré bude mať nevesta v dome ženicha. Gazdiné nevesty s nimi robili žarty, ponúkali ich pálenkou, do ktorej primiešali červenú papriku, pod sukňami im zapálili pazderie z konopí a pod.

Ženichovi neukázali hneď pravú nevestu, ale

najprv priviedli preoblečenú starú ženu. Túto musel odmietnuť, až potom sa ukázala jeho ozajstná žena. V dome nevesty dobre pohostili aj ženichových hostí.

Po rozlúčke prvej družice s nevestou (príloha č. 11) sa vybrali svadobčania na cestu do domu ženicha; tam nevestu odprevadila jej krstná mať. Ak sa nevesta vydávala do inej dediny, domáci mláďenci na konci dediny uzavreli cestu povrazom a ženich im musel za nevestu zaplatiť.

Vstup mladej ženy do domu svojho muža a jeho rodičov bol spojený s rozmanitými úkonmi. Pri bráne stál veľký hrniec s čistou vodou, ktorú nevesta musela vyliat. Tento zvyk bol založený na princípe mágie podobnosti a mal zabezpečiť ľahší pôrod nevesty (ako ľahko vyliala nevesta vodu z hrnce, tak ľahko bude rodiť). Plodonosný charakter mal i ten zvyk, podľa ktorého nevestu vítalo pri dverách domu 5 — 6 ročné dieťa. Nevesta mu dala peniaze, aby bola vždy šťastná. Podobný účel malo aj to, že nevesta mala prekročiť dieťa zavinité v perinke, položené na prah pitvora. Po vstupe do domu ju ženichova rodina pekne prijala a rodičia ju pobozkali a povedali jej: „Boh ťa priviedol!“ — „*Isten hozott!*“. Po privítaní išla nevesta do kuchyne ku gazdinám, kde pomiešala svadobnú polievku a kapustu, aby sa neprípálila. Potom ju kuchárky zaviedli pod otvorený komín, aby doň pozrela. Verilo sa, že takto bude mať jej dieťa pekné čierne oči.

Po privítaní nevesty sa podávala svadobná večera. Pri stole na čestnom mieste sedeli ženich s nevestou a jedli z jedného taniera. Na večeru podávali slepačiu polievku, varené mäso s chrenom a pečené mäso. Jedlá roznášali družbovia a každý chod uviedli žartovným vinšom (príloha č. 8).

Po večeri navštevovali svadbu aj nepozvaní hostia, ktorých domáci ponúkli obvykle koláčom. Stalo sa občas i to, že na svadbe bolo viacej nepozvaných ako pozvaných hostí. Od večera do polnoci sa svadobná družina zabávala veľmi veselo. Muzikanti hrali podľa vôle hostí. Najvtipnejší bol starejší (príloha č. 12), ktorý stále rozkazoval hudbe. Mláďenci a dievčatá sa za tento čas hrali a tancovali napr.: so šatkou — *kendőtánc*, tanec s metlou — *söprűtánc*, tanec so slamou — *szalmástánc* a ďalšie. (22) Posledným tancom pred čepčením bol nevestin tanec — *menyasszonytánc*. Tancovala ho nevesta, hlavný družba, prvá družica a nevestina krstná mať. V obidvoch rukách medzi prstami držal každý tri zapálené svičky. Držali sa navzájom za ruky pomocou malíčka a pomaly tancovali na pieseň, ktorú zopakovali šesťkrát (príloha č. 13). Medzi jednotlivými slohami piesne povedal starejší krátky príhovor (príloha č. 14). Stál oproti tancujúcim a rozkazoval hudbe. Tento tanec bol nevyhnutnou súčasťou svadby až do 20-tych rokov nášho storočia. Po ňom krstná mama a družice odvedli nevestu k susedom, kde jej dali dolu veniec z hlavy, zaplietli vlasy a začepčili ju. (23) Jej prvá šatka bola hodvábná, na okrajoch vyzdobená šnúrou a úzkou čípkou. Pri čepčení nemohol byť prítomný žiaden muž, aj ženich čakal nevestu na ulici. Doviedol ju ukázať svadobčanom ako novú ženu, ktorú obradne privítal starejší (príloha č. 15).

Krstná mama priniesla torty z páleného cukru a orechov, ktoré nevesta rozlomila a ponúkla z nich každého. Pôvodne sa používal pri tomto akte tzv. nevestín koláč. Potom sa začal tanec novej ženy — *újasszonytánc*. Starejší držal v ruke veľký tanier a vyvolával: „Predávam nevestu“ — „*Eladó a menyasszony!*“. Prvý s nevestou tancoval hlavný družba, potom postupne ostatní hostia, aj ženy i deti. Za tanec kládli na tanier peniaze a volali: „Nevesta je moja!“ — „*Enyém a menyasszony!*“. Keď už bola nevesta unavená, prišiel pre ňu ženích a na rukách ju odniesol.

Okolo druhej - tretej hodiny nad ránom išiel mladý pár spať. Toto spanie — *lefektetés* malo symbolický charakter a trvalo iba jednu - dve hodiny. Svadobnú posteľ — *hálaló ágy* pripravila ženichova matka. Pritom hlavne ženy robili rôzne žarty, napr.: dali do postele črepy a keď si na ne mladí ľahli, hrkotalo to. Stalo sa aj tak, že matka to ženichovi prezradila, črepy pred spaním z postele vybrali a potom ich poukladali naspäť. V takomto prípade boli svadobníci sklamaní, že ich žart nevyšiel.

Po polnoci bolo zvykom zbierať peniaze pre kuchárky — *kásapénzszedés*. Niektorá z kuchárov si zabalila ruku do handry, vzala si do ruky varechu, do druhej tanier a tak vošla medzi hosti. Pred kuchárkou šiel hlavný družba a uviedol ju slovami: „Naša kuchárka si obarila ruku, nohu, dajte jej almužnu!“ — „*Nagy baj érte a mi gazdasszonyunkat, leferrázta kezét, lábát, adjanak neki egy kis alamizsnát!*“ Starejší jej tiež pomáhal zbierať peniaze. Nad ránom sa hostia nevesty prišli pozrieť do ženichovho domu, ako sa má nevesta v novom domove — *menyasszonylátó*. Domáci rýchlo dali neveste pracovné šaty, do ruky štietku na bielenie a vedro s vápnom a hovoria: „Nová žena už bieli!“ — „*Már meszel az új asszony!*“

Koniec svadobného ceremonálu označoval tanec okolo vetry, ktorú ráno pripravili mládenci uprostred dediny — *hajnalútzjárás*. Preskakovali oheň a dievčatá tancovali okolo neho. Svadobníci sa rozchádzali na druhý deň ráno. Starejší poďakoval svadobným rodičom za pohostenie, hosťom za dary a rozdal im výslužku — *kóstoló*.

Tradičná ľudová svadba ako to vidieť aj podľa materiálu z Mochoviec, obsahovala rôzne zložky a úkony, ktoré z hľadiska svojich funkcií a povahy možno zaradiť do viacerých skupín. Takéto sú akty obyčajového práva, úkony s ochrannou, očistnou, plodonosnou funkciou a tiež tie, ktoré sú zamerané na udržanie, či dokonca na vyvolanie vzájomnej citovej náklonnosti mladého páru. Ďalšie poverové úkony a veštby sa týkajú jednak manželstva, jednak budúceho postavenia a osudu mladej ženy v manželstve a v rodine. [24] Z týchto komponentov tradičnej formy Mochovskej svadby možno nájsť ešte i v súčasnosti niektoré, niekedy síce v zmenených formách, v iných súvislostiach, alebo so zmenenou funkciou a obsahom. [25]

Príloha ku textu

1. Vinš na pozývanie hostí:

*Engedelmet kérek, hogy itt megjelentem,
Hajpál János, keresztatyám házából küldtettem.*

*Általam tiszteli, hogy legyenek készen,
Mert lánya lakodalma a jövő szerdán leszén.
Szíves meghívásom, kérem meg ne vessék,
Hajpál János keresztatyám házát a jövő szerdán
felkeresséki*

2. Pieseň pri prenášaní nevestinho vena do mužovho domu:

*Lakodalom van a mi utcánkban,
Férjhez ment a szomszédunk leánya,
Hivatalos vagyok oda én is,
Nem megyek el, ha százszor üzennél is.*

*Vége van már a lakodalomnak,
Nagy bánatja van az új asszonynak,
Forgatja a karikagyűrűjét,
Sajnálja a régi szeretőjét.*

*Este viszik a menyasszony ágyát,
Elvesztették a nyoszolya lábát,
Addig asszony nem fekszel az ágyba,
Még meg nem lesz a nyoszolya négy lába.*

*Megvan már a nyoszolya négy lába,
Gyere asszony fekjüdjünk az ágyba,
Vesd a lábad V - betű formára,
Hagy ropogjon a nyoszolya négy lába. [26]*

3. Prvá družica pripínala hosťom pierko týmito slovami:

*Szerencsés jó napot szíveimből azoknak,
Akik tisztelettel ezen háznál vannak.
Én is azért jöttem, hogy tiszteletet tegyek,
A tisztességtételben én is résztvehessek.
Szép aranyos virág az én kezem műve,
Aranyos kiskertből hoztam én ezt ide.
Aranyos kiskertben szedtem egy csokorba,
Még a kertészlegény megállt az ajtóban.
És amikor jöttem, megláttam a legényt,
Akkor ijedtemben megcsókoltam szegényt.
Így hozhattam el a lakodalom jelét.*

*Meleg tartományban telet a kismadár,
Mohiban is van ám sok szép fiatal lány.
Én is a Mohi községben születtem,
A rózsák kinyílt kebelében.
Atyám királya volt a szagos erdőnek,
Anyám királynéja a rózsa, szegfűnek,
Én pedig a pünkösdirózsának bimbója,
Ha félretekintek, rózsám azt is bánja.
Zöld levelet hozott a Noé hollója,
Mert ily szép virágra sehol sem találta.
De én zöld levél helyett,
Hoztam szép aranyos rózsát,
Ne sajnáljon érte senki száz koronát.*

*Kedves násznagyuram, elhihetik amit
panaszokodtam,*

*Hogy ezen szép virágért sokat járadoztam.
De most már én is kérem aranyomnak árát,
Maguk sem kívánhatják járadásom kárát.
Mert nézzék uraim, lakodalom van itt,
S míg aranyért jártam, mindig táncoltak itt.
Mert sok idő volt az, míg odajutottam,
Besztercebányára csak gyalog futottam.
Bányában is volt, még ott is tanultam,
Egy bányászlegénnyel összebarátkoztam.
Neki minden pénzemet odaadtam,*

Míg tőle az aranyakat elcsalhattam.
Még csókot is kért, de azt már nem adtam,
Mert a csókadásban mindig fősvény voltam.
Nézzék csak, milyen szép tányért csináltattam.
Dobjanak csak bele, milyen szépen csörög,
Az lesz ám az ember, kit én megdicsérek.

4. Za svoju prácu dostala peniaze a takto hovorila
starejšiemu:

Kedves násznagyuram, most nézzen szemembe,
Mikor ilyen szép pénz van az én kezemben.
Úgy örülök neki, mint hogyha sok volna,
Pedig alig látszik, hogy van a tányéromban.
Most nézem tányérom, hát nincsen csak féltig,
De ezt is köszönöm, nekem ennyi elég.
Vehetek szép cipőt, meg szép selyemruhát,
Melyben ilyen leány kihúzhatja magát.
Kedves násznagyuram, köszönöm jó szívességüket,
Köszönöm az irántam való hűségüket.
Hogy megfizették járadáságot árát,
Hogy nem hoztam hiába az aranyos rózsát.
Kedves násznagyuram, de még egy kérésem van,
Táncolni szeretnék a násznagyurammal.
Most már zenészek, hadd szóljon a nőta,
Fáradt lábaimnak kedve van a táncra.

5. Vypýtanie nevesty na sobáš:

Térjünk hát uraim a dolog rendjére,
Úgy juthatunk el célunknak végére.
Becsés vőlegényünk engem kért fel,
Kedves menyasszonykát kérjem ki részére.
Azért hát uraim, arra tekintsenek,
Itten már semmi akadályok nincsenek,
A szeretet jelével legyőzve mindenek,
Kedves kérésemnek tehát engedjenek.
Tudom, fájó szívvel adják a szülők,
Mert szeretettel és gonddal nevelték őt.
A jó édesanya, aki őt nevelte,
Tudom, azért szeretné, ha mindig mellette lehetne.
Hogyha vigyázhatna minden lépésére,
Hogy bánat ne bántsa és veszély ne érje.
Drága jó szülők, engedjék el nyugodtan,
A párjával épp oly jó helye lesz, mint itthon.
Csak reméljen, éljen szeretetben, hitben,
És véle lesz a mindenható isten.

6. Súfaženie družbov pri vypýtání nevesty:

Mit gondolsz barátom, hogy a lány portéka,
Árulod azt, mint Ábrahám ivadéka,
Vagy azt hiszed, hogy oly szegények vagyunk,
Hogy tőled megijedünk, üresen elballagunk?
Nekünk van pénzünk, becsületünk,
Magunk árnyékától meg nem is ijedünk.

7. Cestou do kostola sa spievala táto pieseň:

Ez a kislány akkor sír, mikor koszorú van a fején.
Megy az isten házába, rágondol a lányok sorára.
Imakönyv van a kezében, szeretője van néki
az eszében,
Páros csillag az égen, ragyog a fekete szemében.

8. Vinš pred obedom:

Uraim az asztal meg van terítve,
Kés, tányér, villával is felkészítve,
Utánam jönnek majd megterhelt edényeim,
Előkerülnek majd pompás étekeim.

Bolhatüdő léssen barnára pírítva,
Szurokkal megrakott jinom palacsinta,
Rossz papucs metélve, korpával behintve,
A tetű bal combja barnára kisütve.

Pred prvým jedlom:

Az első tál ételt behoztam,
Hogy el ne ejtsem, imádkoztam.

Pred pečným mäsom:

Itt a jó pecsenye, mit hozok tormával,
Csak harminc tavaszon járt ez az anyjával.
Szegény gyenge állat a szénát nem ette,
Gyöngesége miatt csak a korpát nyelte.

9. Na prípitok:

Mikor Noé apánk isten parancsára,
Az özönvíz elől futott a bárkára,
Minden állatfajból, növényből egyet - egyet vitt,
Hogy ne nélkülözzön a vész után semmit.
A legbölcsebben mégiscsak azt tette,
Hogy a szőlőtökét el nem felejtette.
Neki köszönhetjük, hogy a bort ismerjük,
Amelyből erőnket, kedvünket szerezzük.
Rajta hát urak, töltsünk a pohárba,
Igyunk Noé apánk emlékére máma.
Hogy szőlőt termesztett, legyen érte hála,
Neki köszönhető szívünk vígassága.
Tele a nagy hordó, csurog még a csapon,
Ha netán elesnének, majd táncolunk hason.
Ez szómondásom.

10. Hádanky:

Mit vettek a Jézus vérén? A fazekasok mezejét
vették meg a jövevények temetőjének.

Mikor úszott a koporsó, mikor imádkozott a halott,
mikor zúgott a temető? A jónás próféta a cethal
gyomrában.

11. Takto sa rozlúčila od nevesty jej najlepšia
kamarátka:

Kedves leánytársam, nagyon fáj a szívem,
Hogy már elköltöztél, nem mehetek veled.
Olyak voltunk, mint a páros galamb,
Mentünk a templomba, zúgott a harang.
De már annak vége, véled nem járhatok,
Megmutatta isten tenéked a párod.
Kivisznek atyád házából, édesanyád karjaiból,
Azok is ritkán láthatnak, tudom sokszor
megsírhatnak.

De te ne sírj, hogy el kell menni,
Mert így kellett ennek lenni.
Éljetek kegyes életet, ne légyen baj tikóztetek,
Ezt kívánom tiszta szívből,
Áldjon meg az úr az égből.

12. Na prípitok:

Úgy bizony, gyorsabban forgatom magamat,
Mintha bolhák csípnék minden oldalamat.
Mikor bor áztatja megszáradt torkomat,
Nem minden szeméten taláni páromat.
Blz' isten nem csoda, hogy a bort szeretem,
Szent Borbála napján pincében születtem.
Nagyapám kántor volt, apám kefekötő,
Csap alatt a jó bort itta mindakettő.
Én az úristentől most csak azt kívánom,
Füljak egy hordóba, az legyen halálom.

Hosszúkás nagy hordó borral legyen tele,
 Kitátom a számat, foly a jó bor bele.
 Ha meghalok, angyalok visznek föl, mint dukáll,
 Szent Péter meg a kapuban szalutál.
 Uram ezt végyed be te a kebeledbe,
 Életében a vizet csizmája sem türte.

Ez szómondásom.

13.

Gyűjtöttem gyertyát a menyasszonynak,
 Láttam személyét a völegénynek,
 Hej párom, pártom, gyöngyöskoszorúm,
 Majd szögre teszek édes hajfonóm.

Ha leszek, leszek, menyasszony leszek,
 Hű párja leszek a völegénynek,
 Nem leszek többé nyoszolyóleány,
 Nem fekszem többé a szalmadeszkán.

14.

Első gyertyagyújtás az isten nevében,
 Aki teremtette éket az életben,
 Vigye is fel őket az egek egébe,
 Ezeket a mondó kívánja szívében. *Rajt.*

Nyoszolyóasszonyunk vendégi számára,
 Ajándékot küldött üres asztalára.
 Aki ebből eszik, forduljon hasára. *Rajt.*

Mit nevetsz te vén kofa,
 Te is ilyen voltál,
 Bizsony Rózsi, te is,
 Nagy kancalány voltál. *Rajt.*

Orbontos a lajbim, mert a hideg leli,
 Aranyos kalpagom a kovács reszeli.
 Pókhálós gyolcsingem a takács most szövi,
 Egész öltözetem Bécsből hozott semmi. *Rajt.*

Fénylenek, ragyognak a csillagok immár,
 Megszűnt minden munka, az utazó sem jár.
 Összeülekezve nyugszik sok házaspár,
 Téged is menyasszony nyoszolyád készen vár. *Rajt.*

15. Privítanie novej ženy:

Tisztelt vendégsereg!

Megengedte a jó isten, hogy ezt a mai reggelt is
 megérhettük erőben, egészségben és békességben.
 Kérjük a jó istent, hogy engedjen élni ezen új pár-
 nak is sok, számos éveket erőben, egészségben és
 jó békességben. Látom keresztlányom, hogy a ko-
 szorúd helyett már kendő is fedi a fejedet, melyet
 ha jól viseled, szebb és dícséretesebb lesz a szűz-
 koszorúnál.

Kedves ifjú férj! Egy pár szót szólnék én most
 tehozzád. Először is, amit tegnap megfogadtál az
 isten házában, hogy viselődje leszel egész életedben
 ezen törékeny ifjú menyecskének, becsüld meg
 őtet és ő is viszonozni fogja neked.

Kedves ifjú menyecske! Hozzád is volna pár intő
 szavam. Megfogadtad te is az isten házában, hogy
 segítő társa leszel hú férjednek ebben az életben.
 Ne feledkezzél meg az örömeidben, de a szenvedé-
 sekben is a szent fogadalomról, amit a templom-
 ban is megfogadtál. Kívánom neked ezen új élet-
 hez, hogy napjaitok legyenek édesebbek, a szere-
 lem és a szeretet, amely összekötött, sírigtartó
 legyen mindkettőtök között. Egymást az életben

mindig szeressétek, egymásnak hibáit mindlga el-
 nézzétek, hogyha ezt az életben megfogadtátok,
 sírigtartó lesz a ti házasságtok.

P O Z N Á M K Y

- Pranda, A. — Leščák, M.: Úvod. In: Premeny ľudov-
 vých tradícií v súčasnosti. Bratislava 1977, s. 11.
- Všeobecný opis skúmanej lokality možno nájsť
 v spomínanom príspevku (Škovierová — Svitková, Z.:
 Príspevok k tradičnému spoločenskému životu v Mo-
 chovciach. In: Vlastivedný spravodaj Tekovského
 múzea v Leviciach. 1978. č. 9. s. 5.), preto ho ja tu
 neuvádzam.
- Manga, J.: Adatok a nyugati palóc házassági szoká-
 sokhoz. (Príspevok k svadobným zvykom západných
 Palócov.) In: Néprajzi Értesítő, 1942, č. 3. — 4. s.
 173. — 202.
- Roku 1975 sa narodilo v obci 7 detí, zomrelo 11 ľudí
 a boli 4 svadby. Počet obyvateľov bolo 464, z čoho:
 počet detí predškolského veku bolo 19, školopovin-
 ných detí 42, študentov stredných a učňovských škôl
 13, ostatní (ženy v domácnosti, dôchodcovia, invali-
 di a pod.) 264. 70-ti boli zamestnaní v miestnom JRD
 a mimo obce v podnikoch a úradoch pracovali 26-ti.
- Škovierová — Svitková, Z.: cit. práca, s. 5.
- V pondelok a piatok nechodili, lebo sa hovorilo, že
 v týchto dňoch chodili iba soplaví chlapci.
- Škovierová — Svitková, Z.: cit. práca, s. 5.
- tamže, s. 5.
- Manga, J.: c. d. s. 176.
- Údaje o sobášnom veku sú podľa výpovedí informá-
 torov.
- Manga, J.: c. d. s. 181.
- Ak sa družba oženil a narodilo sa mu dieťa, s touto
 stužkou zaviazali perinku dieťaťa.
- Do konca minulého storočia trvala svadba dva dni,
 neskoršie iba jeden deň a jednu noc.
- Pred svadbou nezvykla byť odobierka od mládenec-
 kého stavu. Ani od nevesty sa nerozlúčili pred sobá-
 šom jej kamarátky.
- Záviny na svadbu ešte i dnes pečú doma v peci, ako
 som to mohla pozorovať v roku 1976.
- Škovierová — Svitková, Z.: c. d. s. 8.
 V posledných desaťročiach bolo zvykom, že zavolali
 ženy — dobré kuchárky. Informátori spomínali naj-
 má dve ženy, ktoré chodievali pravidelne na svadby
 variť; boli to Halló Berta a Hajpál Vilma.
- tamže, s. 6.
 „V obci boli dve muzikantské skupiny (banda).
 V jednej bol primášom Molnár Gyula, v druhej Kar-
 mái József. Po druhej svetovej vojne obe skupiny
 zanikli.“
- Okrem vlastných záznamov aj: Jókai, M.: Szlovákiai
 magyar népviseletek. Mohi. (Maďarský ľudový odev
 na Slovensku. Mochovce) In: Hét, 10. 9. 1977, č. 36.
 s. 24.
- Manga, J.: c. d. s. 190.
- Tento vinš možno nájsť v materiáloch z výskumov:
 Tóthová, I.: Rodinné zvykoslovie v Mochovciach. Ar-
 chív Tekovského múzea v Leviciach, 1975, s. 25. — 26.
 Tóthová, I.: Rodinné zvykoslovie v Mochovciach. Ar-

- chív Tekovského múzea v Leviciach, 1976, s. 30. — 33.
21. Manga, J.: c. d. s. 190.
 22. Tanec so šatkou: Tančujúci vytvárali kruh, v strede ktorého bol položený tanier, na ňom svietila sviečka. Tanec začala nevesta so ženíchom. Nevesta držala v ruke šatku, ktorú fahala po zemi za sebou okolo taniera a ženích sa snažil na ňu stúpiť. Keď sa mu to podarilo, klakli si vedľa seba a pobozkali sa. Potom nevesta privolala ďalšieho z tancujúcich a tanec sa stále takto opakoval.
 23. V tých časoch, keď ešte svadba trvala dva dni, čepčenie nevesty sa konalo na druhý deň ráno. Neskoršie sa tento akt odohrával po tanci nevesty o polnoci.
 24. Horváthová, E.: Svadobné zvyky a obrady. In: Slovensko. Lud. III. diel, 2. časť, Bratislava 1975, s. 993.
 25. Počas svojich výskumov som mala možnosť zúčastniť sa na dvoch svadbách v roku 1976, kde som priamo na mieste sledovala pretrvávanie a udržiavanie jednotlivých zvykov, a tiež zavedenie nových. Za túto možnosť, a vôbec za možnosť uskutočnenia týchto výskumov na tomto mieste vyslovujem vďaka Miestnemu národnému výboru v Mochovciach, všetkým milým informátorom a pracovníkom Tekovského múzea v Leviciach.

26. Noty piesní možno nájsť v materiáli z výskumu: Tóthová, I.: Rodinné zvykoslovie v Mochovciach. Archív Tekovského múzea v Leviciach, 1975.

Zoznam informátorov:

- Ernest Béres, nar. r. 1910, Mochovce č. d. 59.
 Alžbeta Császárová, nar. r. 1893, Mochovce č. d. 147.
 Imrich Császár, nar. r. 1922, Mochovce č. d. 14.
 Jolana Czúdorová, nar. r. 1913, Mochovce č. d. 96.
 Vilma Czúdorová, nar. r. 1899, Mochovce č. d. 64.
 Zoltán Czúdor, nar. r. 1930, Mochovce č. d. 61.
 Jolana Hajpálová, nar. r. 1899, Mochovce č. d. 106.
 Vilma Hajpálová, nar. r. 1924, Mochovce č. d. 148.
 Vilma Katonaová, nar. r. 1893, Mochovce č. d. 8.
 Ida Kissová, nar. r. 1911, Mochovce č. d. 12.
 Rozália Kunová, nar. r. 1909, Mochovce č. d. 6.
 Anna Nagyová, nar. r. 1928, Mochovce č. d. 33.
 Estera Nagyová, nar. r. 1899, Mochovce č. d. 122.
 Jolana Nagyová, nar. r. 1912, Mochovce č. d. 172.
 Ladislav Nagy, nar. r. 1905, Mochovce č. d. 172.
 Estera Pukanová, nar. r. 1896, Mochovce č. d. 166.
 Mária Szokolová, nar. r. 1926, Mochovce č. d. 39.
 Estera Vargová, nar. r. 1894, Mochovce č. d. 121.
 Estera Veresová, nar. r. 1920, Mochovce č. d. 44.

Lakodalmi szokások Mochovcén (Mohiban)

DANTERNÉ TÓTH IZABELLA

ÖSSZEFOGLALÁS

A második világháborút követő időszakban nemcsak a tervszerű iparosítás, a szocialista kollektivizáció, a falu városiasodása stb. volt nagy hatással a Szlovákiában élő nemzetiségek és nemzetiségi csoportok népi kultúrája jellegében mutatkozó változásokra, hanem ezeknek az etnikai csoportoknak az erős asszimilálódása is. Ezért is tulajdonítunk napjainkban nagy jelentőséget Szlovákia néprajzi kutatásában a szlovák népi kultúra felmérése mellett a többi itt élő nemzetiség népi kultúrája vizsgálásának is. Ezeknek a kutatásoknak a célja egyrészt a hagyományos népi kultúra emlékeinek összegyűjtése, másrészt pedig olyan kérdések megvilágítása, mint a hagyományos népi kultúra szerepe napjainkban, az interetnikus kapcsolatok stb.

A levicei (lévai) Tekovi Múzeum szervezésében 1975-ben indult el egy mozgalom, amely céljaul Mochovce (Mohi) község néprajzának felkutatását tűzték ki. Ebben a munkában a múzeum néprajzosain kívül többek között a Bratislava-i Komenský Egyetem Bölcsészka Etnológiai Kabinete dolgozói és a Néprajzi Tanszék hallgatói is részt vettek. E munka eredményeként eddig egy tanulmány jelent meg Zita Škovierová — Svítková tollából: Príspevok k tradičnému spoločenskému životu v Mochovciach (Adatok a Mohi-i hagyományos társadalmi élet problémaköréhez.) címmel.

A szerző az 1975—76-os években az említett kutatómunka keretében az emberi élet szokásai, ün-

nepei (születés, lakodalom, halál) hagyományos formáinak és mai változatainak rögzítésével foglalkozott. Az itt közölt írásban a lakodalmi szokások hagyományos formájáról olvashatunk. Az adatok összegezésekor csaknem teljes egészében a saját gyűjtésére támaszkodott, amelyeket Manga János 1942-ben publikált tanulmányában található, idevonatkozó adatokkal egészített ki.

Mochovce (Mohi) aránylag zárt területen fekszik, s Dél-Szlovákia azon evangélikus és református vallású falui közé tartozik, ahol az „egyke”-rendszer volt az elterjedt. A házasságok döntő többsége endogám volt, vagyis a legény általában a saját falujából választott magának párt. A lányok 15—17 évesen mentek férjhez, a legények általában 18 éves korukban, még a kötelező katonai szolgálat letöltése előtt nősültek.

Kiindulva abból, hogy a házasságok többsége a faluközösségen belül kötődött, a háztűznézés nem volt általánosan elterjedt szokás, hiszen a falu lakosai kölcsönösen jól ismerték egymást.

A lakodalmi szokások kezdő mozzanata a kézfogó, a kérés volt. Időpontja leggyakrabban őszre esett, de soha nem tartották szüret előtt. Alapgon dolata a fiatal pár bemutatása, a jegyváltás, a lakodalommal kapcsolatos tennivalók megbeszélése stb. A házastársak kiválasztásában nagy beleszólásuk volt a szülőknek. Külön társadalmi szerepük volt az ún. ködmönössasszonyoknak, akik a szülők kérésére a fiatalok összehozatalán fáradoztak.

A lakodalmi szokáskörben a hiedelemelemek egész sora található meg, amelyeket bizonyos íratlan konvenciók szabályoztak. Az egész lakodalom formáját tekintve, mint egy színhátékszerű szokás tárul a szemünk elé. Fő szereplői, irányítói: a menyasszony, a vőlegény, a násznagyok, a nagydorozsbák, a kisdorozsbák, a nyoszolyóasszonyok és a nyoszolyólányok voltak. Ezek elsősorban az ifjú pár szerencsését, boldogságát biztosító mágikus eljárások hibátlan elvégzéséről gondoskodtak.

Mochovcén (Mohiban) a lakodalom napja a szerda volt. Előtte háromszor hívták meg a vendégeket. Először, két-három héttel az esküvő előtt a menyasszony illetve a vőlegény szülei, másodszor és harmadszor pedig a dorozsbák kb. 10 nappal az esküvő előtt, majd a lagzi napján.

Nagy esemény volt a menyasszony ágyának a vitele — a hozomány átadása és átvétele, amelyre

az esküvő előtti szombatn került sor. A lakodalom előtti vasárnap fő eseménye a virágcsinálás volt.

A második világháborúig a községben két zenekar működött, s ezek biztosították a lakodalmal násznép jó szórakozását.

A lakodalmi ünnepség lefolyásának főbb mozzanatai: a menyasszony öltöztetése, kikérése, az esküvő, a lakodalmi ebéd, a menyasszony befogadása a vőlegényes háznál, a hivatlanok látogatása a lakodalomban, a menyasszonytánc, az újasszonytánc, a menyasszonykalács elfogyasztása, a lefektetés, a kásapénzszedés, a menyasszonylátó és a hajnal-tűzjárás — mind-mind a falu lakodalmi szokásainak gazdagságáról tanúskodik. Ezekből a szokás-elemekből még néhányat őriz a lakodalom mai formájában is, igaz sokszor eredeti funkcióját veszítve, tartalmat cserélve.

Tradičné zimné výročné zvykoslovie vo Veľkom Ďure

PhDr. KATARÍNA RĚNYIOVÁ, Tekovské múzeum, Levice

Zimné obdobie je v tradičnej ľudovej kultúre časom obzvlášť bohatým na rôzne zvyky a magické praktiky. Mnohé z nich majú svoj pôvod ešte v dobách predkresťanských a pôvodne súviseli so slávnosťou zimného slnovratu. Očakávanie nového hospodárskeho roku bolo spojené s pradávnu snahou človeka spoznať budúcnosť a ovplyvniť ju vo svoj prospech. Mnohoročné skúsenosti roľníkov z každodenného styku s prírodou boli reálnym základom na odhadnutie niektorých budúcich podmienok i výsledkov poľnohospodárskej práce. Odkrkadľujú to početné ľudové pranostiky, ktoré boli z dnešného hľadiska vlastne krátkodobými i dlhodobými meteorologickými a hospodárskymi prognózami. Omnoho viac však bolo — a je i dnes — toho, čo človek nedokázal s určitosťou predvídať, napr. svoje zdravie, vek, zmeny v živote a pod. Pomáhal si preto rôznymi magickými obradmi a praktikami, pri ktorých pripisoval reálnym veciam a javom iracionálny význam a schopnosti. V ľudovej viere a zvykosloví môžu mať niektoré dni, osoby, zvieratá, predmety i javy magickú schopnosť odhaľovať či ovplyvňovať budúcnosť človeka. Predvianočné obdobie, no najmä samotné Vianoce boli práve takýmto obdobím, plným nadprirodzenej sily. (1)

Koniec hospodárskeho roku — ukončenie zberu úrody a ostatných poľných prác v chotári vytvorilo čas i priestor pre častejšie schádzanie sa členov roľníckej rodiny i širšej dedínskej pospolnosti. Niektoré práce vykonávané cez zimné obdobie boli príležitosťou i formou vzájomnej susedskej výpomoci. Najmä tam, kde sa pri takejto práci schádzala mládež, nadobudol prevahu spoločensko-zábavný význam nad reálnym výsledkom vykonanej práce. Takýmito prácami boli napr. pletenie košov z prútia či slamy, mrvenie kukurice, zabíjačky,

no hlavne priadky a páračky. Tieto príležitosti bývali tiež vhodným prostredím pre praktizovanie a teda i zachovávanie mnohých zvykov i zábav. (2)

Tradičné zvyky zimného obdobia mali viac významov — funkcií. Najdôležitejšie pre jednotlivca — gazdu i pre rodinu bolo zaistenie prosperity hospodárstva, ktoré bolo obvykle jediným zdrojom obživy. Zaistenie zdravia a rozmnoženia hospodárskych zvierat, dobrej úrody obilí a ostatných plodín, zaistenie zdravia a dobrých vzťahov medzi členmi rodiny — to boli hlavné ciele zachovávania tradičných zvykov. Okrem týchto životne dôležitých istôt boli mnohé zvyky zimného obdobia motivované zistením alebo i zaistením si budúceho životného druhu. Táto oblasť bola doménou mládeže a neraz mala charakter skôr zábavný ako magický. (3)

Na Slovensku až do začiatku socialistickej kolektívizácie poľnohospodárstva, t. j. do konca 1. pol. 20. storočia, sa charakter ľudového zvykoslovía a ľudovej viery na vidieku podstatne nemenil. (4) Kultúrna osveta ľudu, ktorej počiatky na Slovensku kladieme na koniec 18. storočia, len veľmi pomaly menila po stáročia zakorenené názory, spôsob života a myslenia roľníctva, no i druhých sociálnych skupín. (5) Kolektívizácia zapôsobila ako prevratná zmena nielen v hospodárskom, ale aj v spoločenskom živote dedínského obyvateľstva. Mnohé tradičné obyčaje stratili svoje opodstatnenie a zmysel tým, že individuálna roľnícka usadlosť prestala byť základnou hospodárskou jednotkou, zabezpečujúcou rodine či jednotlivcovi živobytie. Vyššou technickou úrovňou obrábania pôdy, zmenou štruktúry pestovaných plodín i hospodárskych zvierat chovaných na JRD, ostalo mnoho starodáv-

nych magických zvykov nepotrebných. Zanikli aj mnohé práce i spoločenské príležitosti, typické pre dedinské prostredie a s nimi i ďalšie obyčaje či zábavy. Stratili sa tak mnohé príležitosti, ktoré v minulosti umožňovali prirodzené odovzdávanie, sprostredkovanie kultúrneho dedičstva medzi jednotlivými generáciami členov dedinskej pospolitosti a jej buniek — rodín.

Vo svojom príspevku podávam opis tradičných zvykov zimného cyklu z obce Veľký Ďur v okrese Levica. Obec pozostáva z troch pôvodne samostatných obcí — Horný Ďur, Dolný Ďur a Rohožnica, administratívne spojených začiatkom 60-tych rokov. Veľký Ďur leží 12 km na západ od Levíc, pri hlavnej hradskej smerom na Nítru. Hoci leží v oblasti etnickej hranice slovensko-maďarskej, obyvatelia sú až na malé výnimky slovenskej národnosti. Pre staršiu a strednú generáciu je však príznačný bilingvизmus - dvojrečnosť. Obyvatelia sú rímsko-katolíckeho vierovyznania. V súčasnej dobe nie je táto obec navonok národopisne príznačivá. Už dávnejšie sa tu nenosí kroj, starej pôvodnej architektúry sa zachovalo tiež dosť málo a nepôsobí tu ani žiadna folklórna skupina.

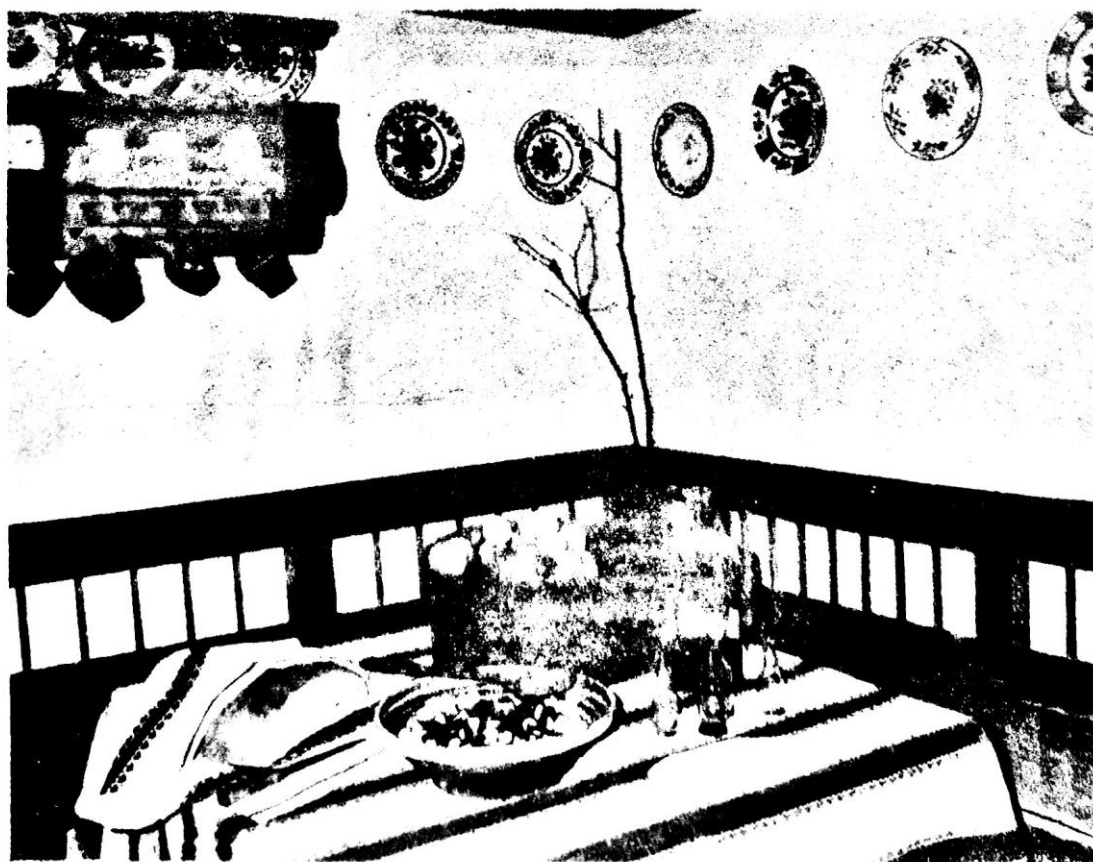
V rokoch 1973 — 74 som robila vo V. Ďure dotazníkový výskum pre Etnografický atlas Slovenska. Výskum mi odkryl dnes už pomaly zabudnuté bohatstvo tradičnej kultúry všetkých troch susediacich obcí. (6) Zaujali ma najmä vianočné zvyky, na ktoré sa ešte mnohí i zo strednej generácie veľmi dobre pamätajú. Preto som ešte podrobnejšie

skúmala zimné výročné zvykoslovie vo V. Ďure aj v r. 1975. Zozbieraný materiál dokumentuje stav obyčajov tohto zvykoslovného cyklu od prelomu 19. a 20. stor. do zač. II. pol. 20. stor. Z výskumu mi okrem iného vyplynulo, že tradičné vianočné zvyky vo Veľkom Ďure mali mnoho spoločných znakov pre obyvateľov všetkých jeho troch častí, pre celú obec. Napriek tomu možno bez nadsádzky povedať, že každá rodina mala svoj vlastný variant napr. úpravy vianočného stola, zostavy vianočného — štedrovečerného jedálneho lístku, alebo praktizovania rôznych magických zvykov. Vplyv na vytváranie nových variantov mala okrem hospodárskeho postavenia určitej rodiny aj vzájomná kombinácia rodinnej tradície zo strany oboch manželov, prípadne spolužitie viacerých manželských generácií v jednej domácnosti. (7)

V predvianočnom období bolo niekoľko významných dní, ku ktorým sa viazali rôzne zvyky. „Na Ondreja“ — 30. XI. — sa dievky snažili rôznymi magickými praktikmi zistiť, koho dostanú za manžela. Napríklad: dva dni sa postili, aby sa im prisnil ich budúci; v záhrade triasli slivkovým stromom odriekajúc prítom:

„Slivočka trasem ťa, Ondrejko prosím ťa,
ráč mi to zvestovať s kým buďem v noci spať.“

Doma si dali do postele pod hlavu mužské „gefe“, aby sa im súdený mládenec prisnil; alebo búchali na slamenú strechu, odriekavajúc prítom zaklínanie podobné predošlému, a podľa toho, či a aké zrno vypadlo si veštili, koho dostanú za muža.

Úprava vianočného stola, výstava „Ludové staviteľstvo a bývanie v Levickom okrese“

foto: E. Košúthová

„Na Mikuláša“ — 6. XII. — prinášal deťom darčeky v preoblečení niektorých z dospelých príbuzných. Žena či muž, prestrojený za „mikuláša“ chodil len sám, nesprevádzal ho ani anjel ani čert. „Mikuláš“ býval oblečený v bielom, napr. na páse i na pleciach mal ženskú spodnú sukňu a tvár zahalenú ručníkom alebo papierovou maskou. Na chrbte niesol kôš — „bandžiar“ s darčekom, prípadne mal aj refaz, ktorou zvonil. Deti sa museli pomodliť, až potom dostali od neho jabĺčka, orechy, alebo aj „krumple, šálki, cibuľu“. Ak „mikuláš“ neprišiel k deťom osobne, dali im rodičia v noci nádielku do topánok. Za I. ČSR mávali i v škole mikulášsku nádielku, pri ktorej zaspievali „mikulášovi“ pesničku:

„Mikulášku dobrí stričku, modlím sa ti
modlidbičku,

zlož tú svoju plnú nuošku, daj nám z darov
tvojich trošku,

či koláča makového, či koňička medového,
veď ti stričku Mikuláš mnoho dobrích
vecí máš.“

„Mikuláši“ chodili aj na priadky a páračky. Tu však nerozdávali darčeky, ale robili nezbedu pre zábavu.

Najviac zvykov sa viazalo v predvianočnom období ku dňu svätej Lucie. V minulosti sa „na Luciu“ — 13. XII. — nesmeli šiť, lebo by sa celý rok „zbierali“ prsty, husy a sliepky by cez rok neniesli vajcia — „zašli bi im rife“. Priasť sa tiež nesmeli, lebo by hydina neniesla, mohla by prísť aj „lucka“ s množstvom vretien, na ktoré by takáto priadka musela do polnoci napriasť nite. Prať smela žena v ten deň iba v rukách, ak by prádlo zvárata, „lucka“ by ju obarila. Na Luciu sa malo perie párať, aby hydina dobre niesla, gazdiná si mala aj cez deň zdriemnuť, aby mala sliepky - kvočky. Z „husacích košov“ sa vyhodila stará slama a dala nová a husiam dávali žrať cesnak, aby boli smelé. Ak na Luciu prišla prvá do domu žena, prinieslo to vraj takej domácnosti na celý rok nešťastie. Aby bosorky nemali prístup do domu, robili gazdiné cesnakom krížik na všetky dvere, alebo aj na okná. Obecný pastier a mládenci chodili ten deň po dedine, trúbili, práskali bičom, trieskali pokrievkami a týmto hrmotom z obce „viháňali lucku“.

Na Luciu chodili do domov mlčiace, do bieleho preoblečené masky — „lucki, luce“. Ich úborom bola napríklad plachta, prevrátený kožuch, alebo spodná plátaná sukňa a oplecko, tvár mali zahalenú ručníkom alebo iným, aby ich nespoznali. V ruke mali husie krídlo alebo štetku na líčenie a v dome, do ktorého vošli, ometali alebo mazali nimi steny a čo im prišlo pod ruku. Toho, kto ich chcel odhaliť, bili po rukách. Ak boli v dome deti, „luca“ ich strašila, „džugala“ krídlom, štetkou a gestami ich pobájala k modlitbe. Potom deti obdarovala „štiepkami“ — sušeným ovocím a orechami, ktoré niesla v košíku. Tieto „lucki“ boli obvykle preoblečené dievky alebo ženy. Na priadky a páračky prichádzali za „luce“ preoblečení zväčša mládenci. Ak dievky priadli, bili ich po rukách; kde boli páračky, „lucka“ im rozfúkala perie a robila iné neplechy. Ak sa najprv pomodli ili, aj dievky dostávali od „lucki“ „štiepky“.

Na páračkách alebo i doma si v tento deň dievky opäť veštili, ktorá koho dostane za muža. Varili halušky — „gombolce, gombóce“, do ktorých vložili cedulky s mužskými menami. Také meno bude mať muž, aké bolo na cedulke v haluške, ktorá prvá vyplávala hore. Iný spôsob bol, že na 12 ceduliek napísali rozličné mužské mená a od Lucie do Vianoc každý deň jednu z nich spálili. Aké meno bolo na poslednej cedulke, také mal mať budúci muž. Od Lucie do Vianoc sa mal robiť stolček, pomocou ktorého vraj bolo možné cez vianočnú polnočnú omšu spoznať v kostole všetky bosorky z dediny. Ak si na lucijný stolček sadla žena pri dojení, vraj jej krava dobre dojila. Aj pri predpovedaní počasia na budúci rok malo význam pozorovať počasia v dňoch od Lucie do Vianoc, — každý deň znamenal jeden mesiac budúceho roku. Hovorievalo sa tiež, že „od Luciji do Vianoc dňi stojja“ — sú najdlhšie noci.

Iba v Dolnom Ďure, kde je aj kostol, sa pred Vianocami odbavoval tzv. „deviatnik“. Od 15. XII. až do Štedrého dňa, každý večer do iného domu išla skupinka žien s obrázkom svätej rodiny. Pred domom sa odohrala krátka scéna s dialógom medzi skupinkou a domácimi, ktorá pripomínala biblickú udalosť — hľadanie nocľahu pre svätú rodinu v Betleheme. Potom vošli ženy dnu, pomodlili sa a obraz ostal v tom dome až do nasledovaného večera. Táto obchádzka sa však po celé roky týkala vždy len tých istých deviatich domácností.

Posledné dni pred Štedrým dňom chodili podvečer po dedine „betlehemci“. Obvykle bývalo viac skupiniek a podaktorá prešla z vlastnej obce aj do susednej. „Betlehemci“ — to bola skupinka pliatich chlapcov, z ktorých traja boli pastieri — „Gubo, Stacho a Fedor“, jeden bol „anjel“ a jeden niesol osvetlený drevený alebo papierový betlehem s figurkami vo vnútri. Pastieri mali oblečené prevrátené kožušky, plátané gate, na hlave baranicu.

V ruke držali palice — „bakule“, ktoré mali na hornom konci priklincované „babárňički“ — plechové vršky z pivových fliaš. Ten, čo niesol betlehem, i anjel mali oblečené dlhé biele košeľe, anjel mal i krídla. „Betlehemci“ chodili z domu do domu zahrať krátku scénu, pripomínajúcu biblickú udalosť, keď pastieri priniesli dary narodenému Ježišovi. Scénu, ktorá sa skladala z hovorených textov, piesní a improvizovaného tanca, si už vopred nacvičili. Informátori si však podrobnosti nepamätali. Pred vstupom do domu vyžiadali si „betlehemci“ súhlas domácich. Vnútri predviedli scénu, z ktorej si dodnes ľudia zapamätali zväčša už len prípovede pastierov, keď išli „na oferu“. Každý z pastierov si kľakol pred betlehemom a povedal, čo daruje — napr. klobásu, čo ho ňou štyri razy opášu; slivák, aby nebol všivák; barana, čo ho nezje do rána. Domáci odmenili „betlehemcov“ peniazmi. Po Vianociach prichádzala do týchto obcí aj iná skupina „betlehemcov“. Boli to chudobnejší dospelí mládenci z okolia Novej Bane, pre ktorých táto obchádzka znamenala zárobok. Do Dolného Ďura chodieval pred Vianocami i starší muž z Dolného Pialu, ktorého prezývali „Pilát“. Nosil na krku zavesený drevený betlehem a chodil z domu do domu spievať nábožné piesne. Bol to chudobný človek, pre neho bola tiež odmena — peniaze,

ktoré od domáctiev dostal, vítaným zárobkom.

Okrem už spomenutých priadok a páračiek sa robili v predvianočnom období zvyčajne aj zakáľačky, aby bolo na sviatky mäso. Najmä na Nový rok sa jedla poväčšine bravčovina, alebo aj iné „meso pod srstou“ — hovädzina, zajačina. Vtedy sa nemalo jesť mäso „pod perim“ — hydina. Od začiatku decembra sa začali aj iné prípravy na Vianoce. „Uš prvého decembra vlnšlo d'edínskuo železo do forhontu, takže do Štedrého dňa každí napiekol“. V každom dome si napiekli k Vianociam oplátky. Koncom minulého storočia piekol pre celú obec oplátky organista. Školské deti ich potom roznášali do jednotlivých domácností, začo im dali domáci pre organistu peniaze alebo múku. Aj obecný pastier musel mať do Vianoc pripravené potrebné množstvo „brezákov“ — brezových prútov, ktorým ponechal na konci zopár vetvičiek. — Začal si ich chystať už od jesene, lebo na Štedrý deň musel mať pre každú domácnosť aspoň jeden „brezák“.

„Štedri deň“ — 24. XII. — bol v tradičnom zvykoslí vyvrcholením prvej polovice zimného obdobia. Prvá časť dňa bola ešte naplnená množstvom starostí a práce. Ako po iné dni sa museli vykonať všetky bežné domáce práce. Navyše bolo treba nachystať do zásoby stravu pre ľudí, krmivo pre dobytok i drevo na kúrenie, aby na vianočné sviatky neostala žiadna ťažšia práca. Gazdiná a ostatné ženy či dievky v domácnosti upratovali, varili, piekli. Na Vianoce sa piekli koláče „puostne“, bez masťa, len s maslom. Pre pastiera sa upiekla „caltá“, neplnený koláč, uvinutý z 3 pramienkov sladkého kysnutého cesta, ktorý mal oválny tvar. Piekli sa koláče „makovie, orechovie“ a aj „sirovňiki“.

Z drobného pečiva to boli voľakedy iba „salajki“, tie sa robievali len na najväčšie sviatky. Niektorá gazdiná tým cestom, ktoré jej ostalo pri miesení koláčov na rukách oblepila ovocným stromom v záhrade konáre, aby jej na rok dobre zarodili. Jedlo a koláče na štedrovečerný stôl chystala gazdiná, o pijatiku — pálenku a víno sa staral gazda.

Dievky alebo gazdiná mali na starosti aj prípravu vianočného stromčeka. Robil sa „od nepameti“, obvykle z malej jedličky, iba zriedka z borovice. Dávnejšie ho zavesili za vrcholec na hradu nad stolom, neskôr ho zvykli postaviť zapichnutý do dreveného stojana na „kasňu“ — truhlicu na šaty, Ozdobili ho jablčkami zavesenými za stopku, alebo položenými do malých papierových košíčkov, do staniolu zabalenými orechami, pečivom — „salajkami“ v tvare koliesok a srdiečok a papierovými, alebo z kúskov slamy urobenými refazami.

Úprava štedrovečerného stola, ktorú robila obvykle gazdiná, odrážala vo svojich detailoch individuálne zvyklosti jednotlivých rodín. Pod stôl položili sekeru, prípadne okolo stolových nôh omotali reťaz, aby do domu nemali prístup zlí duchovia. Pod stôl dávali niekde aj trochu sena. Pod stôl sa dávala aj slamená ošietka so zrnom z tohoročnej úrody [jačmeň, pšenica, raž, ovos, kukurica], alebo iba otiepká slamy, aby bola v budúcom roku na poli dobrá úroda. Podaktorí nasypali zrno na stôl pod obrus, alebo ho dali na stôl v ošietke, miske či v site. Na stôl sa prestrel sviatočný, ozdobne pretkávaný obrus. Naň sa položilo sito alebo mis-

ka, kam sa nakládlo ovocie (jablká, orechy, brozno, hrušky), oplátky, cesnak, prípadne aj nádobka s medom. Pre každého člena rodiny sa dal na stôl tanier a navyše sa položila ešte jedna míšička alebo tanierik. Pred súmrakom mali byť ukončené všetky prípravy na „Štedri večer“. Ľudia po práci poumývaní, sviatočne oblečení, sviatočný stôl prichystaný, čakalo sa už len na príchod obecného pastiera, čo bolo znakom, že Štedrý večer sa už začal.

Na Štedrý deň popoludní začal po dedine svoju obchádzku „s brezákmi“ obecný pastier. Zvyčajne ho sprevádzala aj jeho žena a syn. Pastier, s veľkým zväzkom prútov pod pazuchou, obchádzal dedinu z domu do domu. Dnu vošiel len on, pozdravil domácich a zavinšoval im „Krista Pána narodenie“ (informátori si pastierov vlnš už nepamätali).

Nato gazdiná vytiahla zo zväzku 1—2 prúty. Ruku nesmela mať prítom holú, zakrútila si ju teda do rožku zástere alebo do čistého uteráka. Prútmí pastiera párkrát pošibala po nohách a on prítom poskočil. To preto, aby sa dobytok dobre „viedol“, prasnica mala veľa prasiatok a aj hydina sa darila. Gazdiná potom odložila prúty do kúta za dvere, alebo ich zastrčila za lavicu pri stole. Ponúkla pastiera pálenkou, dala mu koláč — „caltu“ aj liter vína. Pastier poďakoval a odišiel do ďalšieho domu. Koláče zbierala do vreca či do plátenej kapsy

Sviatočný obrus s červeným tkaným vzorom z V. Dúra, zbierky TM, foto: E. Košúthová

pastierová žena, víno si zlieval pastier do demižóna, ktorý nosil so sebou. Ak sa mu po čase prúty minuli, syn alebo žena mu priniesli z domu ďalšie „brezáki“. Keď boli v obci práve dvaja obecní pastieri, na Vianoce dostal každý z nich „caltu“, keď chodil iba pastier so svojim synom, dostali spolu jednu „caltu“. V domácnosti používali jeden z „brezákov“ zvyčajne na trestanie detí a ten ostal v izbe, kým sa nestratil alebo nezničil. Druhý prút vyniesli „na Božie narodeňie“ — 25. XII. — alebo i neskôr von do maštale. Pošibali ním dobytok, aby nebol „prašivi“ a zastrčili prút medzi hrady. Tento „brezák“ zvykli používať na jar pri prvom výhone dobytky na pašu, niekde ním vyhánali na pažif aj husy.

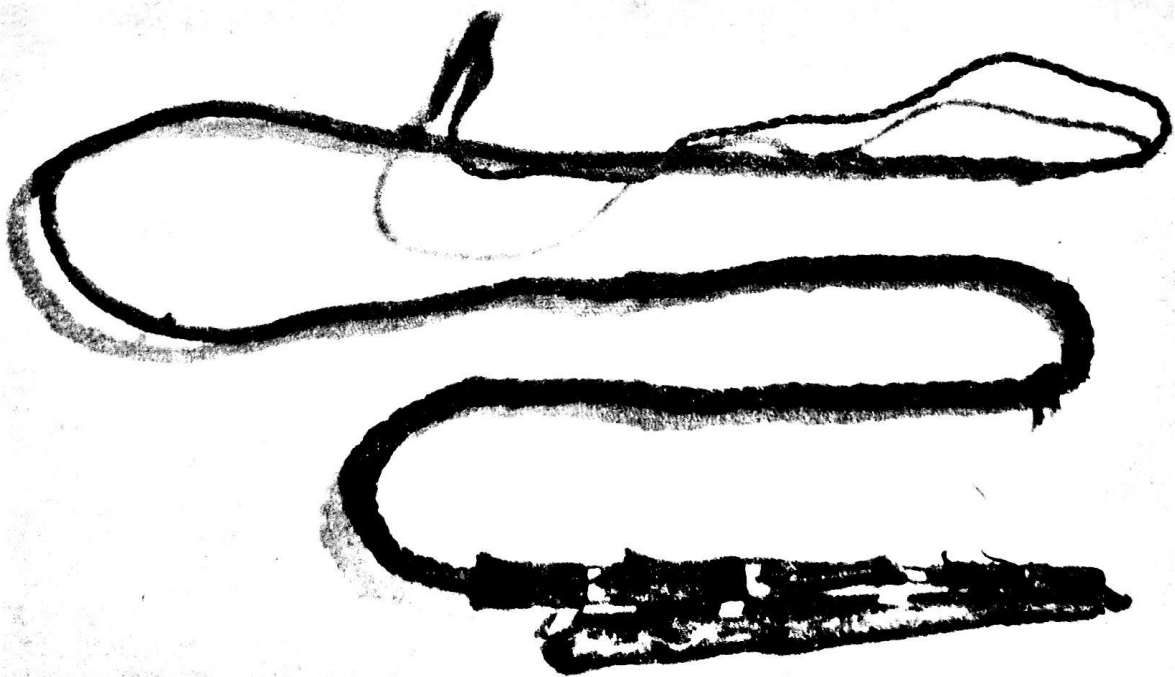
Po odchode pasiera, okolo 5. hodiny popoludní, už mohla začať štedrovečerná večera. V dome sa pozhasínali všetky svetlá, len na stole sa zapálila sviečka. Verilo sa, že na koho z rodiny sa počas večera sviečka „uhňe“, ten v budúcom roku zomrie. Stojac alebo kľačiac okolo stola sa všetci spolu pomodlili a gazda zavínšoval celej rodine šťastlivé sviatky vínšom, napr.: „Vínšujem vám tieto slávne sviatki Krista Pána narodeňia, abi vám dal Boh ňebeski zdravia šťastia hojného božského požehna- ňia svetého pokoja celej domácnosti.“ Ako prípitok bola pálenka. Gazda vzal potom zo síta orechy a prežehnajúc nakriž izbu, hodil do každého kúta orech. Niekde pritom povedal: „Aj tímto kútom dá- me ňiečo, abi ňeboli smutné.“ Inde zas vysvetľujú, že sa to robí preto, „lebo na štiroch stĺpach stojí svet, abi sa svet ňezrútel.“ V podaktorých rodinách bolo zvykom, že matka spravila svojim deťom, ale- bo i každému členovi rodiny, na čelo križ medom, prípadne i cesnakom. Rodina si zasadla potom k vianočnému stolu a gazdiná sa už nsmela od neho pohnúť až do konca večere, aby jej aj kvočky

dobre sedeli a niesli. Jedlá na stôl prinášal počas večere gazda alebo dievka — dcéra.

Najprv dostal každý zjesť oplátku s medom a strúčikom cesnaku. Nato gazda vzal jedno jablčko a rozkrojil ho na toľko častí, koľkí sedeli pri stole a každý dostal z neho kúsok, „abi ich ňevodelo“ cez rok. Každý dostal jeden orech a podľa toho, či bol orech zdravý alebo chybný sa súdilo, či dotyč- ný člen rodiny bude v budúcom roku zdravý, cho- rý, alebo dokonca zomrie. Potom si bral každý z ovocia, koľko a aké chcel. Hlavným jedlom na Štedrý večer bývala kyslá polievka a makové „pu- páčki“, ktoré za I. ČSR doplnila, alebo úplne na- hradila vysmázaná ryba. Polievka bola fazuľová, šošovicová, kapustná, hríbová, alebo novšie aj ry- bacia, ako u koho bolo zvykom. Obvykle sa na ko- niec večere jedli koláče, no aj v tom boli výnimky, lebo niekde ich jedli ešte pred polievkou.

Z každého jedla, i z ovocia, odložil každý člen rodiny prvý kúsok na pripravenú mištičku „pre- vtáčki“, či „pre vrani“. Na druhý deň vyniesli mis- ku s jedlom von do záhrady alebo na dvor. Okrem toho sa z každého jedla ešte odložilo trochu bo- kom. Tieto „vianočné omrvinky“ zvykli používať cez rok pri liečení ľudí i dobytky. Ak napríklad nieko- ho boleli zuby, alebo mal „kiahňe“, okiadzali ho týmito „omrvinkami“. Po štedrovečernej večeri ich nechali na stole, prikryté sitom, cez celé vianočné sviatky až do Troch kráľov, potom ich odložili. Niektoré gazdinky ich dávali aj hydine, spolu so zrnom, ktoré bolo na štedrovečernom stole. Večeru ukončili opäť spoločnou modlitbou. Po nej sa mo- hla zdvihnúť od stola aj gazdiná. Zo stola sa všetko odložilo až na sito i s tým, čo v ňom ostalo.

Po večeri dali zo štedrovečerných jedál aj do- bytku a hydine. Dobytok — kone, voly i kravv do-

Pastiersky — „kanáski“ bič z V. Dúra, zbierky TM

foto: E. Košúthová

stali oplátky. Podaktorí ľudia zapiekli do oplátok pre dobytok aj petržlen. Inde dali dobytku i husiam aj väčšie pupáčky, no bez maku. Dobytku zapiekli do pupáčkov prípadne i cesnak. Ten dávali tiež gunárom, aby boli „štipľaví“ a chránili svoj krdeľ. Aby sa husi dobre „nosili“, „pojímali“, mali veľa húsat, natreli im zadok medom. Keď chceli mať pekné kone, buď ich pohľadzali pekným guľatým jablčkom, alebo hodili jablko do studne či do vedra s vodou, ktorou potom kone napojili. Miestami zvykli do studne hodiť oplátku i jablčko.

Čas po večeri do polnočnej omše využila rodina na oddych a pobavenie. Jedni si radšej pospali, iní zašli na návštevu ku susedom. Muži si zvyčajne krátili čas hrou v karty. „*Koledňiči*“ — mládež, zväčša dievčence — chodili spievať od domu k domu pod okná vianočné piesne. Najprv požiadali domácich o dovoľenie, keď tí pristali, zaspievali im zopár nábožných vianočných pesničiek (napr. Tichá noc svätá noc, Narodil sa Kristus Pán, O chýr preblahý.) No utiekli spod okien skôr ako sa stáčili domáci presvedčiť, kto sú tí koledníci. Dievky tiež chodili „*blchi predávať*“. Zaklopali hociľade na okno, pozdravili domácich a spýtali sa: „*Kúpite, nekúpite?*“ Ak sa domáci pozabudli a ohlásili sa „*Čo?*“, zvonku im zavolali „*Blchi!*“. Znamenalo to, že domáci kúpili blchy a budúci rok ich budú mať v dome. Ak ostali domáci ticho, blchy nekúpili. Po vydarenom obchode však predavačky radšej spod okna utiekli, lebo by sa im ušlo nadáviek. Podobne ako na Luciu, zvykli dievky aj v tento večer veštiť, koho dostanú za muža. Dievka po večeri pozametala izbu, vyniesla smeti von na ulicu, stúpila si na obrátenú lopatku či ošietku a odkiaľ začula brechať psa, tam sa mala vydať. Varili sa aj „*gombóce*“ s ceduľkami, alebo sa do pece lialo olovo a podľa uliatej podoby sa hádalo, ako bude vyzeraf budúci manžel. Ďalší spôsob bol, že sa zo slamenej strechy „*trhal žúp*“ a podľa toho či vypadlo zrno „*žita*“ alebo raži, dievka vedela, či dostane za muža mládenca alebo vdovca. Ak chcela vedieť, za koľko rokov sa vydá, išla búchať napr. vareškou, ktorou miesili cesto na koláč, na svinský chliev. Koľkokrát sviňa zakrochkala, o toľko rokov sa mala dievka vydať. Dievčence si rady zašli v ten večer na chvíľku jedna ku druhej a poschádzalo sa ich neraz takto i viac spolu. Buď si krátili čas práve opísaným veštením, alebo si tiež zahráli karty — „*na dura*“ či „*na masť*“. Podobne i mládenci sa schádzali ku kartám, ale do maštale, kde zvykli spávať. Nebolo zvykom, ani sa nepatrilo chodiť v tento večer na rodinné návštevy, alebo gratulovať k meninám. Okolo pol dvanástej začal zvon zvolávať ľudí do kostola na polnočnú omšu. Po návrate z kostola išiel už každý spať.

Nasledovné dva vianočné sviatky — „*na Božie narodeňie*“ — 25. XII. a „*na Štefana*“ — 26. XII. — sa svätili oddychom. Až na kŕmenie dobytky a hydiny sa nerobila žiadna ťažšia domáca práca. Gazdiná si vzala v tie dni do kostola svoje najsviatiočnejšie šaty. Obed bol síce sviatočný, no už nie taký ako štedrovečerná večera, nelíšil sa od iných nedeľných obedov. Podávalo sa už aj mäso, lebo už nebol pôst. Na „*Božie narodeňie*“ sa však nesmeli jesť koláče ani iné jedlo s makom, lebo by mali v dome po celý rok blchy. Ani orechy sa ne-

smeli rozbíjať, lebo by sa cez rok rozbíjal hlinený riad. Cez Vianoce nemalo vraj v dome visieť žiadne prádlo, spôsobilo by to že v dome niečo zahynie — „*bolo bi vistreuo*“. V ten deň sa nepatrilo chodiť po návštevách a znamenalo celoročné nešťastie, ak „*na Božie narodenie*“ prišla do domu ako prvá žena. Nechodievalo sa ani do krčmy. Tanečná zábava mohla byť až „*na Štefana*“. Vtedy sa už išlo aj gratulovať k meninám, aj ostatné návštevy boli vítané. Ku poslednému dňu starého roka sa neviazali žiadne zvláštne zvyky, hoci aj tento deň bol sviatočný. V niektorých rodinách však bol niektorými zvykmi, no hlavne jedlom — večerou, akoby obdobou Štedrého dňa.

Na „*Noví rok*“ — 1. I. — už od polnoci až do rána chodili muži, mládenci i chlapci z domu do domu priať šťastlivý nový rok. Vinšovalo sa napr.:

*„Vinšujem vám tento noví rok,
abi vám Boh ňebeski dal zdravia šťastia,
hojného božského požehnaŕia,
po smrti ňebeského kráľovstva občiahnutia.
Pochválen Pán Ježiš Kristus.“*

Alebo sa žartom zaprialo:

*„Vinšujem vám tento noví rok,
abi vám odpadol s peci bok
a zo šporáka trúba,
abi vám bola vaša žena (ďieuka)
na takto rok hrubá.“*

Domáci ponúkli vinšovníkovi pálenku alebo víno, menší chlapci dostali peniaze. Aj tento deň znamenal príchod ženy ako prvej do domu nešťastie na celý rok. Obvyklým jedlom na Nový rok bola bravčovina, alebo iné mäso „*pod srstou*“, nejedla sa hydina ani ostatné mäso „*pod perim*“. Vianočné sviatky sa svätili od Štedrého dňa až po Nový rok. Ľudia nepracovali, oddychovalo sa, ani páračky a priadky nerobili. Zvyčajne však na Nový rok bola v krčme tanečná zábava. Od Vianoc do Nového roku sa už začali aj dni predlžovať, vo Veľkom Ďure sa hovorí, že „*Na Noví rok o vrapčaci krok*“.

Záverečnou časťou vianočného zvykoslovného obdobia boli „*Tri krále*“ — 6. I. Aj v tento deň sa išlo do kostola, kde sa posvätila trojkráľová voda, soľ a krieda. Po návrate z kostola napísal gazda na dvere do izby, alebo aj na maštale dvere, svätenou kriedou mená troch kráľov „*Gašpar, Melicher, Boldižár*“. Nápis ostal na dverách cez celý rok. Niektorí okrem toho vykropili trojkráľovou svätenou vodou aj celý dom, maštal i dobytok: „*Abi Boh ňebeski dal šťastia v tom dome, aj zdravia a svetého pokoja, abi všetko zlo odišlo*.“ Najbližšie dva - tri dni po Troch kráľoch chodievali po všetkých troch obciach miestni 7 — 8-roční chlapci, preoblečení ako „*traja králi*“ chodili z domu do domu s betlehemom, podobným ako mali „*betlehemci*“, s jasličkami a hviezdou. Chodili v 4-člennej skupinke, pooblečení do bielych košieľ prepásaných opaskom. Traja, z ktorých jeden mal tvár začiatnenú, mali na hlave papierovú korunu, štvrtý niesol betlehem. „*Králi*“ niesli aj papierové makety darov — zlato, kadidlo a myrhu. Informátori si však už nepamätali priebeh vystúpenia trojkráľovej obchádzky. Okrem týchto detských skupiniek chodievali do Veľkého Ďura s trojkráľovou ob-

chôdzkou aj dospelí mládenci z okolia Novej Bane, ktorí boli tiež preoblečení. Prichádzali až neskôr, cez fašiangy až do Popolcovej stredy. Týchto odmeňovali obyvatelia obce koláčmi, klobáskou, alebo inými naturáliami.

Trojkráľová obchôdzka ukončila zimný vianočný zvykoslovný cyklus a začali sa fašiangy, ktoré predstavujú v ľudovom výročnom zvykosloví už nové obdobie — jarný cyklus.

Aby som na záver potvrdila, čo som spomenula v úvode o príčinách zániku mnohých tradičných výročných zvykov, aspoň stručne uvediem niektoré zvyky, čo zanikli od založenia JRD vo Veľkom Ďure. Zanikla obchôdzka „Betlehemcov“, „koledníkov“, „troch kráľov“. Prestal chodiť obecný pastier s „brezákami“, aj „viháňanie lucki“ prestalo. Zanikli spoločné dievocké priadky a páračky a s nimi i priadkovi „mikuláši“ a „luce“. Na Luciu prestali sa dodržiavať zákazy prác. Zo zvykov, ktoré sa zachovávali dodnes, uvediem tiež aspoň niektoré. Dodnes je zvykom na Mikuláša a na Luciu obdarovať deti, zriedkavo im však prinesie darček maska „mikuláša“ či „lucki“. Darčeky dostanú dnes už ako samozrejmosť aj na Vianoce, čo prv nebývalo, iba v majetnejších rodinách. Dodnes sa chystajú na štedrovečernú večeru i tradičné jedlá, koláče a ovocie, no jedálny lístok je už bohatší od tradičného o nové druhy. Aj keď nie v každej domácnosti, zachoval sa aj zvyk odložiť z každého jedla „pre vtáčki“, i zásada že gazdina počas večere nevstane od stola na Štedrý večer. Celkovo možno povedať, že vo Veľkom Ďure dlhšie zachovali a udržiavajú sa tie z tradičných zvykov, ktoré sa i v minulosti praktizovali skôr len v úzkom rodinnom kruhu. Tie zvyky, ktoré sa bezprostredne dotýkali celého dedinského kolektívu, alebo jeho početnejších skupín a odohrávali sa takpovediac na ulici, zväčša už zanikli.

POZNÁMKY

1. Československá vlastivěda III. — Lidová kultura, kap. X. — Výroční zvyky a obyčaje, s. 573 — 580, Praha 1968.

Slovensko 3 — Lud, II. časť, kap. Zvykoslovie a povera, s. 1006 — 1018, Bratislava 1975.

2. Československá vlastivěda III. kap. IX. — Spoločenský život, s. 539 — 541, Slovensko 3, kap. Spoločenský a rodinný život, s. 947 — 957.
- Škovierová — Svítková, Z.: Príspevok k tradičnému spoločenskému životu v Mochovciach, Vlastivedný spravodaj Tekovského múzea, č. 9., s. 3 — 10, Levice 1978.
3. Slovensko 3, kap. Zvykoslovie a povera — časť Funkcie výročných zvykov, s. 1006.
4. V obci Veľký Ďur vzniklo menšinové JRD v r. 1949, od r. 1951 je už celoobecné.
5. Slovensko 1 — Dejiny, kap. Počiatky slovenského národného obrodzenia, s. 405 — 449, Bratislava 1971.
6. Materiál o obci Veľký Ďur z výskumu pre EAS je uložený v NÚ SAV v Bratislave a v archíve Tekovského múzea v Leviciach.
7. Vo Veľkom Ďure bolo aj v minulosti bežné, že tunajší mládenci i dievky uzatvárali manželstvo s partnermi zo susedných, i v vzdialenejších obci. Teda vytváraním vlastnej rodinnej tradície vianočných (či aj iných) zvykov sa v takýchto miešaných rodinách udomácnili i zvyklosti vo Veľkom Ďure neznáme či zriedkavé.

Zoznam informátorov z Veľkého Ďura

Budová Hermína, nar. 1905, Horný Ďur
 Dóciová Terézia, nar. 1938, Rohožnica
 Dudáš Ladislav, nar. 1928, Dolný Ďur
 Dudášová Júlia, nar. 1906, Dolný Ďur
 Fajgel Eudovit, nar. 1924, Dolný Ďur
 Fajgelová Mária, nar. 1924, Dolný Ďur
 Havalová Helena, nar. 1910, Horný Ďur
 Jonášová Alžbeta, nar. 1937, Horný Ďur
 Krajmerová Helena, nar. 1918, Dolný Ďur
 Pisarová Matilda, nar. 1911, Horný Ďur
 Pisarová Rozália, nar. 1897 — zomrela r. 1975, H. Ďur
 Valachová Mária, nar. 1908, Dolný Ďur

Poverové rozprávky z okolia Levíc

KATARÍNA GELLENOVÁ, Tekovské múzeum, Levice

Pri výskume ľudovej prózy v dedinách na okolí Levíc (Kozárovce, Starý Tekov, Rybník n/Hronom) som sa zamerala na zozbieranie poverových rozprávok. Tento druh rozprávkového žánru sa udržal medzi pospolitým ľudom najdlhšie a ešte aj dnes v ňom oživa pre mladú generáciu už neznámy svet bosoriek, vodníkov, škriatkov a strašidiel všetkého druhu. Dávne predstavy ústnym podaním pretrvávali, ale s príchodom nového spôsobu života a osvetou postupne zaniká aj tento strašidelný svet.

Najpočetnejšiu skupinu pretrvávajúcu v tunajšej

oblasti, tak ako aj v iných častiach Slovenska (1), tvoria rozprávky o bosorkách. Na dedine zvyčajne za bosorku označovali ženu, ktorej sa darilo pri domácich prácach, zvlášť pri spracovaní mlieka a mliečnych výrobkov. O takej gazdinej sa zvyklo povedať: „fej aj trlca doji“. Mnohokrát však stačil aj mimoriadny výzor — zrastené obočie, tmavé uhrančivé oči, zhrbená postava, aby ľudia nadobudli presvedčenie o určitej osobe, že je bosorkou alebo bosorkom.

Vo svojom príspevku uvádzam texty poverových rozprávani získané od žien, ktoré sú vo svojom prostredí známymi rozprávačskými osobnosťami.

Alžbeta Vajdová sa narodila v r. 1898. Pochádza z kozárovskej maloroľníckej rodiny. Už dvanásťročná chodila na výpomoc ako sezónna robotníčka po hospodárstvách bohatých gazdov. Hoci detstvo, dievotvo a aj celý život nemala najľahší spre-vádzalo ju niečo, čo nie je dané každému človeku. Je to dobrá pamäť, rozprávačský talent a fantázia, ktorá nesmie dobrému rozprávačovi chýbať. V jej repertoári majú poverové rozprávania dominantné postavenie. Uvedené tri podania som vybrala preto, že zastupujú motívy v tejto oblasti veľmi frekventované, avšak v podaní Alžbety Vajdovej majú navyše aj značné umelecké stvárnenie.

„Mala son štedi štrnác rokou a išli sme do Prílep na jesennú prácu. Pot hájon na Čerackon, tan boli ženi — bosorki v plachtách pookrúcaňje, každá držala žochtár a kričala:

berien užitók, ale ñie šetok
berien užitók, ale ñie šetok
počkaj Ti mršina, zodvihňi si
trhañicu, neráňaj tú turañicu.

Takto tie bosorki vikrikovali popot tím hájon. Mi sme ich kceli poznat, ale len dve sme s nich poznali. A ja son sa in kcela menom prihovorit, tak sa mi pohrozila a okrikla ma: „Jestli ma zvoluješ, tak s kosťi fa vitrasien“. Veľmo sme sa ztlakli a tak sme sa rozpráchli na šetki strani. Bolo to v pondelok o dvoch v noci hoďinách.“

* * *

„Ket muoj ñebohí muš choďev ku mñe na vohľadi, tuto ako sa Kačenoví naprostred ulice, pri Bačkorovich, jena ženička stará, ti uš štedi mohli mat jeno osenďesiat rokou. Išou k nán večer, to bolo pret Štedrín dñon. Tan cez okno viďeu ako piekla koláče. Mala veľa cesta poroskladano, po lavici, na stole, aj na posfeli boli porobeňje takie osúchi a na keždí takto spravila. Chitla sa bokou a do keždího koláča vikrcala sira. Ale ñikdi poton uš više muoj muš ñekceu sirovňiki, bár son to ja aj doma robila a pekñie kravi sme mali, mlieko šetko riañe ako sa robí, ale sirovňik do úst ñepoložeu. Ftedi takí najašení k nán prišou aš hrúza.“

* * *

„Ras, uš mi bou mužon, kecu poznat tie bosorki. Tak robiv ot Luci do Vianoc stolčok. Ket ho spravev, tak mi nabrau maku, a ja son mu ho veru ñedala, lebo mak je vzácni, tak išou do komori a nabrau si tan za slamien šošovici a tájšou s tín stolčokon na polnočnú omšu. Sadou za oltár do kostola. Ale sa añi ñepozapínau, añi kabát, añi košetku, añi ñišť, lebo on cíteu, že čo buďe. Zákrešťa bola tu, lebo ešte starí kostolík bou. No ket pán farár išou ot oltára, tak on uš bežau domou, ale aj tak v pitvorních dverách ho chitlil za kabát a strhl mu ho. Kebi ho bou mau zapnutí tak bi ho boli určťe rostrhali. Ledvo dobehou domou a ja mu hovorin, tak ti treba, druhí ras sa na toto ñebudeš chitat a ñebudeš zvedaví chto je bosorka. Aj leh j ton kostole spoznau, ale povedau mi o ñich aš ket voľa-

ktorá zomrela. Tak, viďite, človek muože lakuoto veľa poskusovat.“

* * *

Júlia Rybárová sa narodila v r. 1895 v Starom Tekove, v chudobnej rodine, bezzemka. O nej nemožno povedať, že by bola vyslovene rozprávačkou poverových rozprávok. Je nadaná na recitovanie replík a spievanie piesní, mnohokrát s vlastným textom. Obidve uvedené rozprávania vychádzajú z motívov pre daný žáner v obci všeobecne rozšírených a známych, avšak konkrétne podoba textov je silne poznačená individualitou rozprávačky, napr.: veršovaná vložka v druhej rozprávke.

„Jeden chlap slúžiu u gazdu a j noci prišla bosorka kravu dojít. A von že kriči: „Gazďiná, prečo v noci dojíte?“ „Ja ñie son gazďiná, ja son bohiña huor!“ „Bohiña huor?! Ti si bosorka, veť ti dojiš“ „Ja nedojín! Ja son prišla hľadat štiri cíki a doñiesla son dva pacaki a tretí camachaj!“ A tie cíki, to bolo víme a tie pacaki, to boli ruki a camachaj žochtár. Tento si to šetko vipočuv a len hu viháñau, len hu hrešiu, že abi išla von. Voľačo sa s ñín bolo stalo, aľe ja son uš zábudla, že čo sa to stalo. Tá bosorka sa mu vipoñstvila. Že či povizľiekani choďiv po deďine a či čo. Tak, teda holí choďiv po deďiñe. Tak mu porobila.“

* * *

„Šeboví, hintan pri Hroñe mali zen. Len konope sa tan sejávali. Neñi to deľako, ako začina starí Hruon, tan tie zeme boli pot takín vršťičkon. Kata Šebov tie konope trhala ces poluñja o dvanáctej hoďine a tu zrazu tie bosorki priľeteli, vrťeli sa nat Hronon a vraveľi:

ľeti ruoj ponat Hruon
šetke bosorke idú v ñon
kerie dostali oznámenia
ñech sa v ñon aj ustanovia.

Kata jennu s ñich aj poznala, uš dávno zomrela a táto k ñej prišla a povedala jej: „Abiže si Ti ñepovedala, čo si viďela. Ona veru ñepovedala, aľe zato ľudja veďeli, že je bosorka. Moja stará mať, tí išli kravu na konpu napojit, a aj táto bosorka išla na vođu. A ona vraveľi: „Ach Mara, ja bi son ot takej zasranej kravi mlieko ñekcelal!“ A stará mať hovoria, „A ja bi son veru ot bosorki mlieko ñezedla, račej bi son zdochla, aj tak bi son ho ñezedla!“ Takto hu učľili.

* * *

Príbeh Rozálie Hercovej nie je „prežitý“ ñou samou, pozná ho z rozprávania čiže je „z druhej ruky“, ale na jeho kvalite to nič neuberá, možno skôr naopak. Je obohatený o úvod i pointu. Rozália Hercová, rod. Ižoldová sa narodila r. 1893 v rodine starých rybnických „zemenov“ (zemanov). Najšľasnejším obdobím jej života bolo dospievanie — dievotvo. Priadky, páračky, bielečky kukurice boli príležitosťou pre uplatnenie jej rozprávačského talentu, ktorým ju príroda obdarovala. Práve pre tento druh nadania baviv spoločnosť, bola vždy obklopená skupinou rovesníčok a rovesníkov. Dnes jej repertoár pozostáva zo spomienkového rozprá-

vania a poverových rozprávok. Príbeh o bosorkách, ktorý mi porozprávala, je jeden kompozične z najlepších a najucelenejších, ktoré sa mi podarilo zozbierať.

„Ój bolo to dávno, ešte som bola mladá, išla som ras s Levíc. Pripojila sa ku mne jenna Tlmačianka a tá mi porozprávala, čo sa prihodilo jej sestre, kerá bola vidatá do Kosmáloviec.

Táto jej sestra mala kravu. Odrázu jej tá krava prestala dojiť. Nekcela a nekcela mlieko pustiť. Aš jej volachto povedau, že jej pot kravu chodí bosorka. Okiadzala kravu, ale ništ nepomáhalo, tak jej jena zobráčka nakoniec poradila, abi podojila túto kravu tri razi, rano, naobed a večer a tieto mlieka ztiala dohromadi a išla ich viliat na krížne cesti. Priton sa však neschmle pozerat ani napravo, ani nalevo a ani dozadu sa obrátit neschmela. Staf si má do toho rozľiatího mlieka. Jej sestra šak kcela videt tú bosorku, kerá jej počarovala kravu. Podojila kravu ráno, naobed a večer a poton pounočou hodinou išla tie mlieka viliat na krížne cesti. Keť ich už viliat, prišlo jej pozriet, tak volajako bokon na cestu ot Tekova a tu zbadala za dlhí vos bosorvók. Tieto bosorky hu hneť a zarás obstali a povedali, že teras už aj ona musí biť bosorka. Hneť tan spravili hostinu, prichistali stvol a na ten stvol pokládli poháre. Namerali si do nich víno. Keždá bosorka pripila a povedala: „Za našeho pána Lucijera“. A keť prišou rat na moju sestru tá povedala. „Za našeho Ježiša Krista“. Ftedi sa šetko prepadlo, ostau len preveliki smrat a koňskie kopitá na kerie sa tie poháre boli premeňili. Bosorki sa na to veľmo roshňevali a zato hu poton veľmo vibili. Tak hu chuderu zbili, že ledva poton domou prišla. Poton veru za seden tížňov na posteli sedela, len lachkou odezou, plachietkou prikritá, čo si ništ nemožla ani obliecť, lebo hu šetko omívalo. Ani len povedat nemožla, že keré to boli bosorki, lebo mali fedi veľkú moc a bolo ich veľa. Iba poton keť zomreli, prišla moja sestra kežděj ku truhle, zakivala takto pestou a povedala: „Ej, aj ti si ma bila“ alebo „aj táto ma bila!“

* * *

Mária Havranová, rod. Hercová sa narodila r. 1886 a zomrela v r. 1977. Narodila sa vo Veľ. Kosmálovciach, ale dievotvo už prežila v Rybníku, kde sa jej rodičia presťahovali. M. Havranová nepatrila medzi rozprávačky poverových rozprávok. Skôr to bola žena s veľkým zmyslom pre humor a maškárádu. Nesmela chýbať na páračkách, krstinách, svadbách a pod. dedinských veselostiach. Preobľčená raz za „tetku z Ameriky“, raz za „mladú nevestu“, bavila svojimi vtipnými odpoveďami a narážkami zhromaždených hosťov. A keďže mala dobrú pamäť, pamätala si i niekoľko bosoráckých príbehov. Dva z nich uvádzam:

„Volakedi boli aj bosorki. Bou ras jedon gazda a spávau f staji. Len ras ho voľačo tri razi omlat-kalo po chrbte. Ešte sa nazdau, že to paholok ide dať koňon žrať. Ale ten neschodiv. Len tu počuje, že voľačo začalo dojiť do plechovího žochtára. Chitro rosvietiv a pot kravou najšli žabu. Sekerou jej odfau pravú prednú nohu. Len keť tu vidí na druhí deň, že jeho kmotra má obviazanú pravú ruku. A odfteďi tá krava krvou dojila. Museľi hu predať na meso.

* * *

„Túto mi volakedi bou spomínau sused horňích. Tu ňedáleko bola jedna taká bosorka. A tá prv ako išla cicať mlieko, brať krave choseň, tak vidávala si črevá s tela von, abi sa jej do útrop zmesťilo viacej mlieka. Ras tak, bolo to volajako v jeseň, tento sused išli na studňu a tu vo válove, čo lichva pila vidí tieto črevá. Zabehou domou a doňiesou pilín. Tak ich aj hneť posipau. Poton už ten za bránou čakau čo sa staňe. A že ona prišla premeňená na žabu. A tie črevá len súkala do seba a súkala a ništ jej to nejšlo. Nakoniec ich len preca zhltila. Málo jej to šak bolo platnuo, lebo poton s toho veľmo ochorela a aj zomrela.“

* * *

Výberom uvedených poverových rozprávok som poukázala na hlavné témy, ktoré sa v zozbieranom materiáli najviac objavovali. Patria sem motívy: stretnutie s bosorkami, odoberanie úžitku z kravy bosorkou, odhaľovanie — spoznávanie bosoriek, pomsta bosorky a potrestanie bosorky. Motívy redšie zastúpené: bosorácke hostiny, schôdzka bosoriek s čertom, prijatie do bosoráckého spolku.

Dnes poverovým rozprávkam, až na pár jednotlivcov nikto neverí, ale ešte stále sú príležitosti, pri ktorých sa radi počúvajú, pričom prinášajú zároveň poučenie aj zábavu.

P o z n á m k y :

1. Rényiová, K.:

Poverové rozprávania v Podjavorinskej oblasti. [dipl. práca] Bratislava, 1974, str. 138 a 139 a katalóg.

Krupková, M.:

Folklorný repertoár vrbovčianskych kopanic zo zreteľom na poverové rozprávania. [Dipl. práca] Brno, 1980, viď katalóg.

Kolektív autorov:

Hornácko [monografia] Brno, 1966, časť Katalóg hornáckych ľudových vyprávání, s. 570 a n.

PUKANSKÁ KERAMIKA

(Regionálna bibliografia)

HANA VYDROVÁ, okresná knižnica, Levice

Pukanec patrí medzi najzaujímavejšie lokality levického regionu z hľadiska prírodného i kultúrno-politického. Do povedomia širokej verejnosti sa však dostal hlavne v dôsledku rozvinutia jedného z najstarších remesiel slovenského ľudu — hrnčiarstva, ktoré neskôr prerástlo v ľudovú umeleckú výrobu keramiky.

Najstaršia písomná správa o pukanských hrnčiaroch sa zachovala z roku 1542 v rozpise daní pukanských mešťanov. Rokom 1663 sa datuje prvý údaj o ich cechovom organizovaní a k 19. storočiu sa viaže rozkvet a umelecký vrchol miestneho hrnčiarstva. Niekoľkostoročná tradícia, široký sortiment výrobkov, rôznosť ozdobných techník, početnosť hrnčiarskych remeselníkov urobili z Pukanca známe hrnčiarske stredisko.

Počas dlhoročného vývoja dosiahli výrobky ľudových hrnčiarskych majstrov výrobnú kvalitu, vysokú estetickú úroveň a dnes sú všeobecne známe a hľadané ako pukanská keramika. Pre svoju originalitu, svojráznosť a vysokú výtvarnú hodnotu stala sa predmetom záujmu mnohých zberateľov — nestora slovenského národopisu Andreja Kmeťa, ktorý podnietil zberateľskú činnosť pre Slovenské národné múzeum v Martine, pukanského rodáka Daniela Zamboja st., Viliama Pražáka, ktorý získal vzácnu kolekciu pukanskej keramiky pre pražské Národní museum, Kornela Divalda, maďarského bádateľa, ktorý začiatkom tohto storočia zbieral v Pukanci materiál pre budapešianske Néprajzi múzeum a v posledných desaťročiach Andreja Polonca, spoluautora monografie o pukanskej keramike (1962) a Pukanca vôbec (1975). Veľa cenných keramických výrobkov vlastní Slovenské banské múzeum v B. Štiavniči a Tekovské múzeum v Leviciach.

V súčasnosti šíria dobré meno pukanskej keramiky už len piati ľudoví umelci — majstri hrnčiari: J. Moravčík, V. Frank, J. Könyves, J. Majláth a L. Kohl, ktorí pracujú pre ÚLUV.

Dokladom toho, že o pukanskú keramiku sa prejavuje záujem v odborných kruhoch — jej význam, prínos a charakter zhodnotili viacerí odborníci v publikovaných prácach — je táto predkladaná bibliografia. Vznikla ako prvá samostatná regionálna bibliografia — edičný výsledok dvojročnej činnosti úseku regionálnej bibliografie Okresnej knižnice v Leviciach. Obsahuje celkom 58 anotovaných záznamov, ktoré sú rozdelené do dvoch častí:

- monografické diela, zborníky a štúdie
- články v novinách a časopisoch.

Jednotlivé záznamy sú radené abecedne podľa autorov.

Časove je bibliografia ohraničená rokmi 1950

— 1979 s výnimkou prvého záznamu s vročením 1942, ktorý bol zaradený z dôvodu prvého podstatného monografického spracovania problematiky vzniku a rozvoja hrnčiarstva v Pukanci. V súvislosti s tým treba poznamenať, že bibliografický popis musí aj gramaticky zodpovedať spracovanému dielu, u záznamov starších publikácií sú teda v porovnaní so súčasným pravopisom určité odchýlky. V dvoch prípadoch pri označení strán rímskymi číslicami sa jedná o použitie dvojakého spôsobu číslovania v jednom čísle časopisu.

Do bibliografie neboli zahrnuté publikácie, pojednávajúce o keramike z celoslovenského či všeobecného hľadiska, v ktorých je Pukanec ako hrnčiarske stredisko len spomenutý v rámci vymenovania existujúcich dielní alebo ojedinelé fotoreprodukcie miestnych výrobkov, ktoré sú iba doplňujúcim výtvarným prvkom textu.

Väčšina pramenného materiálu, zaradeného v bibliografii, sa nenachádza priamo vo fondoch Okresnej knižnice v Leviciach, je však možné získať ho pre žiadateľov — používateľov knižničných služieb prostredníctvom medziknižničnej výpožičnej služby z Univerzitnej knižnice v Bratislave, Národnej knižnice v Martine, respektíve využiť k študijným účelom fondy Tekovského múzea v Leviciach.

Súčasťou predkladanej bibliografie je mený register.

Majster Viliam Frank pri práci na hrnčiarskom kruhu, Pukanec, foto E. Košúthová

I. MONOGRAFICKÉ DIELA, ZBORNÍKY A ŠTÚDIE

1. BRODNIANSKY, J.

Hrnčiarstvo v Pukanci. — Národopisný zborník, 3, 1942, s. 19 — 31.

Autor štúdie predstavuje Pukanec ako dávne hrnčiarske stredisko so sídlom cechu, popisuje dejiny miestnej hrnčiarskej výroby, výrobné postupy a odbyt hrnčiarskych výrobkov.

2. HRUŠKOVIČ, Viliam — ILAŠKOVÁ, Anna **Cechy a remeslá.**

In: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Zost. Ján Zamboj. 1. vyd. Martin, Osveta 1975, s. 139 — 156, 8 fot., lit. a pozn. 10 záz. n.

Všeobecne o počiatkoch remesiel v Pukanci, vznik cechovej organizácie, zloženie cechov, ich história a charakteristika podľa jednotlivých remesiel, v rámci ktorých sa na str. 147 popisujú aj hrnčiari.

3. KALESNÝ, František

Hrnčiarstvo.

In: KALESNÝ, František: *Ludové umenie na Slovensku*. 1. vyd. Martin, Osveta 1956, s. (33) — 39.

Charakteristika zachovaných hrnčiarskych obcí a dielní — Pukanec na str. 34 — 35. Pukanské hrnčiarstvo je označované za jedno z najzachovanejších ľudových hrnčiarstiev, takmer nedotknuté cudzími vplyvmi, svojrázne. Hlavní predstavitelia — ľudoví majstri — pukanskej keramiky.

4. KÖNYVEŠ, Ján

Otázka odbytu výrobkov v HVD Pukanec v roku 1953.

In: *Ludová keramika*. Sborník celoštátneho sjazdu. Bratislava, Výskumný ústav výtvarnej hodnoty, ekonomie a technológie miestnej výroby 1953, s. 53 — 54.

Diskusný príspevok na II. celoštátnom zjazde keramikov o problémoch s distribúciou keramických výrobkov po r. 1953, otázke odpadávania engoby a výrobe svietnikov.

5. PLICKOVÁ, Ester

Hrnčiarstvo v Pukanci. — Slovenský národopis, 12, 1964, č. 2, s. 161 — 224, 43 obr., franc. res.

Štúdia o vzniku, vývoji a rozkveti pukanského hrnčiarstva na pozadí celkovej hospodárskej situácie v jednotlivých časových obdobiach už od 16. storočia, jeho rozbor z hľadiska historického, technologického a výtvarného i s poukázaním na súčasný stav. Na základe nových výsledkov bádateľskej činnosti a dosiaľ nepublikovaných fotografií predstavenie hrnčiarskej výroby

v cechovom období (16. — 19. stor.), v období existencie hrnčiarskeho spolku (koniec 19. stor. — r. 1945), hrnčiarskeho družstva (od r. 1945) a ÚEUV-u. Analýza vývinových období pukanskej keramiky z hľadiska jej slohových znakov.

Referáty:

6. PÁTKOVÁ, J.: Plicková E., Hrnčiarstvo v Pukanci. — Demos, 6, 1965, s. 52 — 53.

7. SCHEUFLER, V.: E. Plicková, Hrnčiarstvo v Pukanci. — Umění a řemesla, 1965, č. 4, s. XLV.

8. PLICKOVÁ, Ester

Hrnčiarstvo v Pukanci.

— Vlastivedný časopis, 24, 1975, č. 1, s. 7 — 12, 11 fot., lit. 8 záz. n.

Pukanské hrnčiarstvo ako predmet záujmu etnografov a zberateľov, vznik a rozvoj hrnčiarskej výroby v minulosti i súčasnosti, základné stimuly jej rozvoja. Písomné údaje o existencii hrnčiarov v Pukanci, ich cechovom organizovaní a platných cechových artikulách, o živote a psychike hrnčiarov. Vplyv ÚEUV-u na vývoj hrnčiarstva po roku 1945, rozčlenenie hrnčiarov na hrnčiarsku výrobu a skupinu ľudových umeleckých majstrov pracujúcich pre ÚEUV. Tvarové i dekoračné bohatstvo tradičnej pukanskej keramiky, rozbor figurálneho dekoru.

9. PLICKOVÁ, Ester

Keramika v slovenskej ľudovej kultúre.

In: *Studia Academica Slovaca* 3. Prednášky X. Letného seminára Slovenského jazyka a kultúry. (Zborník). Bratislava 1974, s. (285) — 297.

V rámci štúdie, ktorá sa keramikou zaoberá skôr zo všeobecného hľadiska a väčšiu pozornosť venuje výrobe fajánsi, sa na str. 291 — 292 rozoberá otázka dekorácie pukanskej keramiky a používania textovej zložky — konkrétne príklady z Pukanca.

10. PLICKOVÁ, Ester

Ludové hrnčiarstvo na Slovensku.

In: PLICKOVÁ, Ester — SCHEUFLER, Vladimír: *Lidová hrnčina v Československu*. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum 1966, s. 38 — 60, obr. príl.

Štúdia o hrnčiarskej tvorbe na Slovensku, do ktorej je adekvátne včlenená aj pukanská keramika, o jej vývoji, úrovni technickej i estetickej, spôsobe výroby, výrobných nástrojoch, rozmanitosti a bohatstve tvarových riešení hrnčiarskych výrobkov, dôležitosti kvality základného materiálu — hli-

ny, výzdobe a dekoračných princípoch, výzdobných nástrojoch. Spôsob života hrnčiarov v minulosti i súčasnosti. Charakteristika pukanskej dielne (str. 57) ako jednej z najvýznamnejších na západnom Slovensku — okruh jej pôsobenia a výroby. Súčasťou obrazovej prílohy je deväť ukážok pukanských hrnčiarskych výrobkov.

Recenzie a referáty:

11. — hs —: Plicková — Scheufler, Lidová hrnčina v Československu. Uh. Hradišťa 1966. — Múzeum, 13, 1968, č. 1, s. 71.
12. PÁTKOVÁ, Jarmila: E. Plicková — V. Scheufler, Lidová hrnčina v Československu. Uh. Hradišťa 1966. — Slov. národopis, 15, 1967, s. 601 — 602.
13. PODOLÁK, J.: E. Plicková — V. Scheufler, Lidová hrnčina v Československu. Uh. Hradišťa 1966. — Slov. národopis, 15, 1967, s. 317 — 319.
14. SCHEUFLEROVÁ, Jaroslava: E. Plicková — V. Scheufler, Lidová hrnčina v Československu. Uh. Hradišťa 1966. — Demos, 8, 1967, s. 104 — 105.
15. Sch. J.: E. Plicková — V. Scheufler, Lidová hrnčina v Československu. Uh. Hradišťa 1966. — Český lid, 54, 1967, s. 118 — 119.
16. Z. S.: E. Plicková — V. Scheufler, Lidová hrnčina v Československu. Uh. Hradišťa 1966. — Archeologické rozhledy, 19, 1967, s. 118.

17. PLICKOVÁ, Ester

O niektorých otázkach štúdia keramiky na Slovensku. — Slovenský národopis, 20, 1972, č. 1., s. 51 — 72, 11 obr.

Autorka rozoberá metodologické problémy výskumu a štúdia keramiky z celoslovenského aspektu a v tejto súvislosti aj otázku výskytu a používania modrej farby na datovaných hrnčiarskych výrobkoch z Pukanca (str. 55 a 70).

18. PLICKOVÁ, Ester

Rozospievaná hlina.

In: Krásy Slovenska. Jubilejná pamätnica Krás Slovenska. 1921 — 1971. Bratislava, Šport 1971, s. 52 — 53, 8 fot.

Príspevok o motivických prvkoch dekoru pukanských hrnčiarskych výrobkov z cechového obdobia v 19. storočí ako určitej formy ľudového ilustračného umenia, spätosti dekoračného i textového fondu. Na fotografiách ukážky detailov výzdoby výrobkov z 19. st.

19. PLICKOVÁ, E(ster) — PÁTKOVÁ, J(armila)

Die volkstümliche Produktion. (Ľudová výroba.)

In: Die slowakische Volkskultur. Zost. E. Horváthová a V. Urbancová. Fot. časť E. Plicková. 1. vyd. Bratislava, SAV 1972, s. 67 — 105, 71 fot.

Z obsiahlej štúdie sa hrnčiarstva týka časť nadpísaná názvom Die Töpferei (Hrnčiarstvo) na str. 70 — 74. Po všeobecnom úvode o histórii a vývoji slovenského ľudového hrnčiarstva, zhodnotení úrovne hrnčiarskej technológie, je pozornosť venovaná typom a motívom dekorácie výrobkov ako aj rôznym druhom výrobkov vo vzťahu k jednotlivým hrnčiarskym strediskám. Charakteristika dekoru pukanskej keramiky, výskyt a používanie modrej farby na datovaných pukanských krčahoch, význam hrnčiarskeho strediska v Pukanči, využitie slovných textov ako súčasti zdobenia výrobkov.

20. PLICKOVÁ, Ester

Vznik a vývoj ľudového hrnčiarstva na Slovensku.

In: Zborník prednášok z konferencie Za rozvoj tradícií ľudovej keramiky na Slovensku usporiadanej v dňoch 14. a 15. mája 1969 v Dome techniky v Košiciach. (Košice, SVTS 1969), s. 1/4 — 19/4.

Všeobecná charakteristika hrnčiarstva ako najrozšírenejšieho ľudového zamestnania na Slovensku, jeho rozvoj a rozkvet, technická a estetická úroveň, funkčnosť hrnčiarskych výrobkov, vplyv hospodárskych a životných podmienok na výrobu keramiky, jej výzdoba — prvý výskyt modrej farby na datovanom pukanskom džbáne z r. 1878. Stručná charakteristika pukanskej hrnčiarskej dielne z 19. storočia z hľadiska jej popredného významu v kraji.

Recenzie:

21. PLICKOVÁ, Ester: Za rozvoj tradícií ľudovej keramiky na Slovensku. Košice, Slovenská vedecko-technická spoločnosť 1969. — Slov. národopis, 19, 1971, s. 509 — 510.

22. POLONEC, Andrej

Hrnčiarstvo.

In: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Zost. Ján Zamboj. 1. vyd. Martin, Osveta 1975, s. 285 — 298, 7 fot., lit. 6 záz.

Autor predkladá náčrt rozvoja pukanského hrnčiarstva, všima si vnútornej organizácie členov hrnčiarskeho cechu a ich celkového spolunažívania, sociálnych problémov

začiatkom 19. storočia, možnosti odbytu a druhy výrobkov v jednotlivých časových obdobiach. Z hľadiska úrovne hrnčiarskej výroby je hodnotený vznik hrnčiarskeho priemyselného spolku po zániku cechovníctva a neskôr hrnčiarskeho ľudového družstva s uvedením mien jeho vedúcich i hrnčiarov v družstve pracujúcich. Popri tvarovom delení výrobkov uvádza autor domáci názov výrobku a jeho popis. V záverečnej časti venuje pozornosť figurálnej tvorbe a výzdobe, ornamentálnemu a textovému dekoru.

23. POLONEC, Andrej — TURZOVÁ, Marta

Pukanská keramika. Fotografie Ján Dérer. Kresby Nada Fábryová. (1. vyd.) Martin, Osveta 1962. 80, 66, (2) s., 44 obr., frontispice. — Zbierky národopisného odboru Slovenského národného múzea v Martine, zv. 1. — Pozn., rus. a nem. text.

Monografia má dve časti. Prvou je štúdia o histórii, vývoji, charakteristike hrnčiarskeho remesla a výroby v Pukanci, o svojráznosti a originalite tunajšej keramiky z výtvarného hľadiska a účelnosti, z hľadiska estetických a praktických potrieb dnešnej spoločnosti. Druhú časť tvorí inventár pukanskej keramiky v zbierkach SNM v Martine so 453 záznamami, čiernobiela obrázková príloha, ktorá zahŕňa 44 reprodukcii najmä starších výrobkov.

Recenzie a referáty:

24. JOHNOVÁ, H. — Časopis Národného múzea, 1965, s. 123.

25. LECOTTÉ, Roger: Polonec, A. — Turzová, M., „Pukanská keramika“. — Bulletin folklorique d'Île-de-France, Paris, 1963, s. 701.

26. MURGAŠOVÁ, Irena: A. Polonec — M. Turzová, „Pukanská keramika“. — Sborník SNM, 57, 1963, etnografia 4, s. 118 — 119.

27. PRANDA, Adam: Andrej Polonec — Marta Turzová, Pukanská keramika. — Slov. národopis, 11, 1963, č. 4, s. 602 — 603.

28. **Slovenské ľudové umenie.**

Výtvarný prejav 2. Keramika, rezba, maľba. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1954. Nestr. 653 čiernobielych, 71 far. repr. — Súpis repr. z keramiky, rezby a maľby.

Obrazová publikácia obsahuje 5 farebných (č. 37 — 40, 42) a 25 čiernobielych fotoreprodukcii výrobkov pukanských hrnčiarov hlavne z obdobia 19. storočia (č. 327, 329, 331 — 342, 345 — 349, 355, 360 — 364).

29. STANO, Pavol

Hrnčiarstvo v slovenskej ľudovej umeleckej výrobe.

(1. vyd.) Bratislava, Ústredie ľudovej umeleckej výroby 1962. (24) s., obr. príl. Počiatky a rozvoj starostlivosti ÚLUV-u o hrnčiarsku výrobu na Slovensku, formy nadväzovania spolupráce s jednotlivými hrnčiarimi, charakteristika existujúcich hrnčiarskych stredísk a ich výroby — konkrétne i rozbor hrnčiarskeho strediska v Pukanci. Na obr. prílohe pukanskí ľudoví majstri: J. Könyveš, J. Moravčík, V. Frank a ich výrobky.

30. STANO, Pavol

Ľudová umelecká výroba na Slovensku. (Vývoj záujmu, výskyt, súčasný stav.) 1. časť. — Slovenský národopis, 18, 1970, č. 2, s. 323 — 365, 18 obr.

Začiatky a vývoj organizovanej starostlivosti o ľudovú umeleckú výrobu, jej výskum. Časť s názvom Keramická výroba (s. 343 — 363) prináša pohľad na vývoj a zveľaďovacie snahy v hrnčiarskej výrobe na Slovensku i konkrétne v Pukanci v rokoch 1928 — 1938, ale najmä po r. 1945 v súvislosti s existenciou ÚLUV, na súčasný stav hrnčiarskych stredísk, medzi ktorými sa Pukancu pripisuje osobitné postavenie. Charakteristika pukanskej keramiky, výrobného sortimentu a jeho vývojové zmeny, niektoré techniky dekoru. Predstvitelia súčasného pukanského hrnčiarstva.

31. ŠPIESZ, Anton

Remeslo v období rozkladu feudalizmu.

In: ŠPIESZ, Anton: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. 1. vyd. Bratislava, SAV 1972, s. 207 — 259.

Citovaná kapitola prináša informáciu o Pukanci v 19. storočí (s. 222) a hodnotenie hrnčiarstva ako jedného z najrozvinutejších remesiel so 44 majstrami a 19 tovarišmi.

Recenzie:

32. PÁTKOVÁ, Jarmila: Anton Špiesz: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. — Slov. národopis, 21, 1973, č. 4, s. 668 — 669.

II. ČLÁNKY V NOVINÁCH A ČASOPISOCH

32. BISKUPSKÁ, Remika

Pukanskí hrnčiari v Bratislave. — Umění a řemesla, 1966, č. 6, s. LXVII. Úspešné stretnutie majstrov hrnčiarov z Pukanca s návštevníkmi výstavy Tvoriace ruky 21. júna 1966, propagácia výrobkov, kontakty.

34. BLŮHOVÁ, Zuzana
Hrnčiarška dynastia. — Slovenka, 18, 1965, č. 35, s. 11, 4. obr.
 Predstavenie hrnčiarkej rodiny J. Majlátha. Spomienky 70-ročnej Emílie Majláthovej na začiatky jej hrnčiarenia a spôsob predaja výrobkov, na vyučenie syna a ich spoločnú keramickú tvorbu.
35. DVOŘÁKOVÁ, Helena
Vyrušené kruhy alebo s etnografkou v teréne. — Nové slovo, 20, 1978, č. 35, s. 16, 3 fot.
 S dr. E. Plickovou na návšteve u výrobcov pukanskej keramiky — Majlátha, Franka, Könyveša a Moravčíka. Zoznámenie sa s prostredím a vypaľovacími pecami.
36. GOLDBERGEROVÁ, T.
O hline, veršoch a ľudoch.
 — Práca, 20, 22. 8. 1965, s. 4, 1 fot.
 Ukážky z „artikul“ pukanského hrnčiarkeho cechu zo 17. storočia, konkurenčný boj a neisté postavenie tovarišov v Pukanci. Predstavenie troch súčasných hrnčiarov: Jána Moravčíka, Jána Könyveša a Viliama Franka, ich rôznorodých výrobkov s upozornením na typické texty — veršičky plné ľudového humoru a poézie.
37. HOROVÁ — KOVÁČIKOVÁ, Júlia
Hrnčiarstvo a majolika na Slovensku. — Tvar, 4, 1952, č. 3. — 4, s. 68 — 73, 17 obr.
 Výrobná a zveľaďovacia činnosť ÚLUV v hrnčiarstve družstiev v Pukanci a Pozdišovciach ako aj v džbánkárskom družstve v Lubietovej. Článok dopĺňujú reprodukcie výrobkov týchto družstiev.
38. HRUBÝ, Peter
Máte krčach z Pukanca?
 — Príroda a spoločnosť, 18, 1969, č. 20, s. 20 — 23, 7 obr.
 Vznik a osobitosť pukanského hrnčiarstva, jeho rozvoj, charakteristické znaky pukanskej keramiky, pracovný postup spracovania hliny a výrobkov, ich druhy. Predstavenie tvorby jednotlivých hrnčiarstiev majstrov [J. Moravčíka, J. Könyveša, V. Franka].
39. IRLBEKOVÁ, Ema - BÜRGEROVÁ, Jaroslava
Pojďte s námi na návštevu.
 — Chatař, 1971, č. 1, s. 12 — 13, 5 obr.
 Ako posledného z trojice ľudových umelcov predstavuje článok Jána Majlátha, hrnčiara z Pukanca — jeho výrobný proces tvorby keramiky.
40. **Keramika — krása i úžitok.**
 — Svet vedy, 15, 1968, č. 7, s. 419 — 422, 5 obr.
 Rôznorodé drobné údaje o džbánkárskej a hrnčiarstvej výrobe na Slovensku. Všeobecné pojednanie o keramike ako o významnom faktore hmotnej kultúry je doplnené ukázkami pukanskej keramiky s použitím známych hrnčiarstiev textov a portrétom V. Franka, hrnčiarkeho majstra z Pukanca.
41. **Keramika z Pukanca.** — Průboj, 8. 6. 1977.
 Krátky článok o hrnčiarstvej tradícii v Pukanci a o keramickej tvorbe Jána Könyveša a Jána Majlátha.
42. (kf)
Keramika z Pukanca. — Smena, 31, 27. 12. 1978, s. 1.
 Stručný článok o rozvinutí hrnčiarkeho remesla, jeho rodinnej dedičnosti, charakteristických znakov keramickej výroby a súčasnej výrobe pre ÚLUV.
43. KOVÁČIKOVÁ — HOROVÁ, Júlia
Slovenská ľudová keramika.
 — Umění a řemesla, 1, 1956, čís. 1 — 2, s. 70 — 72.
 Článok o zveľaďovacej činnosti ÚLUV-u v jednotlivých výrobných strediskách, medzi ktorými je i Pukanec, o ich surovinných danostiach, charakteristike výrobkov a výsledkoch vývojových zásahov v sortimente výrobkov.
44. LEBLANC, Ladislav
Poslední mohykáni cechu hrnčiarkeho. — Svet vedy, 15, 1968, č. 7, s. 416 — 418, 2 obr.
 Reportáž o hrnčiarstvej výrobe v Pukanci, jej tradícii a najmä o práci troch súčasných majstrov — Moravčíka, Könyveša a Franka. Uplatnenie fantázie vo formovaní hrnčiarstiev výrobkov a v použití textov ako súčasť ich dekorovania.
45. **Ľudové umění na Slovensku.** — Chatař, 1971, č. 1, s. (25), 3 obr.
 Fotoreprodukcie keramickej výroby a stručný text približujú prácu Jána Majlátha a súčasne dopĺňujú článok v čísle uvedený (viď záznam č. 37).
46. Ma
Podujatia na výstave Tvoriace ruky. — Umění a řemesla, 1966, č. 6, s. LXVII.
 Účasť pukanských hrnčiarov ako ľudových umeleckých výrobcov na výstave inštalovanej v dňoch 21. — 29. júna 1966 v Bratislave.
47. **Mrzelo by nás, keby chýrečné hrnčiarstvo a keramika v Pukanci dožili...** — Pohronie, 5 (17), 1971, č. 43, s. 1, 1 fot.

Text pod fotografiou Jána Majlátha, jedného zo súčasných pukanských hrnčiarov, hovorí o oživovaní rodinnej tradície a šírení dobrého mena pukanskej keramiky.

48. PLICKOVÁ, Estera

Ej hrnčiar som ja, hrnčiar... — Krásy Slovenska, 33, 1956, č. 2, s. 68 — 73, 12 obr.

Príspevok je orientovaný na dve hrnčiarске strediská — Pozdišovce a Pukanec — charakteristika ich výrobkov. Doplňujú ho reprodukcie z technologických postupov výroby a hotových výrobkov.

49. PLICKOVÁ, Estera

Inovácia v súčasnej ľudovej keramike. — Umění a řemesla, 1978, č. 4, s. 47 — 52, 13 obr.

Všeobecne o súčasnom vývoji v ľudovej keramike — zmeny vo vzťahu medzi výrobcom a spotrebiteľom, nové formy odbytu, vzájomné tvorivé kontakty medzi výskumnou zložkou ÚLUV-u a ľudovým majstrom. Konkrétny príklad úspešnej inovácie z Pukanca — obnovenie či prenesenie techniky sgrafitovania a výraznej ornamentiky zaniknutej belujskej dielne do Pukanca, kde sa realizuje s veľkým pochopením. V úvode príspevku je citovaná požiadavka pukanských hrnčiarov z r. 1812 magistrátu mesta na zamedzenie prisťahovania ďalších hrnčiarov a ich činnosti z konkurenčných dôvodov.

50. PLICKOVÁ, Ester

Ľudové hrnčiarstvo na Slovensku včera a dnes. — Výtvarný život, 19, 1974, č. 1, s. 18 — 23, 9 obr.

O hrnčiarstve ako o jednom zo základných zamestnaní slovenského ľudu. Rozbor hrnčiarске výroby z pukanskej dielne od konca 18. storočia, jej dekoru ako určitej formy ľudového ilustračného umenia, spätosti výtvarnej a slovenskej zložky.

51. PLICKOVÁ, Ester

Tradície ľudového hrnčiarstva. — Naša veda, 7, 1960, č. 3, s. 142 — 149, 13 obr.

Objasnenie zaujímavej histórie a umeleckej krásy hrnčiarstva ako jedného z najčistejších prejavov ľudového výtvarného cítenia. Charakteristika hrnčiarскеho družstva v Pukanci a Pozdišovciach. Význam pukanskej dielne, jej umelecký vrchol v 19. storočí — príčiny jej rozkvetu, hodnotenie keramiky z hľadiska výtvarného s dôrazom na používané texty.

52. PRÍBELSKÝ, J.

Jeden z posledných. — Hlas ľudu, 16, 15. 9. 1971, s. 3, 3 obr.

Článok o dedičnom charaktere hrnčiarstva, jeho krátka história. Predstavenie majstra Jána Majlátha.

53. RAJTÁR, Š.

Hlinená krása. V dielni Viliama Franka. — Roľnícke noviny, 21. 1. 1977. Charakteristika majstrovej pestrej a originálnej keramickej tvorby a vývoj hrnčiarске tvorby a vývoj hrnčiarске tradície.

54. RÉNYIOVÁ, K(atarína)

Pukanská hrnčina. — Pohronie, 12 (34), 1979, č. 30, s. 2. - Historická mozaika. Stručná história hrnčiarstva, jeho vývoj až po súčasnosť, spôsob výroby a charakteristika výrobkov.

55. SCHNIERER, Karol

Hrnčiarstvo — umenie ľudu. — Ľudová tvorivosť. 3, 1953, č. 7 — 8, s. 310 — 311, 5 obr.

Stručná charakteristika hrnčiarскеho strediska a výroby v Pukanci — súčasní miestni hrnčiari.

56. SÜMEGHY, Lajos

Helyi gazdálkodás és népművészet. (Miestne hospodárstvo a ľudová výroba.) — Szabad Földműves, 6. 6. 1968, s. 7, 2 obr.

V druhej časti článku s podnázvom Bakabánya o keramickej výrobe Jána Majlátha pre ÚLUV a na export, o jeho výrobnom sortimente a rodinnej hrnčiarске tradícii.

57. VALO, Peter

Posledný zo siedmeho pokolenia. Z dielne umelca. — Pravda, 58, 12. 3. 1977, s. 5, 1 fot.

Článok o vzniku pukanského hrnčiarскеho cechu a tradícii miestnej keramiky. Životný príbeh jedného z jej výrobcov — Viliama Franka.

58. **Z pukanských krčiažkov...** —

Pohronie, 6 (29), 1973, č. 43, s. 1, 1 fot. Stručný text pod fotografiou Jána Majlátha o jeho hrnčiarске výrobných výrobkoch.

Použité pramene

1. KUBOVÁ, Milada: Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za roky 1960 — 1969. Bratislava, Národopisný ústav SAV 1971. 194 s.
2. Slovenská národná bibliografia. Knihy. Martin, MS 1956 — 1978.
3. Slovenská národná bibliografia. Články. Martin, MS 1955 — 1977.

4. STANO, Pavol: Bibliografia slovenského ľudového výtvarného umenia so zreteľom na hmotnú kultúru od vzniku záujmu o ľudové výtvarné umenie do konca roku 1957. Martin, MS 1959. 326 s., 32 fot. príl.
5. STANO, Pavol: Bibliografia slovenského ľudového výt-

tvárneho umenia 2. 1958 — 1958. Martin, MS 1973. 471 s., obr. príl.

Regionálne kartotéky OK Levice

Katalógy a fondy UK Bratislava a NK Martin

MENNÝ REGISTER

BISKUPSKÁ, Remika	33	KÖNYVES, J. pozri KÖNYVES, Ján	POLONEC, Andrej	22, 23,
BLÚHOVÁ, Zuzana	34	KÖNYVES, Ján	4, 29,	25, 26, 27
BRODNIANSKY, J.	1	35, 36, 38, 41, 44	PRANDA, Adam	27
BÜRGEROVÁ, Jaroslava	39	LEBLANC, Ladislav	44	PRÍBELSKÝ, J.
DÉRER, Ján	23	LECOTTÉ, Roger	25	RAJTÁR, Š.
DVOŘÁKOVÁ, Helena	35	Ma	46	RÉNYIOVÁ, K(atarína)
FÁBRYOVÁ, Naďa	23	MAJLÁTH, J. pozri		SCHEUFLER, V. pozri SCHEUFLER,
FRANK, V. pozri FRANK, Viliam		MAJLÁTH, Ján		Vladimír
FRANK, Viliam	29, 35,	MAJLÁTH, Ján	34, 35,	SCHEUFLER, Vladimír
36, 38, 40, 44, 53, 57		39, 41, 45, 47, 52, 53, 58		7, 10 — 16
GOLDBERGEROVÁ, T.	36	MAJLÁTHOVÁ, Emília	34	SCHEUFLEROVÁ, Jaroslava
HOROVÁ - KOVÁČIKOVÁ, Júlia	37, 43	MORAVČÍK, J. pozri MORAVČÍK, Ján		Sch. J.
		MORAVČÍK, Ján	29, 35,	SCHNIERER, Karol
HORVÁTHOVÁ, E.	19	36, 38, 44		55
HRUBÝ, Peter	38	MURGAŠOVÁ, Irena	26	STANO, Pavol
HRUŠKOVIČ, Viliam	2	PÁTKOVÁ, J.	6, 12, 19, 32	29, 30
— hs —	11	PLICKOVÁ, E. pozri PLICKOVÁ,		SÜMEGHY, Lajos
ILAŠKOVÁ, Anna	2	Ester		56
IRLBEKOVÁ, Emma	39	PLICKOVÁ, Ester	5 — 9,	ŠPIESZ, Anton
JOHNOVÁ, H.	24	10 — 21, 35, 48 — 51,		31, 32
KALESNÝ, František	3	PLICKOVÁ, Estera pozri PLICKOVÁ,		TURZOVÁ, M. pozri TURZOVÁ,
KOVÁČIKOVÁ - HOROVÁ, Júlia		Ester		Marta
pozri HOROVÁ - KOVÁČIKOVÁ,		PODOLÁK, J.	13	TURZOVÁ, Marta
Júlia				23, 25 — 27
				URBANCOVÁ, V.
				19
				VALO, Peter
				57
				ZAMBOJ, Ján
				2, 22
				Z. S.
				16

Hrenčiarске výrobky majstra Jána Moravčika, Pukanec.

foto: E. Košúthová

Kamenné obydlia v Brhlovciach

(Regionálna bibliografia)

HANA VYDROVÁ, Okresná knižnica, Levice

Regionálna bibliografia Kamenné obydlia v Brhlovciach obsahuje záznamy o knižných tituloch, štúdiách a článkoch v autorskom abecednom poradí. Časove je ohraničená prakticky rokmi 1950 - 1980, výnimku tvorí len prví záznam s vročením 1742, ktorý bol do bibliografie zaradený z dôvodu prvej zistenej zmienky o skalných obydliach v uvedenej obci. Ďalší záznam s najstarším vročením je z roku 1954 — za predchádzajúce roky sa v sekundárnych

ani v primárnych prameňoch nepodarilo dopátrať k žiadnemu pramennému materiálu o danej tematike.

Regionálna bibliografia, ktorá vznikla na základe úspešnej spolupráce Tekovského múzea a Okresnej knižnice v Leviciach, má byť skromným príspevkom k popularizácii zachovanej ľudovej architektúry v Brhlovciach — v tejto jedinečnej lokalite na Slovensku.

Obytné a hospodárske priestory, vytesané do tufovej steny svahu. Brhlovce, foto: E. Košúthová

1. BEL, Matej

Notitia Hungariae Novae Historico — Geographica, ... Tom. IV. Vienna, P. Straubii 1742, s. 719.

Prvá zistená zmienka o skalných obydliach v Brhlovciach — pri hesle Kalna Berfö, slawis Brhlowce sa v opise obce z 18. storočia uvádza, že je pamätihodná predovšetkým svojimi domami vytesanými v skalách aj s vnútorným zariadením.

2. FRAŇO, Jozef

Skalné obydlia v Brhlovciach.

— Vlastivedný časopis, 17, 1968, č. 1, s. 38 — 41, 7 obr., 1 mp.

Geologický pôvod a skladba okolia Brhloviec, charakteristika andezitových tufov a tufitov, ich vzniku a vývoja ako horniny, ktorá umožnila vznik skalných obydí v ojedinelej šírke a časovej trvácnosti. Výskyt dvoch lokalít skalných príbytkov

- v Brhlovciach — Šurda a Kút — ich porovnanie a podrobný opis s poukázaním na najzaujímavejšie objekty. Autor spája vznik skalných obydlií s prenikaním Turkov do tohto kraja v 16. storočí — zdôvodnenie tejto hypotézy.
3. JANSÁK, Štefan
Čím sa účastní Hont a Novohrad na pretekoch o cenu krásy. — Krásy Slovenska, 42, 1965, č. 1, s. 12 — 16, 3 obr.
Príspevok o prírodných zaujímavostiach sa naobširnejšie dotýka obytných a hospodárskych priestorov v Brhlovciach, vykresaných do kamenných (tufových) stien. Opis kamenných stavieb a ich využívanie, charakteristika úpravy vnútra skalných príbytkov, výzdoby a ich výhody z hľadiska zdravotného i ochrany pred prírodnými katastrofami. Kultúrno-historický význam týchto príbytkov, ich výskyt v iných častiach Hontu a Novohradu ako aj vo svete.
 4. JANSÁK, Štefan
Vývoj ľudského bývania. — Slo-boda, 11, 1956, č. 14, s. 5, 8, 4 obr.
Článok o jaskynných a skalných obydliach známych na Slovensku i v cudzine. Umele vykresané skalné príbytky v Těkove a Hontě, konkrétne v Brhlovciach.
 5. JOŽA, Štefan
Príbytky v skalách. — Život, 30, 1980, č. 30, s. 54 — 55, 1 fot.
Reportáž z návštevy Brhloviec stručne informuje o využití miestnych andezitových tufitov na vysekávanie obydlií a hospodárskych miestností. Opis dvojetážového skalného bývania s pop. č. 144.
 6. KANTÁR, Ján
Jaskynné bývanie v Brhlovciach — významná lokalita na ochranu. — Pamiatky a príroda, 1980, č. 4, s. 33 — 35, 4 fot.
Res. ruské a nem.
Vznik, stručná história a polohu obce, charakteristika obytných budov a hlavne kamenných obydlií, objasnenie ich pôvodu na základe doterajších prieskumov. Príspevok súčasne zdôvodňuje pripravovaný návrh na vyhlásenie lokality Brhlovce za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry.
 7. KATYK, Michal
Zo zaujímavosti slovenskej stavebnej techniky. — Krásy Slovenska, 31, 1954, č. 4, s. 114 — 115, 5 obr.
Informácia upozorňuje na Brhlovce, kde sú do štítu andezitových tufov vysekané priestory na obývanie a na hospodárske účely, ktoré tvoria celú ulicu (býv. Dolné Brhlovce).
 8. LOVAYOVÁ, Anna
Domy v skalách. — Život, 27, 1977, č. 38, s. , 2 fot.
Článok o zachovaných architektonických pamiatkach v Brhlovciach — skalných obydliach a kaštieli.
 9. **Pamiatky na Slovensku.** Súpis pamiatok — zväzok štvrtý. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1978, s. 110, 662 — 663.
Zmienka o pozoruhodnosti obydlií vyhĺbených do skalných stien v Brhlovciach. Fotoreprodukcie na str. 662 — 663 zobrazujú obytné a hospodárske priestory vysekané v tufovej hornine a priečelie skalného obydliia.
 10. SEVER, Juraj
Ľudia zo Šurdy. — Svet socializmu, 1968, č. 4, s. 16 — 17, 5 fot.
Riport o obydliach, vytesaných do skalných stien, ktoré sa vyskytujú v Brhlovciach — čas a okolnosti vzniku.
 11. **Slovensko. Ľud** — II. časť. 1. vyd. Bratislava, obzor 1975, s. 902 — 904, 1 fot.
V uvedenej časti opis kameňa ako stavebného materiálu a zdôvodnenie jeho využitia. Medzi miestami výskytu skalných obydlií sa uvádzajú Brhlovce, ktoré sa spomínajú aj v súvislosti s priestorovou charakteristikou stavieb kamenných obytných a iných miestností. Vznik týchto objektov sa dáva do súvislosti s výnnymi pivnicami, ktoré po zániku viníc stratili pôvodnú funkciu a boli upravované ako bydliská.
 12. STANO, Pavol
Ľudová umelecká výroba na Slovensku. (Vývoj záujmu, výskyt, súčasný stav.) 2. časť. — Slovenský národopis, 18, 1970, č. 3, s. 503 — 551.
V rámci štúdie sa popisuje kamenárska výroba a kamenné obydliia v Brhlovciach.
 13. STANO, Pavol
Ľudové kamenárstvo v Brhlovciach. — Slovenský národopis, 17, 1969, č. 2 — 3, s. 285 — 307, 29 obr. Franc. res.
Príspevok o vzniku kamenárskej výroby koncom 18. storočia a jej ďalšom vývoji. Výroba kamenných brán, náhrobníkov a iných výrobkov, technologický postup výroby.
 14. **Súpis pamiatok na Slovensku.** Zväzok prvý A. — J. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1967, s. 223 — 224.
Stručný historický náčrt vývoja obce, jej polohy, vzhľadu, zástavby a miestnej archi-

tektúry. Výskyt skalných obydí, ich priestorová charakteristika a vznik, ktorý sa dáva do súvisu s miestnymi vínnymi pivnicami a ich úpravou na obytné priestory.

15. ŠTEVÁKOVÁ, V(iera)

Skalné obydlia. — Pohronie, 12, (34), 1979, č. 32, s. 2. — Historická mozaika.

Príspevok o jedinečnosti skalných ľudských obydí v strednej Európe, ich vzniku a spôsobe používania.

16. **Vlastivedný slovník obcí na Slovensku.** I. 1. vyd. Bratislava, Veda 1977, s. 247, 2 fot.

Celková charakteristika obce, jej jednotlivých častí, vývoj názvov, poloha obce, počet obyvateľov.

Charakteristika kultúrnych pamiatok, bývania vôbec, pracovného zamerania obyvateľstva a ľudového odevu.

17. ZÁBOJNÍK, Oldřich

Slovensko — to nejsou jen Tatry. — Rudé právo, 49, 1968, č. 307, 12. 11. 1968, s. 5.

Kurzívka o skalných obydlích v Brhlovciach — záujem zahraničných turistov.

Použitá pramene

RIZNER, Ludovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského od najstarších čias do konca r. 1900. Diel prvý: A — F. T. S. Martin, Matica slovenská 1929. 416 s.

SLOVENSKÁ národná bibliografia. Články. Martin, MS 1955 — 1977.

STANO, Pavol: Bibliografia slovenského ľudového výtvarného umenia 2. 1958 — 1968. Martin, MS 1973. 471 s., obr. príl.

Regionálne kartotéky OK Levice.

Fondy TM Levice.

Katalógy a fondy UK Bratislava.

SPRÁVY

NÁRODOPISNÉ ZBIERKY TEKOVSKÉHO MÚZEA

Medzi hlavné úlohy múzea patrí zberateľská činnosť, Zbierkový fond tvorí základné hmotné bohatstvo múzea a jeho skutočná kultúrna hodnota neustále rastie. Muzeálne zbierky sú východiskom i výsledkom vedeckovýskumnej činnosti muzejných pracovníkov a tvoria nenahraditeľný základ pre kultúrno-výchovné pôsobenie múzea na široké vrstvy obyvateľstva prostredníctvom expozície a

výstav. Z toho dôvodu chceme poukázať aj na národopisnú časť zbierkového fondu Tekovského múzea.

Od r. 1974, kedy sa v múzeu vyčlenilo samostatné etnografické oddelenie, možno sledovať veľmi intenzívny rast národopisných zbierok. Do r. 1958 nemalo múzeum etnografa a národopisný fond tvorilo iba 88 predmetov. Do r. 1973 pracoval v Tekovskom múzeu jeden odborný pracovník — etnograf a v tomto období národopisná zbierka sa rozrástla už na 1311 zbierkových predmetov. Ako sa zbierkový fond zveľadil do r. 1980, ilustruje tabuľka. Keďže na území Levického okresu žije etnicky miešané obyvateľstvo (Slováci a Maďari), údaje na tabuľke vyjadrujú štruktúru národopisného fondu Tekovského múzea z hľadiska dokumentácie oboch etník.

Bábiky v krojoch — exponáty z výstavy „Súčasná ľudová umelecká výroba na Slovensku“

foto: E. Košúthová

rok	celkový počet zb. predm.	z oblasti slovenského etnika	z oblasti maďarského etnika
do r. 1973	1311 ks	1207 ks	104 ks
1974	199 ks	66 ks	133 ks
1975	808 ks	510 ks	298 ks
1976	456 ks	290 ks	166 ks
1977	845 ks	555 ks	290 ks
1978	606 ks	522 ks	84 ks
1979	687 ks	409 ks	278 ks
1980	663 ks	440 ks	223 ks
spolu	5575 ks	3999 ks	1576 ks

Najpočetnejšie kolekcie v národopisnej zbierke tvoria: hrnčiarske výrobky; ľudový odev; tkaniny; ľud. šperky; košíkárské výrobky zo slamy, prútia a šúpolia; poľnohospodárske pracovné nástroje; nástroje na spracovanie konopí; kuchynský inventár; nábytok. Pomerne slabo sú v zbierke zastúpené remeslá; predmety dokumentujúce ľud. obrady a zvyky; ľud. hračky a ľud. umelecké diela. Buduje sa archív záznamov prejavov ľud. slovesnosti (ľud. rozprávok, povestí, piesní, atď.) a kolekcia originálov starých fotografií, dokumentujúcich tradičnú kultúru obcí Levického okresu.

Katarína Rényiiová

NÁRODOPISNÉ VÝSTAVY TEKOVSKÉHO MÚZEA

Etnografické oddelenie pripravilo v r. 1975 — 1980 spolu 13 národopisných výstav. Z toho počtu bolo 7 výstav zostavených z vlastného zbierkového fondu Tekovského múzea a 6 výstav bolo prevzatých od inej inštitúcie. Nasledovný prehľad výstav podáva informácie o téme výstavy, mieste kde bola inštalovaná a či to bola vlastná alebo prevzatá výstava.

- r. 1975 — „30 rokov rozvoja poľnohospodárstva a priemyslu v Levickom okrese“ — úvodná historická časť; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; vlastná výstava.
- r. 1976 — „Zvonky“; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; prevzaté od EÚ SNM v Martine;
 - „Ľudové staviteľstvo a bývanie v Levickom okrese“; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; vlastná výstava.
- r. 1977 — „Ľudový odev a tkaniny z Levického okresu“; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; vlastná výstava.
 - „Ľudové umenie Zalipia“; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; prevzatá od oblastného múzea v Tarnowe v Poľsku.
- r. 1978 — „Ľudový odev a tkaniny z južného Slovenska“; oblastné múzeum Tarnow, Nowy Sacz a Rzeszow v Poľsku; vlastná výstava.
 - „Ľudový odev a tkaniny“, Levice, Bavlárske závody V. I. Lenina; vlastná výstava.
 - „Ľudové umenie Levického okresu“; Mladá Boleslav, Okresní muzeum; vlastná výstava.
- r. 1979 — „Ľudové umenie Rzeszowska“; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; prevzatá od oblastného múzea v Rzeszowe v Poľsku.
 - „Ľudové hračky na Slovensku“; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; prevzaté od EÚ SNM v Martine.
- r. 1980 — „Súčasná ľudová umelecká výroba na Slovensku“; Levice, Tekovské múzeum; prevzatá od ÚLUV v Bratislave.
 - „Tradičné spracovanie textilných vlákien“; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; vlastná výstava.
 - „Keramika — Václav Černý, tapisérie —

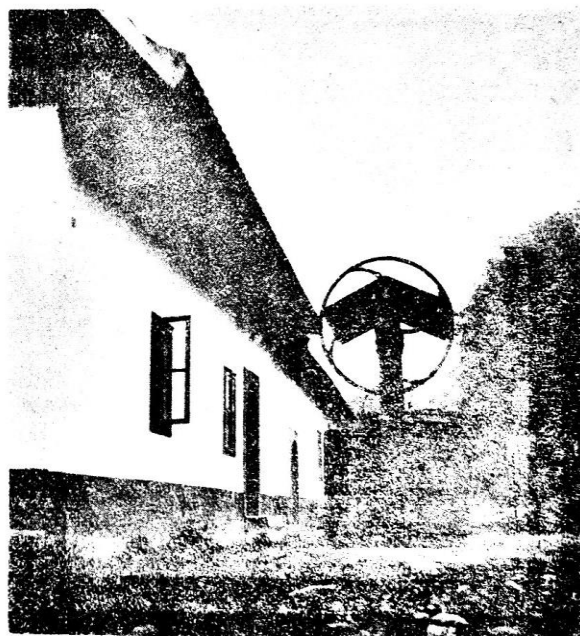
Stanislav Kovář“; Levice, Dom kultúry DRUŽBA; prevzatá od Okresného múzea v Mladej Boleslave.

Viera Plávková

VODNÝ MLYN V BOHUNICIACH

Tekovské múzeum v Leviciach sprístupnilo verejnosti od 1. V. 1979 novozriadenú, externú expozíciu — vodný mlyn v Bohuniciach. Objekt mlyna stojí v Štamposkej doline pri potoku Sikenica, vľavo od hlavnej cesty smerom na Banskú Štiavnicu.

Ide o mlyn vodný — potochý, s vodným kolesom na vrchný pohon. Hnaciú vodu odoberal z potoka Sikenica. Mlyn patril medzi námezdne mýtné mlyny. Mlel pre priamych spotrebiteľov z okolia. V mlyne sa zachovalo typologicky najstaršie mlynské zariadenie — kameňové zloženie a zariadenia z prelomovej epochy mlynárskej techniky z konca 19. storočia. Na pôvodnej dobovej úrovni sa zachovali

Objekt vodného mlyna — pohľad do dvora. Bohunice

foto: E. Košúthová

valcové stolice budapeštianskej firmy Ganz, jednoduchá lúpačka s drôteným bubnom a odsávaním prachu, rotačný triér, šrotový a hranolový vysievač.

Vysokú pamiatkovú a dokumentačnú hodnotu má nielen samotné mlynské zariadenie, ale i vlastný objekt. Svojím tradičným pôdorysným členením, malými 4 - tablicovými okienkami, drevenými dvercami do obytnej časti i mlynice a kolesovne. Na dvore je pôvodná studňa na koleso, drevené menšie hospodárske objekty a prístupový most cez potok k objektu je tiež pôvodný. Celý areál mlyna pôsobí veľmi príjemným a estetickým dojmom, keďže je zasadený v malebnom prírodnom prostredí.

Viera Plávková